

Pilot-projekt "Održivi razvitak Tramuntane kroz sustavno poduzetništvo"

**PLAT-IN d.o.o. Cres
&
Udruga EKO LIBURNIA Rijeka
&
PORIN d.o.o. Rijeka
&
CROATEH d.o.o. Zagreb, podružnica Rijeka**

ODRŽIVI RAZVITAK TRAMUNTANE KROZ SUSTAVNO PODUZETNIŠTVO

PILOT-PROJEKT

Cres, prosinac 2000.

PILOT-PROJEKT
ODRŽIVI RAZVITAK TRAMUNTANE
KROZ SUSTAVNO PODUZETNIŠTVO

Sadržaj

PREDGOVOR

1. UVOD

2. PRIRODNA OBILJEŽJA CRESA I TRAMUNTANE

- 2.1. Položaj i geografske značajke
- 2.2. Klima
- 2.3. Tlo
- 2.4. Zemljište

3. PRIHVATNI KAPACITET I DEMOGRAFSKE ZNAČAJKE

- 3.1. Prihvatni kapacitet
- 3.2. Demografske značajke

4. PRIRODNA BAŠTINA TRAMUNTANE

- 4.1. Flora
- 4.2. Fauna
- 4.3. Ostala obilježja prirodne baštine

5. POVIJESNO-KULTURNA OBILJEŽJA TRAMUNTANE

- 5.1. Pretpovijest i antika
- 5.2. Srednji vijek (476-1409)
- 5.3. Venecija (1409-1797)
- 5.4. Dva stoljeća od pada Venecije (1797-2000)

6. GOSPODARSKI ASPEKTI ODRŽIVOG RAZVITKA TRAMUNTANE

- 6.1. Sustavno poduzetništvo kao generator razvoja i prosperiteta
- 6.2. Eko-turizam
- 6.3. Sustav ekološke proizvodnje hrane
- 6.4. Projekt «Plan razvoja zasnovan na savjetovanju s lokalnom zajednicom i praktične primjene dogovorenog»

7. ISPITIVANJE PODUZETNIČKOG POTENCIJALA TRAMUNTANE/CRESA

- 7.1. Kratki prikaz sudionika ispitivanja poduzetničkog potencijala
- 7.2. Rezultati ispitivanja poduzetničkog potencijala kroz statističke podatke
- 7.3. Ideje i inicijative

8. PRIJEDLOG PODUZETNIČKIH INICIJATIVA I PODUHVATA

- 8.1. Relevantne značajke održivog razvoja kroz sustavno poduzetništvo
- 8.2. Sustavno poduzetništvo Tramuntane

ZAKLJUČAK

LITERATURA

Pilot-projekt "Održivi razvitak Tramuntane kroz sustavno poduzetništvo"

PREDGOVOR

Inicijativa za izradu pilot-projekta "**Održivi razvitak Tramuntane kroz sustavno poduzetništvo**" potekla je od Ministarstva gospodarstva, odnosno današnjeg Ministarstva za obrt, malo i srednje poduzetništvo Republike Hrvatske. S tim u svezi izradu ovog projektnog dokumenta financiralo je Ministarstvo sukladno vlastitom Rješenju (Kl:400-06/98-01/46 ; Urbr: 526-08-98-01) od 24. srpnja 1998. godine. Potporu izradi projekta dali su Primorsko-goranska županija i Grad Cres.

Zadaća projekta je stvaranje poduzetničkog sustava Tramuntane kroz poticanje razvitka malog i obiteljskog poduzetništva.

Cilj projekta je obnova sjevernog dijela otoka Cresa – Tramuntane kroz održivi razvitak, a sukladno temeljnim odrednicama Nacionalnog programa razvitka otoka Republike Hrvatske.

Za nositelja projekta odabran je poduzetnički inkubator PLAT-IN d.o.o. Cres/Mali Lošinj, trgovačko društvo za očuvanje otočja Cres-Lošinj, istraživanje, razvoj i ostale poslovne djelatnosti.

Suradnici na projektu su:

- EKO LIBURNIA Rijeka, udruga za razvitak eko-turizma, ekološke poljoprivrede i zaštite okoliša;
- PORIN d.o.o. Rijeka, trgovačko društvo za istraživanje, razvoj i ostale poslovne djelatnosti; i
- CROATEH d.o.o. Zagreb, podružnica Rijeka

Pilot-projekt "Održivi razvitak Tramuntane kroz sustavno poduzetništvo"

1. UVOD

Pilot-projekt "Održivi razvitak Tramuntane kroz sustavno poduzetništvo" temelji se na konceptu globalnog održivog razvitka primjenjenog na lokalnu zajednicu, odnosno zaključaka zacrtanih u međunarodno prihvaćenoj "bibliji" razvitka za 21. stoljeće - Agendi 21, kao i na temeljnim odrednicama Nacionalnog programa razvitka otoka (1997). Odabrano projektno područje sjevernog dijela otoka Cresa - Tramuntane, drastičan je primjer prostora kojemu se u prošlosti nije pridavala odgovarajuća pozornost, što je uzrokovalo rapidnu demografsku stagnaciju te dobro poznate probleme karakteristične za napušteno ruralno područje (stanovništvo decimirano i stari, pogoršana komunalna infrastruktura, mogućnosti zapošljavanja gotovo da ne postoje).

Istovremeno, imajući u vidu tisućljetnu naseljenost Tramuntane i njezinu iznimno bogatu i rijetku prirodnu i kulturno-povijesnu baštinu, projektno je područje po svojim karakteristikama idealno za planiranje i provedbu koncepta održivog razvitka ruralnog prostora. Projektni koncept se stoga temeljio na razvitku održivog poduzetničkog sustava koji bi obuhvaćao ekonomski isplative i ekološki prihvatljive gospodarske djelatnosti koje će lokalnom stanovništvu osigurati opstanak, kvalitetan život i pravo na posebnost.

Prema zamisli projektnog tima odabrane gospodarske aktivnosti koje bi se mogle uklopiti u tako zamišljeni koncept bile su:

- eko-turizam temeljen na očuvanju tradicije i običaja te zaštiti prirodne i kulturno-povijesne baštine (obiteljski pansioni i gospodarstva);
- ekološka proizvodnja i prerada hrane na obiteljskim gospodarstvima za potrebe lokalnog turizma (eko-agri-turizam) i izvoza;
- agro-šumarstvo, odnosno proizvodnja temeljena na sukladnom odnosu između šumarstva i poljoprivrede; te
- ostale vrste malog i srednjeg obrtništva i poduzetništva (preradba hrane, izrada autohtonih suvenira i uslužne djelatnosti) bez štetnog djelovanja na okoliš.

Uvažavajući holistički pristup projektni tim činili su stručnjaci različitih profila i profesija (razvoj malog i srednjeg poduzetništva, izrada poslovnih planova, eko-turizam, ekološka proizvodnja hrane), a projektne aktivnosti zasnivale su se na direktnom kontaktu, suradnji i izmjeni mišljenja s krajnjim korisnicima projekta (lokalno poduzetnički nastrojeno stanovništvo),

Za očekivati je da će projektno područje imati dugoročne koristi kroz projektom stvoreni poduzetnički sustav koji bi dugoročno trebao osigurati održivo zapošljavanje i dodatne izvore prihoda lokalnom stanovništvu. Učinak ovog projekta mjerit će se izuzetno lako:

- brojem ljudi koji su započeli sa različitim održivim poduzetničkim aktivnostima nakon izrade poslovnih planova,
- brojem ljudi udruženih u novostvorene interesne skupine (zadruga ili interesne udruge), odnosno
- brojem stalno i povremeno zaposlenih ljudi koji obitavaju na projektnom području.

Temeljni cilj projekta bio je:

Pilot-projekt "Održivi razvitak Tramuntane kroz sustavno poduzetništvo"

Stvoriti održivi poduzetnički sustav projektnog područja, temeljen na interesnom i solidarnom povezivanju obiteljskih malih i srednjih poduzeća, obrta i gospodarstava, što će rezultirati zapošljavanjem lokalnog stanovništva i općenitim poboljšanjem životnih uvjeta.

Podciljevi projekta bili su su:

- promoviranje održivog regionalnog razvitka među stanovništvom projektnog područja;
- stvaranje mehanizama za osiguranje povoljnog financijskog i nefinancijskog okruženja sa svrhom poboljšanja opće kakvoće života i radnih uvjeta na projektnom području ; te
- pokretanje lokalnog plana djelovanja na zaštiti okoliša (lokalne Agende 21) kroz sustavno poduzetništvo i osnivanje regionalne agencije za razvitak.

U ostvarenju svoga cilja i podciljeva, projekt je svoje aktivnosti temeljio na odrednicama poglavlja 14 Agende 21 (održivi poljoprivredni i ruralni razvitak) i programa Europske unije za marginalna ruralna područja LEADER II. Treba istaknuti da se projektni koncept relativno lako može transferirati u slična otočna, ali i kontinentska ruralna marginalna područja kojima Hrvatska obiluje. Naravno, pod uvjetom da ta područja angažiraju stručne i osposobljene ljude na osmišljavanju i provedbi sličnih projekata.

Izrada ovoga materijala predstavlja prvu fazu projekta tijekom koje je bilo najbitnije uspješno sprovesti ispitivanje poduzetničkog potencijala i izraditi dovoljan broj kvalitetnih poslovnih planova odabranih poduzetnika. Budući je projektni tim uspio ostvariti uspješan kontakt sa lokalnim stanovništvom, prva faza je okončana izuzetno zadovoljavajuće (9 poslovnih planova na 100 stanovnika koliko obitava na Tramuntani).

Zbog toga se projektni tim najiskrenije nada da problemi neće nastati u daljnjoj provedbi projekta, odnosno da će se odabranim poduzetnicima osigurati potpuno i povoljno financiranje njihovih poduzetničkih programa uz nužno osnivanje lokalne razvojne agencije zadužene za uspješan nastavak svih predviđenih projektnih aktivnosti.

Na koncu vrijedi istaknuti da je projekt već doživio svoju uspješnu međunarodnu promociju tijekom 13. FAO međunarodne radionice o ruralnom razvitku (Wales, rujan 2000.) gdje je predstavljao Republiku Hrvatsku. Bilo je izuzetno uzbudljivo i dojmljivo dobiti pregršt pohvala za autohtoni hrvatski koncept održivog razvitka hrvatskog ruralnog područja od strane predstavnika vladinih i nevladinih institucija i organizacija iz 14 europskih zemalja: Armenije, Austrije, Estonije, Finske, Grčke, Irske, Letonije, Litve, Norveške, Slovačke, Slovenije, Španjolske, Švedske i Velike Britanije. Svi ti komplimenti neće vrijediti ni groša ukoliko projekt slične pohvale ne dobije doma, počevši od "posljednjih Mohikanaca" Tramuntane, pa preko Grada Cresa i Primorsko-goranske županije do nadležnih tijela i financijskih institucija Republike Hrvatske.

Pilot-projekt "Održivi razvitak Tramuntane kroz sustavno poduzetništvo"

2. PRIRODNA OBILJEŽJA CRESA I TRAMUNTANE

Temeljne ekološke značajke nekoga područja koje čine prirodnu osnovu za odvijanje svakodnevnog života su njegov položaj i geografske značajke (površina, geološka građa, reljef, obale, vode), klimatske značajke, tlo i zemljište, odnosno prirodni resursi..

2.1. Položaj i geografske značajke

Otok Cres, zapadni otok u Kvarnerskoj otočnoj skupini, najduži je i najveći hrvatski otok (405,78 km²). Proteže se okomitim smjerom između istočne obale Istre i istočnog niza Kvarnerskih otoka (Krk, Rab, Pag). Obala mu je prilično slabo razvedena. Na zapadnoj su obali veći zaljevi Creska luka, Valun, Martinšćica i Ustrine, a na istočnoj zaljev Koromačna. Najsjevernija točka otoka Cresa je rt Jablanac (45 °11' sjeverne geografske širine), a najjužnija točka je rt Suha (44° 36' 10").

Zbog vapnenačke građe na otoku nema površinskih tokova. U središnjem dijelu izdvaja se prostrano Vransko jezero (5,75 km² sa oko 200 milijuna kubika vode) ; dno je 68 m ispod morske razine. Vransko jezero snabdijeva vodom većinu naselja na otocima Cresu i Lošinju, ali za sada ne i područje Tramuntane.

Otok Cres predstavlja nepotopljeni prirodni nastavak grebena Učke, čija se visina od Tramuntane prema jugu otoka postupno snižava. Sredinom područja Tramuntane, sjevernog dijela otoka Cresa, koje se prostire između rta Jablanac i 45 paralele, taj je greben najuočljiviji. Tu se nalaze i najviši otočni vrhovi : Gorice (648 m n.v.) i Orlinji (604 m n.v.), pa greben prirodno dijeli Tramuntanu na područja Dragozetića (zapadna strana), Belog (istočna strana) i Predošćice (južna strana). Područje Tramuntane pokriva površinu od 81,25 km², odnosno 20% ukupne površine otoka Cresa. Budući da se širina Tramuntane kreće između 2,3 i 7 kilometara, njeni se pristranci strmo i vrljetno spuštaju u more uvjetujući razvijenost energije reljefa i pojavljivanje prve prostranije krško vapneno dolomitne zaravni tek južnije od grada Cresa. Po navedenim geografskim značajkama moglo bi se reći da Tramuntana predstavlja "poluotok" otoka Cresa, izložen jakim utjecajima mora i vjetrova.

2.2. Klima

Klimatske značajke otoka Cresa uvjetovane su u prvom redu njegovim položajem u kvarnerskom prostoru, te pružanjem i reljefom. Kvarnerski zaljev uvučen je duboko u susjedno kopno, između grebena Učke, goranskih brda i velebitskog masiva te se njegov položaj odražava u križanju mediteranskih i kontinentskih klimatskih utjecaja. Posljedica toga su česti prodori hladnih zračnih masa u zimskoj polovici godine i pojava konvekcijskih kiša u toku ljeta, zbog čega nema izrazitog sušnog razdoblja karakterističnog za mediteransko podneblje. I klima područja Tramuntane uvjetovana je njenim geografskim položajem, reljefom, nadmorskom visinom, te blizinom mora. To je modificirana mediteranska klima na koju znatno utječe brdoviti reljef Tramuntane i utjecaji sa nedalekog kopna. Klimatski pokazatelji područja Tramuntane po vrijednosti se nalaze između područja Rijeke i Malog Lošinja (dvadesetogodišnji prosjek od 1965-1984).

2.2.1. Oborine

Pilot-projekt "Održivi razvitak Tramuntane kroz sustavno poduzetništvo"

U Rijeci prosječna godišnja količina oborina iznosi 1621 mm, u Malom Lošinj 976 mm, a na području Dragozetića (prosjeak 1928-1940) iznosi 1467 mm. Vidljiv je trend smanjenja prosječne godišnje količine oborina s udaljavanjem od kopna prema moru i od sjevera prema jugu. Primarni maksimum oborina u Rijeci se javlja u svibnju (118 mm), a u Malom Lošinj u travnju (69 mm). Sekundarni maksimum oborina u Rijeci pada u rujnu (192 mm), a u Malom Lošinj je pomaknut u studeni (129 mm). Mjesec s najmanjom količinom oborina je srpanj, što vrijedi za obje postaje (Rijeka 80 mm, Mali Lošinj 34 mm).

Vrijednosti maksimalne visine oborina za navedene postaje su prilično varijabilne. U promatranom razdoblju maksimalna visina oborina zabilježena u Rijeci je 210 mm, a u Malom Lošinj 157 mm. Vrijednost maksimalne visine oborina za istu meteorološku postaju varira u znatnoj mjeri i po godinama, što hidrički režim čini još složenijim. Dnevne intenzitete oborina, prvenstveno one koji su visoki, treba promatrati i u uzajamnoj vezi s prisutnim tipovima tala, kao i s načinom njihovog korištenja, odnosno smjera gospodarenja.

Broj dana s oborinama $\geq 1,0$ mm u Rijeci iznosi 106, a u Malom Lošinj 90 dana godišnje, s mjesečnim variranjem od 7 do 11 dana u Rijeci, te 4 do 10 dana u Malom Lošinj. Prosječni broj dana s oborinama $\geq 10,0$ mm za obje je meteorološke postaje znatno manji od oba prethodna: u Rijeci 49, a u Malom Lošinj svega 33 dana godišnje. Broj dana s oborinama $\geq 10,0$ mm pojedinih mjeseci u prosjeku varira u Rijeci od 3 do 5, a u Malom Lošinj od 2 do 5 dana mjesečno.

Zbog utjecaja mora snijega u Rijeci i Malom Lošinj ima vrlo malo, ili ga, najčešće, nema uopće. Broj dana sa snježnim pokrivačem u Rijeci iznosi u dvadesetogodišnjem prosjeku 2 dana, a u Malom Lošinj 0,1 dan godišnje.

Kad je riječ o humiditetu pojedinih mjeseci u Rijeci su perhumidni mjeseci siječanj, veljača, ožujak, te studeni i prosinac. Travanj i svibanj, te rujna i listopad su humidni, lipanj i kolovoz semihumidni, dok je srpanj semiaridan. Za Mali Lošinj može se zaključiti da su humidni mjeseci siječanj, veljača, ožujak, studeni i prosinac, semihumidni su travanj, rujna i listopad, semiaridni su svibanj i kolovoz, aridan je lipanj, a peraridan srpanj.

2.2.2. Temperature zraka

Srednja godišnja temperatura Rijeke je 13,6°C, Cresa 14,4°C (prosjeak 1952-1975), a Malog Lošinja 15°C. Prema toplinskim oznakama klima sva tri grada imaju toplu klimu. Najmanja srednja mjesečna temperatura javlja se u siječnju (5,6 - 7,7°C), što je u najvećoj mjeri uvjetovano upravo utjecajem mora. Srednja mjesečna temperatura najtoplijeg mjeseca - srpnja kreće se između 22,6 i 23,6°C. U ovom mjesecu zrak se zagrijava i izračivanjem topline koju šalje ugrijano tlo odnosno morska voda.

Negativne minimalne temperature javljaju se i u Rijeci, Cresu i Malom Lošinj, ali su vezane uz mikrotermijski dio godine, a u pravilu su niže od -10°C. Apsolutni maksimum temperature iznosi između 34,7 - 35,2°C. Visoke vrijednosti apsolutnih maksimalnih temperatura vezane su za makrotermijsko razdoblje godine. Relativno visoke vrijednosti mogu se javiti i izvan ovog razdoblja, uključujući i zimu.

Pilot-projekt "Održivi razvitak Tramuntane kroz sustavno poduzetništvo"

Prema prikazanom višegodišnjem prosjeku srednje mjesečne minimalne temperature su u Rijeci, Cresu i Malom Lošinj u uvijek iznad 0°C , pa niti jedan mjesec nije hladan. Srednja godišnja minimalna temperatura iznosi u Rijeci 10°C , a u Malom Lošinj $12,5^{\circ}\text{C}$.

Srednja godišnja maksimalna temperatura iznosi u Rijeci $17,6^{\circ}\text{C}$, a u Malom Lošinj $18,2^{\circ}\text{C}$. U pravilu, najvišu srednju mjesečnu maksimalnu temperaturu ima srpanj, a blizak mu je i kolovoz. Rjeđe najviše srednje mjesečne temperature mogu biti pomaknute na lipanj, a češće na kolovoz. Pojedinih godina može doći do izrazitijih odstupanja srednjih mjesečnih minimalnih i maksimalnih temperatura od prosječnih višegodišnjih vrijednosti.

Podaci o broju dana s određenom temperaturom zraka upotpunjavaju sliku termičkog režima tretiranog područja. U meteorološkim postajama Rijeka i Mali Lošinj u analiziranom razdoblju nisu zabilježeni ledeni dani.

Broj dana s maksimalnom temperaturom $< 0^{\circ}\text{C}$ ili studenih dana je vrlo mali u Rijeci i Malom Lošinj. Prosječan broj studenih dana u Rijeci u promatranom razdoblju iznosi svega 0,4 te u Malom Lošinj 0,05, a njihova pojava vezana je isključivo uz mikrotermijsko razdoblje.

Broj dana s minimalnom temperaturom $< 0^{\circ}\text{C}$ ili tzv. hladnih dana u Rijeci iznosi 18, a u Malom Lošinj svega 1,9, pri čemu je pojava hladnih dana vezana uz zimske mjesec.

Broj dana s maksimalnim temperaturama zraka $\geq 25^{\circ}\text{C}$, ili tzv. toplih dana razmjerno je velik i u Rijeci iznosi 74 te u Malom Lošinj 78. Uglavnom su vezani za makrotermijsko razdoblje, pa im je i najveća učestalost u ljetnim mjesecima.

Broj dana s maksimalnom temperaturom zraka $\geq 30^{\circ}\text{C}$, ili tzv. vrućih dana u Rijeci u prosjeku iznosi 15, te u Malom Lošinj 14 dana. Pojava ovih temperatura također je vezana na ljetno razdoblje.

Iz navedenog o termičkim značajkama klime tretiranog područja može se utvrditi da ga **karakterizira povoljan toplinski režim** u kojem ograničenje za biljnu proizvodnju može predstavljati količina vode potrebna za evapotranspiraciju.

2.2.3. Relativna vlaga zraka

Relativna vlaga zraka je bitan bioklimatski čimbenik, budući da zajedno s temperaturom zraka i vjetrom izaziva različite fiziološke reakcije, odnosno ima veliki ekološki značaj u životu terestričkih organizama. S bioklimatskog stajališta smatra se da je zrak vrlo suh ako je relativna vlaga zraka manja od 55%. Ako se relativna vlaga zraka kreće od 55 do 74 % zrak je suh. Kreće li se, pak, u rasponu od 75 do 90%, zrak je umjereno vlažan. Prema prosječnim vrijednostima zrak je Rijeci, Cresu i Malom Lošinj suh u svim mjesecima.

2.2.4. Naoblaka

Naoblaka se određuje prema skali od 0 do 10. Pri vrijednosti 0 nebo je potpuno vedro, a pri vrijednosti 10 oblaci ga u potpunosti prekrivaju. Prema prosječnim godišnjim vrijednostima Rijeka ulazi u oblačno područje, a Mali Lošinj u vedro, ako se kao granična vrijednosti uzme 5. Prema prosječnom broju vedrih dana u Rijeci je zabilježeno 76 dana te u Malom Lošinj

Pilot-projekt "Održivi razvitak Tramuntane kroz sustavno poduzetništvo"

106. Potpuno u skladu s upravo navedenim vrijednostima je i kretanje prosječnog broja oblačnih dana, u Rijeci 123, a u Malom Lošinj u svega 84 oblačna dana.

2.2.5. Broj sati sijanja sunca (insolacija)

Trajanje insolacije u najjužoj je vezi s naoblakom. Oblaci, naime, onemogućuju pritjecanje direktnih sunčanih zraka, pa samim tim smanjuju trajanje insolacije. Prosječni broj sati sijanja sunca u Rijeci iznosi 2089, a u Malom Lošinj u 2484 sata godišnje. Ove razlike također su u skladu s prikazanim podacima o prosječnoj oblačnosti, te broju vedrih i oblačnih dana.

2.2.6. Broj vjetrovitih dana

Prosječan godišnji broj dana s jakim vjetrom različit je prema meteorološkim postajama. U Rijeci u prosjeku godišnje ima 40, a u Malom Lošinj u 38 dana s jakim vjetrom. Pojedinih godina su odstupanja prilično velika, što podjednako vrijedi za obje meteorološke postaje. Razmatrajući kritički jaki vjetar s poljoprivredne, odnosno ekološke točke gledišta, pored šteta koje može nanijeti poljoprivrednim kulturama, može biti i koristan u smislu isušivanja tla.

Prosječan godišnji broj dana s olujnim vjetrom također ukazuje na specifičnosti koje u pojedinom području uvjetuju tako intenzivno gibanje zračnih masa. U Rijeci u prosjeku ima 9,4 dana godišnje s vjetrom olujne jakosti, a u Malom Lošinj u 3 dana godišnje.

Istočni dijelovi područja Tramuntane poznati su po vjetrovitosti (bura), pri čemu su ovdje i vjetrovi olujne jakosti često zastupljeni u znatnoj mjeri. Frekvenciju vjetrova olujne jakosti ne treba zanemariti jer su potencijalne štete koje u poljoprivredi uslijed olujnih vjetrova mogu nastati vrlo velike.

2.2.7. Bilanca vode u tlu

Ako se provede usporedba meteoroloških postaja Rijeka i Mali Lošinj može se zaključiti da prema prosječnim vrijednostima oborina i temperatura u Rijeci nema nedostatka vode, dok je u Malom Lošinj prisutan određeni deficit vode. Nedostatak vode u prosjeku u Malom Lošinj iznosi 174,0 mm. Dakako da ova opća slika bilance vode u pojedinim godinama može biti znatno modificirana, pa se, ovisno o hodu oborina i temperature, može javiti i manjak vode u tlu tokom vegetacijskog razdoblja i u slučajevima kad se to prema prosječnim vrijednostima bilance vode u tlu nebi očekivalo.

2.2.8. Ocjena agroklimatskih karakteristika

Rijeka, Cres i Mali Lošinj predstavljaju područja s izraženijim utjecajem modificirane mediteranske klime. S udaljavanjem od kopna prema moru dolazi do smanjenja količine oborina. Ovdje se, premda su prosječne godišnje količine oborina još uvijek visoke i na otocima, može govoriti o nedostatku vode upravo u vrijeme kad su temperature najviše - u ljetnim mjesecima. S druge strane, zahvaljujući razmjerno visokim temperaturama u proljeće, jesen, ali i zimi, može se na opskrbljenost poljoprivrednih kultura vodom utjecati s vremenom sjetve, odnosno, s pomicanjem razdoblja vegetacije jednogodišnjih kultura u onaj dio godine kad su temperature dovoljno visoke za normalan razvoj usjeva, a manja je vjerojatnost pojave sušnog razdoblja.

Pilot-projekt "Održivi razvitak Tramuntane kroz sustavno poduzetništvo"

Ovako prikazani važniji meteorološki elementi i agroklimatski pokazatelji omogućuju da se dobije dovoljno egzaktni uvid u osnovne agroklimatske značajke tretiranog područja. Ipak, mora se, zbog objektivnosti, imati na umu da su srednje vrijednosti pokazatelji vrlo ograničene vrijednosti za potrebe poljoprivrede, koja treba biti temeljena na stabilnim, konzistentnim prinosima i visokoj produktivnosti. U poljoprivredi su česte agrometeorološke averzije koje umanjuju prinose, tako da gotovo svake godine možemo računati s većim ili manjim aberacijama važnijih meteoroloških elemenata. Sve poljoprivredne kulture imaju odgovarajuća prirodna ograničenja klime izvan kojih ne mogu rasti i normalno se razvijati. Rast i razvoj biljaka pod utjecajem je svih čimbenika koji karakteriziraju poljoprivredni proizvodni prostor. Naravno, niti jedan čimbenik ne djeluje izolirano, odnosno, niti jedan ne dolazi do izražaja sam za sebe, već se javlja interakcijsko djelovanje svih čimbenika na određenoj razini, te s većim ili manjim intenzitetom. S tog aspekta treba promatrati i pojedine meteorološke elemente koji su obrađeni u ovom poglavlju. Suvremeni sistemi gospodarenja odnosno eksploatacije poljoprivrednog staništa, omogućuju i određeni utjecaj na klimu kao jednu od njegovih komponenti.

2.3. Tlo

Otok Cres građen je pretežito od vapnenca kredne starosti. Ako se ima u vidu da je trošenje ovog supstrata vrlo slabo i sporo, za pretpostaviti je da se na Cresu nalaze vrlo plitka tla i malo zemljišne komponente, kako slijedi:

- kamenjar na vapnencu i dolomitu
- vapneno dolomitna crnica ili kalkomelanosol
- rendzina na karbonatnim supstratima
- smeđe na vapnencu i dolomitu ili kalkokambisol
- crvenica ili *terra rossa*
- lesivirano tlo ili luvisol
- rigolano tlo ili rigosol

2.3.1. Kamenjar na vapnencu i dolomitu

Kamenjar je veoma plitko skeletno siromašno tlo s vrlo izrazitom ekcesivnom dreniranošću. Ima manje od 5% sitnice i zato je držanje vode i hraniva od strane ovog tla veoma slabo. Nalazi ga se na krškim goletima koje su uzrokovane jakim vjetrovima i posolicom na otoku Cresu. Na ovim tlima pojavljuju se veoma plitki i slabi krški pašnjaci koji imaju vrlo malu količinu ispaše i to samo u proljetnom razdoblju. Količina sijena koja se proizvede na ovim prostorima vrlo je mala, pa se smatra da za prehranu jedne ovce godišnje treba i do 30 ha kamenjara. Međutim, **treba naglasiti da se od tako siromašne otave dobije najkvalitetnije meso i mlijeko**. Mjere sanacije svode se na specijalne mjere pošumljavanja alepskim i crnim borom, ako se ne odredi za ispašu.

2.3.2. Vapneno dolomitna crnica ili kalkomelanosol

Izrazito šumsko i pašnjačko plitko tlo koje je u primorju i na otocima pod jakim utjecajem vjetrova, pa se zato nalazi i na nižim nadmorskim visinama. Nije pogodno za obradivu poljodjelsku proizvodnju iako su kemijska svojstva ovih tala vrlo povoljna. Glavno

Pilot-projekt "Održivi razvitak Tramuntane kroz sustavno poduzetništvo"

ograničenje ovoga tla je dubina koja iznosi 15-20 cm i visoka stjenovitost. Ova tla treba prepustiti za šumarsku proizvodnju ili iskoristiti za pašnjake.

2.3.3. Rendzina na karbonatnim supstratima

Rendzine su tla praškasto ilovaste do glinasto ilovaste teksture. Na dolomitu su često glinaste (do 52% gline). Povoljnih su vodno zračnih odnosa, a sadržaj humusa i dušika uvelike im ovisi o podneblju. Otočne rendzine imaju obično manje od 5% humusa. Sadržaj fiziološki aktivnog fosfora im je veoma nizak (0,8-6,1), a kalija od 10-27 mg na 100 grama tla. U priobalju i na otocima rendzine su većinom obradive ili bivše obradive površine. Budući da je proces rendzinizacije bivših terasa i škrapa na Cresu očit, može se očekivati da će se sa napuštanjem plićih obradivih tala površina rendzina s godinama povećati.

2.3.4. Smeđe na vapnencu i dolomitu ili kalkokambisol

Kalkokambisoli su većinom šumska tla ili su pod pašnjacima. Više poljoprivrednih tala ovoga tipa dolazi na dolomitu, gdje je niža stjenovitost i kamenitost, pa je mogućnost košnje livada, oranja oranica i ispaše stoke povoljnija. Na cjelokupnom području Primorsko-goranske županije ovaj tip tla je najrasprostranjeniji. Količina humusa u primorskim smeđim tlima iznosi 2,7%. Humus je općenito dobre kvalitete i zasićen je kalcijevim i magnezijevim kationima. Njegova transformacija osigurava stalno doticanje mineralnog dušika u tlo. Fiziološki aktivnim fosforom su, kao i kod drugih tala razvijenih na vapneno-dolomitnim stijenama, slabo opskrbljena, pa se sadržaj fosfora kreće od 0-3,2 mg/100 g tla, što je najveće ograničenje biljne proizvodnje na ovim tlima. Kalij jako varira, pa ga u površinskom horizontu ima od 7,8 - 67,4 mg/100 g tla. Inače, srednje vrijednosti kreću se od 10-20 mg što spada u razred srednje opskrbljenih tala s kalijem.

2.3.5. Crvenica (*terra rossa*)

Crvenica je pretežito tlo mediteranskog podneblja. Po dubini se javlja kao: plitka (30-40 cm), koja je u primorskom području dominantna, potom srednje duboka (40-70 cm) te duboka (preko 70 cm). Na Cresu pretežito dolazi kao plitka s reakcijom tla u vodi od 5,6-7,7 pH. Riječ je o tlima koja imaju vrlo male količine humusa, posebice oranične crvenice. Količina humusa im se kreće od 2,3-4,1, a crvenice pod šumom imaju od 5,3-9,6 % humusa. Humus je blagi, pa se njegovom mineralizacijom stvaraju konstantni mineralni oblici dušika. Količina dušika kreće se od 0,11 do 0,41, što se općenito smatra dobrom opskrbljenošću. Fiziološki aktivni fosfor je i ovdje u minimumu. Njegova opskrbljenost kreće se od 0,2-9,6 mg/100 g tla. Neki antropogeni lokaliteti imaju i do 40 mg fiziološki aktivnog fosfora na 100 g tla. Kalijem su crvenice kudikamo bolje opskrbljene. Vrijednosti se kreću od 9,8-54,0 mg/100 g tla, a u prosjeku iznad 15 mg/100 g tla. Crvenice su često skeletna tla i to skeletno ilovaste gline do gline. Dubina tla, stjenovitost i kamenitost su glavna i velika ograničenja za oraničnu proizvodnju. Duboki varijeteti često su antropogenizirani s povećanim sadržajem skeleta, fiziološki aktivnog kalija, ali i fosfora. Mjere natapanja i gnojidba fosfornim gnojivima i humizacija su glavne agromelioracijske mjere popravka ovih tala.

2.3.6. Lesivirano tlo ili luvisol

Prostori gdje se javljaju lesivirana tla imaju visok stupanj stjenovitosti (10-50%), pa je to glavno ograničenje za intenzivniju upotrebu u poljodjelstvu. Ipak, to su propusna tla bez značajnijeg zadržavanja oborinske vode u tlu. Struktura je praškasto do sitno mrvičasta

Pilot-projekt "Održivi razvitak Tramuntane kroz sustavno poduzetništvo"

zahvaljujući stalnom ispiranju baza pa je to jedan od nedostataka ovih tala. Prema reakciji tla u vodi, to su kisela do slabo kisela tla, čija se reakcija tla u vodi s dubinom povećava. Raspon u površinskom horizontu kreće se od 4,7-6,3 pH. Stupanj zasićenosti adsorpcijskog kompleksa tla bazama je dosta nizak i kreće se od 14-41 %. Količina humusa kod luvisola je bogata i kreće se od 6,3-10,3 %, a sadržaj humusa s dubinom vrlo naglo opada. U korelaciji s humusom je i sadržaj dušika. Fiziološki aktivni fosfor je u minimalnim količinama i kreće se od 0,4-2,2 mg/100 g tla, što je vrlo slaba opskrbljenost. Kalijem su ova tla nešto bogatija i opskrbljenost fiziološki aktivnim kalijem kreće se od 6,8-28,9 mg/100 g tla. Srednje vrijednosti su svakako iznad 12 mg. Dakle, glavna ograničenja ovoga tipa tla u poljoprivredi su niska pH vrijednost, nestabilna struktura i donekle teže propusni horizont.

2.3.7. Rigolano tlo ili rigosol

Sva tla koja je stvorio čovjek krčenjem, nanošenjem nove zemlje, podziđivanjem, dubokim rigolom, uvrštena su u ovaj tip tla. Na otoku Cresu najzastupljenija je grupa rigolanih tla krških, gromača, terasa i škrapa u koja su uvrštena sva rigolana i iskrčena tla u zoni čvrstih vapnenaca i dolomita. Njihova dubina iznosi od svega 15-25 cm, pa do preko 1 m dubine. Razvijena su iz crvenice ili iz smeđeg tla. Često su izdvojena kao vrtna tla, iako ne uvijek s aspekta biogenosti i hraniva, već s aspekta načina korištenja. To su ponekad veoma plitka i skeletna tla kao što su krške gromače. Njihova dubina u vinogradima uvijek je produbljena pukotinama u vapnencu ili vapnenim brečama. Bez obzira na skelet, tekstura sitnice je ilovasto glinasta do glinasta. Ova tla su dobrih pedofizikalnih svojstava, prvenstveno odnosa vode i zraka. Propusnost tla za vodu je također dobra kod svih varijeteta po dubini. Povećani sadržaj skeleta je osnovna značajka ovih tala na kršu.

Mnoga od ovih tala su napuštena, posebice plitka tla gromača i terasa, pa je ponovni proces biotizacije uvjetovao proces rendzinizacije, što se očtava i u količini humusa kod plitkih i drugih napuštenih rigosola. Vrijednosti humusa su zato povećane i kreću se od 3,6-5,1 %. Inače obrađivana rigolana tla općenito imaju količinu humusa ispod 3 %. S tim količinama u korelaciji je sadržaj dušika. Velike varijabilitet fiziološki aktivnog fosfora odraz su intenziteta korištenja i gnojidbe, pa se kreću od 0,8-30,0 mg/100 g tla. Isto tako je izražen varijabilitet fiziološki aktivnog kalija, koji se kreće od 8,0-52,9 mg. Duboka rigolana tla iz crvenice i smeđeg tla nalaze se kao veće areali u krškim poljima i docima. Često mogu imati ponešto suzdržanu drenažu i znakove ležanja vode pa se te pojave trebaju detaljno pratiti i izučavati. Ovo tlo ima vrlo povoljna svojstva i zahvaljujući podneblju može se i dalje koristiti za vrtove i oranice.

2.4. Zemljište

Klima, tlo i reljef zajedno određuju poljoprivredno stanište ili agrobiotop, a ovo u mnogome određuje način korištenja zemljišta. Korištenje zemljišta za bivšu općinu Cres-Lošinj iznosi se u tablici 2.4.1.

Pilot-projekt "Održivi razvitak Tramuntane kroz sustavno poduzetništvo"

Tablica 2.4.1. - Korištenje zemljišta na području bivše općine Cres-Lošinj, 1992

<i>Vrsta zemljišta</i>	<i>Hektara</i>	<i>Učešće (%)</i>
Poljoprivredno zemljište	26.564	51,23
Šumsko zemljište	21.760	41,97
Građevinsko i neplodno zemljište	3.526	6,80
U k u p n o	51.850	100,00

Izvor: SLJH-93, tablice 36-1 i 37-1

2.4.1. Poljoprivredno zemljište

Struktura poljoprivrednih površina cresko-lošinjskog otočja izuzetno je nepovoljna budući da obradive površine iznose 1.590 ha ili tek 6 % ukupnih poljoprivrednih površina (UPP), dok pretežito škrti krški pašnjaci koji služe za ispašu ovaca pokrivaju 24.399 ha, odnosno više od 90% UPP (1992). Prosjek od 0,13 hektara obradivih površina po stanovniku nije puno niži od prosjeka Primorsko-goranske županije (0,15 ha/stanovniku), ali je prema stručnim kriterijima nedostatan za prehranu lokalnog stanovništva, za razliku od hrvatskog prosjeka od 0,42 ha/stanovniku.

U strukturi obradivih površina najviše je oranica i vrtova (941 ha ili 59,2%), a ostalo čine voćnjaci (540 ha ili 34%), vinogradi (25 ha ili 1,5%) te livade (84 ha ili 5,3%). Uočljivo je veliko smanjenje obradivih površina u razdoblju 1970-1992, posebice vinograda i voćnjaka. Takvo kretanje rezultat je trenda dugogodišnjeg napuštanja poljoprivrednih površina uslijed:

- migracije stanovništva u velike priobalne gradove i inozemstvo (deagrarizacija);
- nepovoljne starosne (senilizacija) i spolne (feminizacija) strukture poljoprivrednog stanovništva;
- usitnjenosti i razbacanosti prosječnog poljoprivrednog posjeda;
- neprovedenih mjera uređenja zemljišta;
- nepostojanja velikih društvenih poduzeća u poljoprivredi osposobljenih za prihvatanje novih i napuštenih poljoprivrednih površina;
- dugogodišnjeg nepostojanja povoljnih uvjeta kreditiranja poljoprivrednika;
- visokih početnih ulaganja za privođenje zemljišta kulturi;
- širenja rezidencijalnih naselja;
- izgradnje industrijskih i turističkih objekata, infrastrukture i sl.

Projektno područje Tramuntane čine tri povijesne katastarske općine ukupne površine 8.125 hektara : Dragozetići (2.794 ha), Beli (3.944 ha) i Predošćica (1.387 ha). Nakon Drugog svjetskog rata ovo se područje definiralo kao šumsko-lovno pa je uvijek bilo tretirano kao marginalno poljoprivredno područje unutar bivše općine Cres-Lošinj. Primjerice, "Informacija o potrebi uređenja zemljišta na dijelu općine Cres-Lošinj" riječkoga "Agrozavoda" (1982) ističe potrebu obavljanja komasacije, arondacije i sređivanja imovinsko-pravnih zemljišnih odnosa na području katastarskih općina Orlec, Vrana, Belej, Stivan, Ustrine, Podol i Unije u cilju bržeg razvitka poljoprivrede, a Tramuntana se u informaciji gotovo i ne spominje. Drugi primjer je "Studija tala i površina pogodnih za poljoprivredu i šumarstvo" (1988) koja za intenzivno poljoprivredno korištenje predviđa isključivo područja Unijskog polja, Suska, Kurila, Čunskog polja, Čikata, Bala te oko 300 hektara uz okućnice na području bivše općine Cres-Lošinj.

2.4.2. Šumsko zemljište

Pilot-projekt "Održivi razvitak Tramuntane kroz sustavno poduzetništvo"

Osim poljoprivrednog zemljišta za ekološku otočnu poljoprivredu interesantno je i šumsko zemljište. Sustav agrošumarstva (*agroforestry*), posebice kontrolirane ispaše stoke u šumama, primjenjuje se u mnogim zemljama svijeta, posebice na Mediteranu zbog svoga ekološkog, šumsko-uzgojnog i ekonomskog karaktera. Naime, u mediteranskim zemljama (Italija, Francuska, Grčka) ustanovljeno je da je smanjenjem broja stoke i sječe šuma omogućen progresivan razvoj šumskog pokrova, odnosno količina organske tvari u mediteranskim šumskim zajednicama je značajno povećana, što rezultira u povećanju broja požara i opožarene površine iz godine u godinu.

Prema "Dugoročnom programu razvoja šuma i zelenih površina" općine Cres-Lošinj (1978-1987) gospodarska jedinica "Tramontana" jedna je od četiri gospodarske jedinice uređenih šuma na otočju i jedina na projektnom području ove studije, površine 3.175 ha. Dominantnu ulogu na Tramuntani imaju šume hrasta medunca i ostalih tvrdih listača (hrast cer, klen, maklen, crni jasen i dr.) budući da zauzimaju površinu od 1.818 ha ili 57,25% ukupne šumske površine. Slijede ih makije hrasta crnike (639 ha ili 20,13%), inače predominantne šumske zajednice na cresko-lošinjskom otočju, te šume borova (291 ha ili 12,31 %).

Šume pitomog kestena imaju simboličnu površinu (44 ha ili 1,39 %), ali predstavljaju raritet s ekološkog i biljno-sociološkog motrišta, te ih stoga treba zaštititi.

2.4.3. Lovišta

Prema članku 2. Zakona o lovu (NN RH br.10/94) lovište je određena površina zemljišta koje predstavlja zaokruženu prirodnu cjelinu u kojoj postoje ekološki i drugi uvjeti za uzgoj, zaštitu, lov i korištenje divljači i njezinih dijelova. Već je ranije istaknuto da se područje Tramuntane u komunizmu definiralo kao šumsko-lovno, a ne poljoprivredno. Na žalost, situacija se nije promijenila s donošenjem gore navedenog hrvatskog zakona. Objavom u "Narodnim novinam RH" broj 94/94 Vlada RH proglasila je lovište "Tramontana" **površine 8.770 ha** državnim na temelju 53 % društvenog naprama 47 % privatnog posjeda i dala ga u javni natječaj a budući da i danas lovište "Tramontana" zauzima više od 80 % projektnog područja, većim dijelom kao otvoreno lovište, a manjim, sjevernim, dijelom (lovište broj VIII/24) kao ograđeno lovište.

U ograđenom dijelu lovišta zakupnik "Poljoprivredna zadruga Cres" iz Cresa, prema vlastitom izvješću od 20. studenog 1995. godine, posjeduje 700 divljih svinja, 400 jelena lopatara i 60 muflona. Zbog lošeg gospodarenja lovištem, divljač već godinama, odnosno od uspostavljanja ograđenog lovišta u 1985. godini, nanosi štetu poljoprivrednim usjevima i stoci, te time čini štetu domicilnom stanovništvu. Zbog toga je Mjesni odbor Belog potpisao 1995. godine i peticiju (104 potpisnika) za uništenje divljači i zabranu lova.

Pilot-projekt "Održivi razvitak Tramuntane kroz sustavno poduzetništvo"

3. PRIHVATNI KAPACITET I DEMOGRAFSKE ZNAČAJKE

3.1. Prihvatni kapacitet

Prihvatni kapacitet nekog područja, a posebice otoka je sposobnost njegovog sustava da podnosi povećanja i proširenja čovjekovih djelatnosti zadržavajući pri tom sve svoje osobitosti. Ako je dakle neko povećanje ili proširenje izvedeno tako da u ekosustavu otoka nije značajno smanjena bio-raznovrsnost, da su se u otočnoj zajednici dogodile samo one promjene koje su otočani htjeli te da je otočno gospodarstvo unaprijeđeno, prihvatni kapacitet otoka nije premašen. Ako se u nizu povećanja i proširenja konačno poduzme i ono koje je očito poremetilo ekosustav, oštetilo gospodarstvo ili pak uzdrmlalo otočnu zajednicu, može se zaključiti da je prihvatni kapacitet popunjen i premašen. U tom slučaju preostaje samo pokušaj da se smanjenjem ili sužavanjem djelatnosti ustanovi da li će otočni sustav moći povratiti svoje prvotne osobitosti. U praksi, prihvatni kapacitet otoka je tako nesumnjivo poznat tek kad je premašen. Uočiti ga nije lako i zato što neko ulaganje koje je doprinijelo otočnom gospodarstvu može poremetiti ekosustav, nešto što pogoduje zajednici može biti štetno po gospodarstvo, nešto što pogoduje kratkoročno može dugoročno štetiti.

Prihvatni kapacitet se može određivati i na razini otočnog podsustava, primjerice na području Tramuntane, pa i uže. Prihvatni kapacitet otočnog ekosustava određen je graničnim obujmom i intenzitetom neke djelatnosti ili graničnom količinom tvari koju je ekosustav u stanju prihvatiti bez štete. Premaši li se prihvatni kapacitet ekosustava dolazi do zagađenja. To upućuje da prihvatni kapacitet otoka određuju i tehnologije otočnih djelatnosti. Proizvodi otočnog gospodarstva se, naime, najčešće mogu proizvesti na više, po otočni ekosustav različito opterećujućih načina, što znači da je prihvatni kapacitet za neku djelatnost to manji što je korištena tehnologija više onečišćuje otočni okoliš.

Često se pokušava odrediti i turistički prihvatni kapacitet, poljoprivredni prihvatni kapacitet i tako dalje. Kako neko područje može biti pogodno i za poljoprivredu i za turizam i za još poneku djelatnost u praksi će poljoprivredni prihvatni kapacitet biti malen ili nikakav ako je područje već turistički izgrađeno i obratno. Procjena prihvatnog kapaciteta u nekoj djelatnosti se stoga ne smije shvaćati kao zasebni analitički rezultat već kao jedan od podataka potrebnih za procjenu ukupnog prihvatnog kapaciteta otoka.

Kojom brzinom će otočno gospodarstvo rasti i tako, malo po malo, popunjavati prihvatni kapacitet otoka, ovisi o ulaganju rada i kapitala. Na većini hrvatskih otoka to znači da će ulaganja biti ograničena manjkom radne snage i da će se, logikom bačve u koju stane onoliko vode koliko dopušta najkraća dužica, prihvatni kapacitet moći popunjavati samo dovođenjem radne snage s kopna. Stoga je za održivi razvitak Tramuntane izuzetno bitno postojeće demografsko stanje jer bez ljudi nema nikakvog razvitka, a kamoli održivog.

3.2. Demografske značajke

S izuzetkom otoka Raba, koji među svim hrvatskim otocima predstavlja izuzetak koji potvrđuje pravilo i na kojem se broj stanovnika još uvijek konstantno povećava, otočni je dio Županije svoj vrhunac naseljenosti zabilježio još 1910. godine za vrijeme vladavine Austro-Ugarske Monarhije. U tablici 3.1 daju se statistički podaci vezani uz naseljenost Tramuntane i otoka Cresa u razdoblju od 1818 – 1945. godine.

Pilot-projekt "Održivi razvitak Tramuntane kroz sustavno poduzetništvo"

Tablica 3.1 – Stanovništvo Tramuntane i otoka Cresa, 1818-1945

Godina	Tramuntana*		Cres (naselje)		Otok Cres	
	Broj	Index (%)	Broj	Index (%)	Broj	Index (%)
1818	598	100,0	3.289	100,0	5.318	100,0
1869	937	156,7	4.754	144,5	7.999	150,4
1880	1.023	171,1	4.670	142,0	8.352	157,1
1890	1.114	186,3	4.738	144,1	8.803	165,5
1900	1.197	200,2	4.386	133,4	8.618	162,1
1910	1.257	210,2	4.196	127,6	8.739	164,3
1921	1.313	219,6	3.715	113,0	8.343	156,9
1931	1.429	239,0	3.635	110,5	8.378	157,5
1945	1.487	248,7	3.294	100,2	8.261	155,3

* katastarske općine Beli, Dragozetići i Predošćica

Izvor: Stražičić, Nikola, Otočki ljetopis Cres-Lošinj 4, 1981

Zanimljivo je da se na Tramuntani broj stanovnika nastavio povećavati tijekom cijeloga promatranog razdoblja, dok je naselje Cres svoj populacijski maksimum zabilježilo još 1869. godine. U drugoj polovici 19. stoljeća započinje inenzivniji proces iseljavanja, prvenstveno iz obalnih naselja, što je dijelom bilo izazvano teškoćama u otočnom gospodarstvu (primjerice vinogradarska kriza), a dijelom uspostavljanjem veza s prekomorskim zemljama. Osim toga, tijekom ovoga razdoblja Cres prestaje biti glavnim naseljem otočja, a to postaje Mali Lošinj koji je i trenutno najnaseljeniji grad na svim hrvatskim otocima.

Dva svjetska rata, praćena dugogodišnjom komunističkom vladavinom, ostavila su izuzetnog traga na naseljenosti velikih kvarnerskih otoka. Situacija je nešto povoljnija bila na Krku, koji je između dva svjetska rata bio u sastavu prve Jugoslavije, nego na Cresu i Lošinj gdje stanovništvo nije imalo tu sreću mimoći razdoblje vladavine talijanskog fašizma praćeno kolonizacijom Talijana i njihovim egzodusom nakon 1945. godine.

Područje otoka Cresa je, kao i područje cijele Hrvatske, do Drugoga svjetskog rata bilo izrazito agrarno u kojemu je velika većina stanovništva živjela na selu. Ubrzana i centralizirano planirana industrijalizacija tijekom razdoblja komunističkih vlasti prouzročila je deagrarijaciju i pojačanu urbanizaciju Hrvatske te rapidnu depopulaciju njenog ruralnog prostora, posebice gorskih dijelova i otoka. Pored kvantitativnog smanjenja ruralnog i poljoprivrednog stanovništva, deagrarijacija mijenja i njegovu kvalitetnu strukturu. Najvitalniji i ekonomski najaktivniji dio stanovništva, starosti između 15-49 godina, zapošljava se u nepoljoprivrednim djelatnostima, što se "kompenzira" produženom radnom aktivnošću starijih poljoprivrednika i većim udjelom žena u obavljanju poljoprivrednih radova ("senilizacija" i "feminizacija" poljoprivrednog stanovništva i radne snage u poljoprivredi).

Urbanizacija je u Hrvatskoj tradicionalno najizraženija u njenom primorskom dijelu budući da veliki broj obalnih i otočnih gradova postoji još od antičkih vremena i konstantno je naseljen tisućama godina. Upravo zbog toga primorski dio Hrvatske ima i najdulju poljoprivrednu tradiciju, budući je organizirana proizvodnja hrane u direktnoj povezanosti s nastankom i postojanjem gradova. Unatoč tomu područje današnje Primorsko-goranske županije dio je Hrvatske u kojem je proces depopulacije i deagrarijacije ruralnog prostora bio najizraženiji. Prema posljednjem popisu stanovništva iz 1991. godine poljoprivrednog je stanovništva u Županiji bilo tek 1,2% od ukupne populacije, manje nego u najrazvijenim i

Pilot-projekt "Održivi razvitak Tramuntane kroz sustavno poduzetništvo"

najdeagrariziranim zemljama svijeta (SAD 2,3% ; Belgija 1,8% ; Velika Britanija 2,0%). Od toga je samo 51,5% ekonomski aktivnog poljoprivrednog stanovništva, a ostalo su uzdržavane osobe. Drugim riječima, poljoprivredno se stanovništvo u Županiji toliko smanjilo i ostarilo da je ugroženo i samo obavljanje poljoprivrednih, ali i ostalih ruralnih gospodarskih djelatnosti.

Apsolutni populacijski minimum cresko-lošinjskog otočja zabilježen je 1971. godine, a zatim, najviše zahvaljujući "iznenadnom događanju" turizma, broj stanovnika ponovo počinje rasti uslijed povećanog useljavanja stanovnika iz drugih dijelova tadašnje Jugoslavije u otočna turistička mjesta. U tablici 3.2 daju se podaci o broju stanovnika cresko-lošinjskog otočja prema popisima nakon Drugog svjetskog rata, odnosno nakon ponovnog uključenja u granice svoje hrvatske matice.

Tablica 3.2 - Stanovništvo Tramuntane i cresko-lošinjskog otočja, 1948-1991

Područje	1948		1971		1981		1991	
	Broj	Index (%)	Broj	Index (%)	Broj	Index (%)	Broj	Index (%)
Tramuntana	1.009	100,0	266	26,4	170	16,8	100	9,9
Cres (naselje)	2.472	100,0	1.823	73,7	1.927	78,0	2.234	90,4
Grad Cres	6.369	100,0	3.336	52,3	3.023	47,5	3.077	48,3
Grad M.Lošinj	8.553	100,0	6.653	77,8	7.248	84,7	8.719	101,9
Bivša općina Cres-Lošinj	14.922	100,0	9.989	66,9	10.271	68,8	11.796	79,1

Izvor : Hrženjak, J. : Lokalna samouprava i uprava u RH, Informator Zagreb 1993

Međutim, svi otoci i svi dijelovi pojedinih otoka nisu imali jednak razvitak turizma. Otuda i velike razlike u gustoći naseljenosti "turističkih" i "neturističkih" otoka i naselja koje su naizraženije upravo na cresko-lošinjskom otočju. Tako na otoku Lošinju živi "pristojnih" 109 stanovnika/km², a na otoku Cresu samo poražavajućih 8 stanovnika /km².

Na administrativnom području Grada Malog Lošinja (223 km²), koje osim gusto napučenog otoka Lošinja zauzima i slabo naseljeni južni dio otoka Cresa te manje otoke Unije, Susak, Ilovik i Srakane, broj se stanovnika u promatranom periodu (1948-1991) povećao za 2%, dok se na administrativnom području Grada Cresa (290 km²), koje pokriva sjeverni veći dio otoka Cresa, broj stanovnika u istom periodu smanjio za 51,7%. No dok se na području naselja Cres broj stanovnika smanjio tek za 9,3% sa tendencijom porasta u razdoblju od 1971-1991., na području Tramuntane to je smanjenje iznosilo preko 90% s konstantnim trendom pada populacije.

Situacija je još nepovoljnija ako se za polaznu točku umjesto 1948. uzme 1910. godina, odnosno godina maksimalnog "peaka" kvarnerske otočne populacije. Te je godine na jednog stanovnika Tramuntane dolazilo 3,3 stanovnika naselja Cres, 1948. godine taj je omjer iznosio 1 : 6,3, da bi 1991. godine omjer bio 1 : 30,2. Francuzi depopulaciju ruralnog prostora nazivaju i "dezertifikacijom" - Tramuntana je zasigurno jedan od dijelova Hrvatske gdje ovaj termin zvuči najprikladnije. Sa gustoćom naseljenosti od 1,2 stanovnika/km² Tramuntana bi se prema naseljenosti mogla nazvati "hrvatskim Sibirom". Na hrvatskoj je državi da dugogodišnji trend depopulacije ovoga područja pod hitno zaustavi i okrene u drugom smjeru. Željeli bismo vjerovati da će praktična i uspješna provedba ovoga projekta predstavljati prvi mali, ali i odlučujući korak ka ostvarenju tog cilja.

Pilot-projekt "Održivi razvitak Tramuntane kroz sustavno poduzetništvo"

4. PRIRODNA BAŠTINA TRAMUNTANE

Prije kojih 20 do 30 tisuća godina čitavo kvarnersko područje uključivši dijelove sjeverne Dalmacije i talijanske obale Jadrana bilo je kopno. Otapanjem ledenjaka u posljednjih 6 do 12 tisuća godina i podizanjem razine mora za približno 100 metara dolazi do formiranja otoka i današnjeg izgleda ovog dijela Europe.

U Hrvatskoj se nalazi 90 % cjelokupnog svjetskog krša, geološke tvorevine koja je sama po sebi izuzetna svjetska vrijednost i atrakcija. Svi nacionalni parkovi u Hrvatskoj nalaze se u području krša (Brijuni, Kornati, Paklenica, Plitvice, Risnjak, Mljet i Krka) te Velebit kao međunarodni rezervat biosfere.

Tramuntana obuhvaća sjeverni dio otoka Cresa, od njegovog najsjevernijeg dijela Rta Jablanac (45⁰11' sjeverne geografske širine) do sela Vodice prema jugu gdje četrdeset peta paralela presijeca otok. Prostorno zauzima oko 82 četvorna kilometra.

To je područje s najmanjom gustoćom naseljenosti u RH, ispod 2 stanovnika na km četvorni. Na početku stoljeća ovo je područje brojalo više od 1.000 stanovnika. Po popisu iz 1945. godine na Tramuntani je živjelo 1.487 stanovnika. Do 1953. godine broj stanovnika tog područja opao je na 646, a u narednim godinama taj trend se nastavlja. Mnoga su mjesta napuštena i prepuštena propadanju, tako da Tramuntana danas broji svega stotinjak stanovnika.

Vrijednost ovog područja je mnogostruka, tako da tu mogu zadovoljiti svoj interes prema istraživanjima, proučavanjima, novim saznanjima i jedinstvenim doživljajima, povijesničari, sociolozi, arhitekti, botaničari, zoolozi, šumari, speleolozi, etnolozi, turisti, avanturisti, pedagozi, sportaši, rekreativci, umjetnici ...

Posebnu vrijednost predstavlja njezina prirodna baština koja se ogleda u bogatstvu biološke raznolikosti i specifičnosti krajolika.

4.1. Flora

Od svih jadranskih otoka Cres je po broju biljnih vrsta najbogatiji, tako je zapanjujući podatak da Cres brojkom od oko 1.500 biljnih vrsta prednjači nad cijelom Velikom Britanijom, koja ih broji oko 1.300. Na oblikovanje biljnog svijeta, osim činjenice da je Cres prije desetak tisuća godina bio dio kopna, utječu sadašnje klimatske prilike (specifičan režim temperatura, oborina i vjetrova) i njegov geografski položaj (polovica sjeverne polutke zemaljske kugle).

Sjeverni dio - Tramuntana najviši je i najšumovitiji dio otoka najizloženiji kontinentalnim klimatskim utjecajima što se odražava u submediteranskim karakteristikama, ima najbolje očuvan prirodni vegetacijski pokrov i predstavlja najvredniji dio Europe. Tu prevladava listopadno drveće, a tek se mjestimično susreću vazdazelene mediteranske vrste. Karakteristične su šumske zajednice hrasta medunca i bjelograba, zatim zajednica pitomog kestena, zajednica hrasta medunca i crnog graba te zajednica mješovite listopadne šume cera i grozdastog hrasta. Starost i veličina stabala posljedica su tradicionalnog gospodarenja šumom ("pedaljenje" i sječa "pušćenica" za ogrjev). Na ulazu u selo Sveti Petar nalazi se hrast medunac čija se starost procjenjuje na više od 450 godina. Hrast je 1998. godine proglašen spomenikom prirode - pojedinačno stablo. Osim toga tu se nalaze i orijaška stabla kestena, hrasta cera, brijesta, oskoruše, bijelog i crnog graba, pa D. Anić (1953.) ustvrđuje da nigdje u kvarnerskom prostoru nema tako velikog drveća kao na Cresu. Uistinu tu čak i drijenovi rastu kao niža stabla, a bršljan koji se penje uz gigantski hrast može biti debljine i preko 20 cm u

Pilot-projekt "Održivi razvitak Tramuntane kroz sustavno poduzetništvo"

promjeru. Posebnost predstavljaju neobični oblici stabala i fenomeni koji se ne mogu sresti u kultiviranim europskim šumama-parkovima (kamen koji viri iz debla, u dupljama i bazi krošnje rastu biljke poput kozlaca, paprati ili ljubice, deblo se razdvaja na dva debla i ponovo spaja u jedno, a kroz otvor se provlači golemi bršljan, "škrebut" - lijane debljine ljudske noge, minijaturni bršljan koji raste na kamenu, šupljine u zemlji koje se iznenada otvaraju ...)

Na dijelovima koji nisu obrasli šumom, karakteristična je zajednica kadulje, smilja i bosilja, a na cijelom području otkrivene su biljne vrste koje se tu ne očekuju s obzirom na sadašnje klimatske uvjete. One su ostaci davne prijašnje flore koja je tu bila razvijena potkraj tercijara i u vrijeme posljednjeg ledenog doba (kopitnjak, šupljika, božikovina, visibaba, ljubica, zdravčica i mnoge druge). Ovo područje odlikuje se i razmjerno brojnim endemskim vrstama (istarski zvončić, dalmatinska zečina, primorski mekinjak). Osim uobičajenog primorskog raslinja (divlji nar, drijenjak, kupina, planika ...) na ovom području otkriveno je i 15 vrsta divljih orhideja, dvije od njih ne rastu na drugim dijelovima otoka, a posebnost predstavlja velik broj lokvi oko kojih je formirana specifična flora.

4.2. Fauna

Otok Cres je izuzetno bogat i životinjskim svijetom, a posebno mjesto pripada pticama koje se osim brojnosti vrsta (zabilježeno je 185 vrsta, a broj gnjezdarica iznosi 70) ističu i relativno dobrom populacijskom brojnošću, te rijetkim i ugroženim vrstama, što govori da je Cres izuzetna prirodna cjelina koja nadilazi druge jadranske otoke.

Osim najugroženije, najveće i najpoznatije otočne ptičje vrste, koja je zahvaljujući projektu *Integralne zaštite bjeloglavog supa* kojeg provodi Eko centar Caput Insulae, postala svojevrsnim zaštitnim znakom otoka Cresa, na području Tramuntane zabilježeni su brojni orlovi zmijari, suri orao, sivi sokol, sova ušara, mediteranski vranci i brojne druge manje atraktivne, ali vrlo značajne ptičje vrste, koje pridonose ukupnoj biološkoj raznovrsnosti otoka. Zahvaljujućim tome na Cresu su formirana dva posebna ornitološka rezervata od koji se sjeverni pod nazivom Kruna proteže gotovo cijelom istočnom obalom Tramuntane (od Meraga do litice Kruna kod Belog). Značajni su podaci o gniježđenju smeđih čiopa u blizini Belog, jer se radi o endemskoj podvrsti za Jadran. U zadnjih stotinjak godina s otoka su nestale neke ptičje vrste, primjerice: orao štekavac, krški sokol, debelokljuna čigra, crna žuna i crvenooka grmuša.

Sisavci nisu dovoljno istraženi, posebno gustoća njihovih populacija i odnos dominantnog otočnog predatora - kune bjelice prema plijenu. Sisavce na otoku karakterizira niz specifičnosti od ekoloških (puh svoja gnijezda pravi i u suhoziđu) do taksonomskih i evolucijskih. Tako na primjer kvarnerska krtica, koja od svih otoka na Mediteranu živi jedino na otoku Cresu (od Tramuntane do Vranskog jezera), predstavlja svojevrsan znanstveni problem, jer još nije riješen njezin taksonomski status. Značajno stanište joj se nalazi na području sjeverno od Belog, uključivo lokvu Pajska, gdje obitava u dubljim tlima, najčešće uz kestenove. Također je s prirodnoznanstvenog stanovišta značajna prisutnost žutogrlog miša koji je osim na Cresu, od svih Mediteranskih otoka zabilježen još samo na otoku Rabu. Značajno je i prisustvo dobrih dupina koji se često uočavaju u moru istočne i zapadne obale Tramuntane, što govori o čistoći mora i bogatstvu ribe na tom području.

Prema zapisima putopisca Nicolo d'Este (1413.) na otoku je u to vrijeme bio velik broj jelena, no u novijoj povijesti nije zabilježeno prisustvo krupne divljači sve do ustanovljenja lovišta na Tramuntani i Punta Križa, u koje su unešene alohtone vrste krupne divljači - divlje svinje, jeleni lopatari i mufloni. Iako je lovište na Tramuntani ograđeno, to nije bilo dovoljno da

Pilot-projekt "Održivi razvitak Tramuntane kroz sustavno poduzetništvo"

sačuva ostali dio otoka od prodora tih vrsta, koje svojim načinom života negativno utječu na osjetljivu ravnotežu eko-sustava, a čine i znatne štete na poljoprivrednim površinama.

Broj autohtonih vrsta vodozemaca i gmazova (25) otok Cres svrstavaju u treći otok na Mediteranu. Prvi je Krk s 30 vrsta, a druga Sicilija s 27 vrsta, slijedi Cres pa Sardinija s 21 vrstom. Na Cresu obitavaju neke vrste kojih nema na drugim otocima Mediterana. Karakteristično je prisustvo žabe *Rana dalmatina*, koja ne živi niti na jednom drugom mediteranskom otoku, isti je slučaj i s gušterom *Podarcis muralis* koji obitava sjeverno od Belog. Značajno je i prisustvo žabe gatalinke (u Europi se cijela područja u kojima živi proglašavaju zaštićenima i od posebnog su interesa znanstvenika). Posebnost je i činjenica da na otoku nema zmija otrovnica, a jedna od najljepših u Europi (Pjegava crvenkrpica) vrlo je brojna na ovom području i predstavlja metu raznih kolekcionara i preprodavača. Isto tako meta raznih sakupljača i gastronomija je kopnena kornjača Čančara. Od zakonom posebno zaštićenih triju vrsta vodozemaca (*Proteus anguinus*, *Bufo bufo* i *Bufo viridis*) i devet vrsta gmazova (*Testudo hermanni*, *Anguis fragillis*, *Ophisaurus apodus*, *Lacerta viridis*, *Lacerta trilineata*, *Podarcis melisellensis*, *Elaphe longissima*, *Elaphe quatuorlineata* i *Elaphe situla*) na Cresu nije utvrđena prisutnost samo čovječje ribice.

Od brojnih vrsta kukaca koji se mogu naći na ovom području, spomenut ćemo tek značajnije vodene kukce slatkih i bočatih lokvi, te špiljske kukce. Na Cresu su zabilježene 3 vrste vodenih kornjaša koji nisu nađeni na drugim Kvarnerskim otocima (*Bidesusun istriatus*, *Coleambus parallelogramus* i *Hydroporus obsoletus*), kao niti na susjednom kopnu. Lokve su ujedno i značajno stanište za brojne vrste vretenaca koji predstavljaju izvrsnu oznaku za biotope najviše kvalitete. Na Cresu je zabilježeno 13 vrsta vretenaca. Najatraktivniji među njima je Kraljevsko sredozemno vretence. Jama Čampari predstavlja svojevrsnu riznicu špiljskih kukaca. U njoj su osim brojnih kukaca pronađeni i endemski kukci koji ne žive nigdje drugdje na svijetu i dobili su ime po Cresu (*Otiorrhynchus crepscensis* - kornjaš iz porodice pipa, *Batysciotes khevenhülleri crepscensis* i *Bryaxis crepscensis crepscensis*). U toj istoj špilji talijanski entomolog Marco Bognolo otkrio je endemsku vrstu iz porodice pipa, bez znanja hrvatskih vlasti i znanstvenika, te mu je dao ime po sebi, što predstavlja svojevrsnu međunarodnu krađu prirodne baštine.

4.3. Ostala obilježja prirodne baštine

Ostale značajke prirodne baštine ogledaju se kroz izuzetnu atraktivnost otočnih vizura i krajolika bilo s otoka, mora ili pod morem te raznolikošću krških tvorevina. Najviši vrhovi otoka nalaze se na Tramuntani, a izuzetno atraktivan je pogled sa Sisa (638 m) na Križić i "dva mora" (Kvarner i Kvarnerić), te predstavlja odredište brojnih posjetitelja koji pune "baterije" tom jedinstvenom ljepotom. Zaravan iznad sela Predošćica također je mjesto gdje se zaustavljaju brojni motorizirani posjetitelji, s istim motivom.

Obala sjevernog dijela znatno je strmija od obale središnjeg zapadnog i cijelog južnog dijela otoka. Istočna strana Tramuntane svojim okomitim liticama koje se izdižu direktno iz mora i do stotinu metara predstavlja poseban vizuelni doživljaj za nautičare i turističke grupe koje organizirano dovode mnoge turističke agencije. Osim toga to su idealna mjesta za gniježđenje bjeloglavih supova, a posebnost je u tome što se bjeloglavi supovi jedino na Cresu i Krku gnijezde na liticama iznad mora (pojedina gnijezda nalaze se na samo 10 metara od površine mora).

Bogatstvom podmorskog svijeta, atraktivnošću podmorskih vizura, brojnim podvodnim špiljama i posebnošću podvodnog reljefa Tramuntana postaje sve privlačnija za europske ronioce, što jedan poduzetnik iz Belog već koristi kao okosnicu svoje egzistencije.

Pilot-projekt "Održivi razvitak Tramuntane kroz sustavno poduzetništvo"

Ponikve, vrtače, dolovi, slatkovodne lokve, izvori, vrulje, vododerine, bujični kanjoni, ogoljeni vrhovi, litice, sipari dio su brojnih krških tvorevina, a zasigurno su najinteresantnije brojne podzemne špilje, koje nažalost nisu dovoljno istražene. Najznačajnija je već prije spomenuta Jama Čampari u blizini naselja Petrićevi, poznata i pod nazivima Banićeva pećina i špilja Petrićevi. Duboka je 101 m a od proširenja na ulazu, gdje su pronađeni halstatski ostaci čovjeka, spušta se gotovo okomito s proširenjima i do 20 m u promjeru. Na dnu jame pronađeni su kosturi fosilnog smeđeg medvjeda starosti preko 12.000 godina.

Otok Cres, a posebno njegov sjeverni dio, zaslužuje svojom očuvanošću prirodne baštine naše aktivno djelovanje u cilju njenog očuvanja, a ujedno nas obvezuje na detaljnije i obuhvatnije izučavanje, istovremeno ovi prirodni resursi predstavljaju neizmjerne mogućnosti za ostvarenje poduzetničkih pothvata. Ispitivanjem poduzetničkog potencijala Tramuntane utvrđeno je da postoje i ljudski resursi koji jedini mogu biti pokretačka snaga revitalizacije ovog područja. Kako se radi o populacijski devastiranom području, potreban je angažman i pomoć šire društvene zajednice u zaustavljanju depopulacijskog trenda. U tom nastojanju neophodno je voditi računa da se potiču one aktivnosti koje neće negativno utjecati na, u svjetskim razmjerima, izuzetnu i jedinstvenu vrijednost prirodnih resursa i osjetljivu ekološku ravnotežu ovog područja.

Pilot-projekt "Održivi razvitak Tramuntane kroz sustavno poduzetništvo"

5. POVIJESNO-KULTURNA OBILJEŽJA TRAMUNTANE

Povijesno-kulturna obilježja nekoga područja predstavljaju izuzetno bitan čimbenik kod planiranja održivog razvitka, pogotovu ako je riječ o bogatoj povijesti i dugoj tradiciji naseljenosti kao što je to slučaj s Tramuntanom. Prema Rogiću (1971) suvremena geografska fizionomija otoka Cresa s izrazitim kontrastima visokog i pošumljenog sjevernog dijela, gotovo ogoljele središnje visoravni te pitomog i šumovitog južnog dijela odraz je stare naseljenosti i veoma dugotrajnog procesa društveno-gospodarskog iskorištavanja otočnog prostora osnovanog prvenstveno na valorizaciji krškog zemljišta.

5.1. Pretpovijest i antika

U dugom razdoblju pretpovijesne naseljenosti Cresa i Tramuntane koje traje tisućama godina izdvaja se period paleolitika i neolitika te razdoblje gradinske kulture brončanog i željeznog doba. Najznačajnije nalazište koje potječe iz paleolitika na sjevernom dijelu Cresa je Banićeva pećina istočno od zaselka Petrićevi, poznata i kao pećina Čampari ili Petrićeva pećina. Tu su nađeni kosturi fosilnog smeđeg medveda od kojih je jedan bio pokriven sigom za koju je radiokarbonskom metodom utvrđena starost od 12.150 godina (Malez, 1975).

Vremenom pretpovijesni stanovnik Tramuntane napušta spilje kao stalno boravište i sklonište i prelazi u otvorene prostore gradeći utvrđenja. Time započinje razdoblje gradinske naseljenosti što se uglavnom poklapa s pojavom bronce, a traje tijekom željeznog doba. Pretpovijesne gradine su najstariji ljudskom rukom izgrađeni arhitektonski objekti različite namjene (boravište, obrana, poljodjelstvo, stočarstvo). Na Cresu su ih gradili Liburni, autohtoni stanovnici istočne obale Jadrana u predantičko vrijeme, poznati kao odlični moreplovci i gusari, ali i poljodjelci i stočari. Na projektnom području nađeni su ostaci većeg broja liburnskih gradina: Gornja Glava, Petrićina, Halm, Beli, Kalk, Sis, V. Gračišće i Sv. Bartolomej.

U liburnsko vrijeme do obala Cresa doplovljavali su i grčki moreplovci. Prema Grgi Novaku (1961) trgovačka razmjena između grčkog prostora i creske obale postojala je već od kraja 3. milenija prije Krista, kada je uspostavljen «jantarski put» koji je povezivao Baltik i sjeverni Jadran. Brojni primjerci jantarskog nakita nađeni na području Osora dosta su siguran dokaz postojanja trgovine jantantom koja je na Cresu imala i značajnu postaju. Stoga se cresko-lošinjsko otočje u starim grčkovim tekstovima naziva *Elektrides* (jantarsko otočje). Gotovo je sigurno da su Grci tijekom ovoga vremena na Cres donijeli i prve sadnice maslina i vinove loze.

Početak rimskog doba na Cresu nije točno poznat (prema različitim povjesničarima između 177-27 godine pr.Kr.), ali otok Cres ostaje pod rimskom vlašću sve do pada Zapadnog Rimskog Carstva 476. godine, odnosno najmanje pet punih stoljeća. Uspostavljanjem rimske vladavine počinje oblikovanje rimskog upravnog i gospodarskog sustava, što se odražava u razvoju urbanih središta, naseljavanju rimskih veterana i postupnoj romanizaciji liburnskog stanovništva te u izmjeni posjedovnih odnosa i razvoju nove organizacije agrarne proizvodnje.

Glavno naselje na cresko-lošinjskim otocima postaje veliki i snažan utvrđen grad *Apsorus* (Osor) čija je važnost znatno prelazila lokalne okvire. Na području Tramuntane glavno naselje je *Caput Insulae* (Beli), a ostala veća naselja na Cresu su *Crepsa* (Cres), *Hibernicia*

Pilot-projekt "Održivi razvitak Tramuntane kroz sustavno poduzetništvo"

(Lubenice) i *Ustrina* (Ustrine). Osim u Belom nalazi iz rimskog doba na području Tramuntane nađeni su i u Porozini (*Farum Insulae*) i Dolu.

Rimsko naselje *Caput Insulae* razvilo se na temeljima pretpovijesne liburnske gradine (130 m n/m) koja je imala važnu ulogu u kontroli pomorskog puta između otoka Cresa i Krka. Vjerojatno je osnovano kao kolonija rimskih veterana u vrijeme cara Tiberija. U Belomu i njegovoj luci Pod Beli nađen je velik broj arheoloških nalaza iz rimskog doba, a o njemu najslikovitije govori sačuvani rimski most preko kojega i danas prelazi stara cesta od nekadašnjih gradskih vrata prema jugu.

5.2. Srednji vijek (476-1409)

Nakon pada Zapadnog Rimskog Carstva i relativno kratkotrajne vladavine Ostrogota, otok Cres našao se u prvoj polovici 6. stoljeća u okviru bizantske teme Dalmacije. Na prijelazu iz 6. i 7. stoljeća na istočnu obalu Jadrana naseljavaju se Slaveni i počinje kolonizacija Hrvata na otok Cres čime se postupno, ali iz temelja mijenjaju etnički odnosi. Hrvati se naseljavaju u unutrašnjosti otoka, dok se romanski starosjedioci zadržavaju samo u par utvrđenih naselja. Međutim, već zarana počinje i postupno naseljavanje hrvatskog stanovništva i u stare rimske gradove.

U vrijeme bizantske vlasti Osor postaje sjedištem biskupije (6. st.). Osor i drugi gradovi na Cresu bivaju teško poharani od Saracena (841), a tada se prvi put spominje i Beli pod nazivom Chafisule. U doba kneza Branimira (879-892) na otoku je jedino još Osor pod vlašću Bizanta, dok su Beli, Cres i Lubenice u sastavu hrvatske države. Međutim, za nesmetan posjed zemljišta izvan gradskih zidina Osor mora hrvatskom vladaru plaćati godišnji danak od 100 zlatnika. U 10. stoljeću na otoku postoje četiri općine: Beli (područje Tramuntane), Cres, Lubenice i Osor, iako je grad Osor i dalje pod vlašću Bizanta. Na crkvenom saboru u Splitu (925) osorska je biskupija podređena splitskom nadbiskupu kao glavaru crkvene vlasti u cijeloj Kraljevini Hrvatskoj u vrijeme kralja Tomislava.

Grad Osor kratkotrajno priznaje mletačku vlast 1000. godine što predstavlja prvo podložništvo otoka Veneciji koja će tijekom četiri stoljeća uporno nastojati i povremeno uspijevati uspostaviti svoju vlast nad otokom Cresom koji se u međuvremenu nalazio u granicama Hrvatske. Osor je prisegu duždu obnovio i 1018. godine, ali ovaj put mu se pridružio i Beli. Cijena prisege bila je 40, odnosno 15 kunskih kožica (G. Novak, 1962). U vrijeme kralja Petra Krešimira IV ponovno je cijeli otok sa gradom Osorom uključen u granice Hrvatske (1069). Međutim, već 1116. godine otok Cres sa susjednim kvarnerskim otocima postaje venecijanski posjed, a osorska, krčka i rapska biskupija 1154. godine postaju sufragani novoosnovane zadarske biskupije «jer su sada oni u drugoj državi od splitskog nadbiskupa». Ipak, hrvatski karakter stanovništva otoka Cresa najbolje se manifestira u brojnim glagoljskim spomecima iz 11. i 12. stoljeća od kojih je najznačajnija Valunska ploča.

Feudalizacija otoka Cresa završena je u 12. stoljeću uspostavom mletačke vlasti, ali na otoku se nikada nisu razvili kmetski odnosi što je pravno regulirano u Statutu Cresa i Osora. Postojao je najamni rad, a rjeđe zemljišni zakup. Mirom u Zadru (1358) otoci Cres i Lošinj (naseljen hrvatskim stanovništvom od 1240. godine) su ponovno u granicama Hrvatske. Godine 1361. zabilježena je velika epidemija kuge koja je decimirala stanovništvo otoka. Konačno, ugarsko-hrvatski kralj Ladislav Napuljski 1409. godine prodaje Dalmaciju Veneciji i time započinje četiri stoljeća duga mletačka vladavina nad Cresom.

Pilot-projekt "Održivi razvitak Tramuntane kroz sustavno poduzetništvo"

5.3. Venecija (1409-1797)

Uspostavom mletačke vlasti cresko-lošinjsko otočje postaje posebna administrativna jedinica u okviru *Serenissime*. Na čelu je knez koga bira Veliko vijeće u Veneciji na 2 godine, a ima upravnu, sudačku i vojničku vlast. Uz kneza su kancilir i suci koje biraju svaka od četiri općine: Beli, Cres, Lubenice i Osor. Međutim, Venecija unosi velike promjene u dotad široku autonomiju otočnih općina koje su imale svoje skupštine na čelu sa izabranim sucima. Potkraj 15. stoljeća ukinute su autonomne općine Lubenice (1484) i Beli (1494), a njihov teritorij priključen je općini Cres koja je time postala najveća općina na otočju. Ovaj čin presudan je za daljnji razvoj Tramuntane koja stagnira sve do pada Venecije. Zanimljivo je da je slična administrativna podjela cresko-lošinjskog otočja na snazi i danas. Konačno, oko 1450. godine upravno središte otočja seli se zbog povoljnije klime iz Osora u Cres. O karakteru mletačkog vladanja otokom Cresom i Dalmacijom najbolje govori ocjena Vincenza Dandola, generalnog providura Dalmacije (1806): «...Dalmacija je poznavala samo nazadovanje i nije ništa primila od općeg napretka, koje traje već tri stoljeća... Ovdje se do sada vladalo bezumno, nepromišljeno i protuslovno...» (Županović, 1961)

5.4. Dva stoljeća od pada Venecije (1797-2000)

Napoleonovu vladavinu i ratove različiti narodi u Europi tumače dvojako. Za stanovništvo otoka Cresa, ali i cijele hrvatske Dalmacije, najznačajnija posljedica bila je ukidanje višestoljetne venecijanske uprave. Za ilustraciju u Cresu su taj događaj (1797) proslavili bacanjem krilatog lava sv. Marka s gradskog tornja u more. Kratkotrajno razdoblje prve austrijske uprave (1797-1805) zamjenjuje kratkotrajna francuska uprava (1805-1814) koja uvodi značajne reforme u ustaljene tokove koji se stoljećima nisu mijenjali. U sklopu francuskih Ilirskih provincija Cres se nakon četiri stoljeća ponovno pridružuje ostalim hrvatskim zemljama. Proces reformi nastavlja se uspostavom druge austrijske vladavine koja će trajati cijelo stoljeće, odnosno sve do konca Prvog svjetskog rata i cijepanja Austro-Ugarske. Izrađen je katastar (1821), uvode se redoviti popisi stanovništva i uspostavljaju se prve stalne brodske veze sa susjednim kopnom što pridonosi ublažavanju stoljetne izoliranosti i unapređivanju otočnog gospodarstva. Ekonomski napredak prate poboljšani uvjeti života, intenzivan porast stanovništva i razvoj naselja, što se može vidjeti iz podataka o broju stanovnika Tramuntane i otoka Cresa u razdoblju od 1818 – 1910. godine (vidi tablicu 3.1).

Ovo razdoblje karakterizira se i po razvoju pismenosti i otvaranju prvih osnovnih škola na otočju (doduše na talijanskom jeziku kojega je austrijska uprava favorizirala). Do austrijske uprave, s izuzetkom maloga broja osoba iz Cresa, na otoku su bili pismeni samo seoski župnici. Zaslugom «Družbe sv. Ćirila i Metoda» u Cresu se 1907. godine otvara prva hrvatska osnovna škola koja je imala oko 240 polaznika. Proces osnivanja hrvatskih osnovnih škola nastavlja se do kraja austrijske uprave u svim ostalim većim otočnim naseljima s izuzetkom Osora. Na Tramuntani tako djeluju hrvatske škole u Belom, Dragozetićima i Predošćici.

Nakon Prvog svjetskog rata cresko-lošinjsko otočje je okupirano i aneksirano od strane Kraljevine Italije koja već 1919. godine ukida svih dvanaest hrvatskih osnovnih škola na otoku i iz Italije dovodi učitelje koji nisu znali govoriti hrvatski sve i da su to htjeli. Narodni se jezik u crkvi (glagoljaštvo) održao nešto duže nego u školama – u Belom do 1921., a u Dragozetićima do 1929. godine. Konačno, nakon pada posljednjeg uporišta glagoljaštva na otoku – Martinšćice (1935), službeni jezik crkve na cijelom otoku Cresu postaje latinski, a sve se matične knjige vode talijanskim jezikom. Treba li reći da je u tom razdoblju krilati mletački lav simbolično izvađen iz mora i vraćen na gradski toranj u Cresu.

Pilot-projekt "Održivi razvitak Tramuntane kroz sustavno poduzetništvo"

Pa ipak, popis stanovništva 1945. godine, obavljen neposredno nakon Drugog svjetskog rata i priključenja otoka Cresa matici zemlji Republici Hrvatskoj pokazao je da na otoku živi 78% Hrvata i 22% Talijana, ovih drugih pretežito u Cresu i Osoru. Prema popisu na Tramuntani je živjelo rekordnih 1.487 stanovnika, od čega 1.443 Hrvata (97%), 43 Talijana i 1 Slovenac.

Prema popisu iz 1991. godine na Tramuntani je živjelo **tek 100 stanovnika**. Treba li se uopće upuštati u analizu događanja na ovome području u razdoblju između 1945-1991. godine ili je ovaj podatak dovoljno rječit sam po sebi. Zbog čega se na cresko-lošinjskom otočju svi po dobru uglavnom prisjećaju austrijskog razdoblja. Pred suvremenom hrvatskom državom očito je veliki izazov želi li dalje razvijati povijest i kulturu Tramuntane, Cresa i drugih hrvatskih otoka. Državni sabor Republike Hrvatske taj je izazov prepoznao usvajanjem Nacionalnog programa razvitka otoka (1997) i kasnijim donošenjem posebnog Zakona o otocima. I ovaj je projekt karika u lancu revitalizacije hrvatskih otoka. Za njegovu je uspješnu provedbu potrebna tek dobra i pozitivna politička volja gradskih, županijskih i državnih vlasti uz nešto skromnih financijskih sredstava. Zakonski okvir postoji. Poduzetnici postoje. Ali i sumnja postoji. Zašto?

Pilot-projekt "Održivi razvitak Tramuntane kroz sustavno poduzetništvo"

6. GOSPODARSKI ASPEKTI ODRŽIVOG RAZVITKA TRAMUNTANE

6.1. Sustavno poduzetništvo kao generator razvoja i prosperiteta

Danas cijeli svijet govori o malom i srednjem poduzetništvu kao generatoru razvoja, zapošljavanja, stvaranja novih vrijednosti. Od malih tvrtki se očekuje da budu fleksibilne, inovativne i brze, da se brzo prilagođavaju i još brže rastu. Kako međutim uspostaviti taj mehanizam u kojem će se mala tvrtka najprije pojaviti i dalje se razvijati ostvarujući pri tome prihode najprije sebi, a potom i okruženju u kojem djeluje? U čemu je tajna uspjeha pojedinih država ili još bolje regija i općina u kojima cvjeta poduzetništvo, nema nezaposlenih, a dobre ideje ne završavaju u ladicama već se mjere proizvodima i uslugama koje se plasiraju na tržište.

Mnogi su skloni teoriji da tržište može biti regulator samo po sebi i da poduzetništvo ne treba posebno stimulirati i poticati da bi se razvijalo već mu samo omogućiti pravni okvir u kojem će djelovati. Takva razmišljanja možemo prihvatiti ako se radi o razvijenim ekonomijama, sa točno definiranim "pravilima igre" gdje je zdrava konkurencija jamstvo za uspjeh i razvoj tvrtki.

No što učiniti u takozvanim tranzicijskim zemljama poput Hrvatske koje tek otkrivaju privatno poduzetništvo, sa nerazvijenim tržišnim mehanizmima, nedostatkom kapitala za financiranje poduzetničkih projekata i sličnim problemima? Da li je dovoljno sve prepustiti tržištu i čekati da se dogodi čudo? Odgovor je jednostavan i ne odnosi se samo na Hrvatsku. Potrebno je da država, županija i lokalna zajednica osmisli i stvori prije svega poduzetničku infrastrukturu, a onda da na njoj stvori sve preduvjete za razvoj tog itekako važnog segmenta svake ekonomije u kojoj će poduzetnost i kreativnost svakog pojedinca doći do punog izražaja. Riječ je dakle o stvaranju poduzetničke klime gdje mreža institucija za potporu poduzetništvu (centri za informiranje, poduzetnički inkubatori, tehnološki centri, male poslovne zone, jamstveni fondovi) u suradnji sa uspješnim poduzetnicima stvaraju okružje u kojem i onaj koji tek počinje, osjeća da nije sam i da mu je netko spreman pomoći u realizaciji njegovog poduzetničkog pothvata.

Poduzetnika se često opisuje kao vizionara sa dovoljno upornosti da tu viziju ostvari. Nažalost i najuporniji često odustaju kad počinju nailaziti na birokratske prepreke koje poduzetnički poduhvat usporavaju i dodatno ga poskupljuju. Intervjui sa poduzetnicima otkrivaju da najčešći problem nije nedostatak posla i tržišta već nepotrebna "papirologija" oko dobivanja raznih građevnih dozvola i suglasnosti, rješenja o otvaranju i zatvaranju poduzeća i obrta, radnih dozvola, kredita itd. Drugu grupu problema čine netransparentni i često promjenjivi porezni zakoni, računovodstveni zakoni, a uz to vrlo spori i neažurni rad sudova. Kad se tomu pridoda skupa cijena kapitala i rada definirani su glavni problemi koji muče hrvatske poduzetnike.

6.1.1. Sustavnim poduzetništvom do revitalizacije života na otoku

Sustavno pristupajući rješavanju tih problema smatramo da pojedincu - poduzetniku u mnogome olakšavamo njegov osobni poduzetnički pothvat. Projekt revitalizacije poduzetništva na Tramuntani na otoku Cresu može stoga poslužiti kao model u mnogim sredinama, pogotovo ruralnim, kao preduvjet zadržavanja ljudi i stvaranja uvjeta za one koji

Pilot-projekt "Održivi razvitak Tramuntane kroz sustavno poduzetništvo"

će tek doći. Optimizam glede uspjeha ovog projekta (a on se očituje u uspješnom poslovanju 10-tak tvrtki ili obrta na ovom području) temelji se na slijedećim postavkama:

- Primorsko-goranska županija uspjela je u proteklih 6 godina stvoriti niz institucija koje zajednički djeluju na promociji poduzetništva.

Što je još značajnije osposobila je tim ljudi koji dobro poznavajući problematiku razvoja poduzetništva sustavno rade na njegovu otklanjanju. U prvom redu to je mreža poslovnih poduzetničkih inkubatora (trenutačno tri) koji djeluju na tri specifična područja Županije – brdsko-planinskom, priobalnom i otočkom. Poduzetnički riječki inkubator "PORIN d.o.o." osnovan je 1996. godine suradnjom Grada Rijeke, Primorsko-goranske županije i RiAdria banke d.d. Rijeka sa osnovnom zadaćom da potiče rast i razvoj mladih inovativnih tvrtki, ali da ujedno bude i centar razvoja mreže sličnih institucija i poduzetnika Županije. Osim prostorne podrške inkubator ima značajnu savjetodavnu i edukativnu ulogu prema poduzetnicima.

Zamišljen kao centar mreže, PORIN usko surađuje sa ostala dva županijska inkubatora – PINS d.o.o. sa sjedištem u Skradu, koji pokriva područje Gorskog kotara i PLAT-IN d.o.o. sa sjedištem u Cresu i Malom Lošinj, koji pokriva dio otočne skupine. Upravo zahvaljujući dobroj suradnji dva inkubatora PORIN-a i PLAT-IN-a, podršci Grada Cresa i Primorsko-goranske županije, a na poticaj Ministarstva gospodarstva, prišlo se sustavno razradi ideje pokretanja i unapređenja razvoja poduzetništva na području Tramuntane. Stručnjaci udruge za održivi razvitak EKO LIBURNIA koji su uključeni u projekt prepoznaju strateške djelatnosti od interesa za održivi razvoj otoka, a konzalting tvrtka "CROATECH d.o.o." finalizira poduzetničke ideje u provedive poslovne planove. Zajedničko rješavanje problema i koncenzus oko vitalnih problema poduzetnika na otoku svih koji su u njega uključeni jamstvo je kasnije uspješne provedbe projekta.

- Druga faza projekta uključuje konkretnu realizaciju i provedbu svakog pojedinačnog poduzetničkog projekta na Tramuntani gdje su prepoznati pojedinci poduzetnici kao nositelji ideje.

Ispitivanje poduzetničkog potencijala koju je sproveo PORIN d.o.o. u suradnji sa PLAT-IN d.o.o. dalo je dva odgovora :

- prepoznalo je pojedince i poduzetnike koji su spremni svoj poduzetnički pothvat realizirati na Tramuntani
- lokalna zajednica dobila je signal kroz statističku obradu o razmišljanjima lokalnih poduzetnika njihovim idejama i vrsti djelatnosti koji su spremni obavljati što može značajno utjecati na donošenje lokalnih strateških odluka i planova za razvoj otoka.

Primorsko-goranska županija ima mehanizam financiranja poduzetničkih projekata kroz vlastite kreditne linije dogovorene sa nekoliko poslovnih banaka. Radi se o kreditnim linijama za osnovna sredstva namjenjena prvenstveno projektima u proizvodnji, proizvodnim uslugama i proizvodnji hrane. Nadalje povoljne kredite mogu dobiti poduzetnici koji se opredijele za seljački turizam gdje je povećanje smještajnih kapaciteta vezano uz pripremu domaće hrane i lokalnih specijaliteta. Poduzetnik može koristiti i mogućnost kreditiranja obrtnih sredstava do iznosa od 100.000,00 kuna. Ministarstvo za obrt, malo i srednje poduzetništvo, na čiji je poticaj započeo ovaj projekt, u dogovoru je sa Vladom Nizozemske

Pilot-projekt "Održivi razvitak Tramuntane kroz sustavno poduzetništvo"

oko sponzoriranja dijela projekata sa Tramuntane ukoliko se projekt prihvati kao model za druga slična područja u Hrvatskoj.

- Brojne Europske i svjetske institucije koje su zadnjih desetak godina vrlo aktivno i na različite načine bile prisutne u tranzicijskim procesima u istočnoj i jugoistočnoj Europi danas redefiniiraju svoju politiku prema tim procesima i otvoreno priznaju da rezultati koji su postignuti nisu zadovoljavajući

Nametanje zapadnih standarda i institucija te direktno kopiranje iskustva razvijenih zemalja u zemljama u razvoju u mnogim je slučajevima izazvalo kontraefekte. Danas se naime pokazuje da brojni centri za razvoj malog i srednjeg poduzetništva poput poslovnih inkubatora, razvojnih agencija i tehnoloških centara, a koji su nastajali uz ne malu financijsku pomoć i brojne uglavnom međunarodne eksperte i konzultante, više ne postoje ili su se u međuvremenu pretvorili u privatne konzultantske kuće, ali daleko od izvornog cilja – stvaranja uvjeta za razvoj malog i srednjeg poduzetništva. Posljednji izvještaj OECD-a koji je bio prezentiran na sastanku zemalja jugoistočne Europe u Carigradu upravo govori o poraznim rezultatima koji su vidljivi u većini tranzicijskih zemalja (Bugarska, Rumunjska, Bosna i Hercegovina, baltičke zemlje, Mađarska itd.)

Zemlje članice Europske unije i druge institucije poput EBRD-a, OECD-a, UNECE-a, UNIDO-a intenzivno analiziraju postojeću situaciju tražeći uzroke za nastali problem, predlažući nova rješenja i nove kriterije na početku novog milenija. Jedinствeno je mišljenje da je do ovakvih rezultata došlo iz tog razloga što je inicijativa za osnivanje institucija za poticanje poduzetništva u pravilu išla preko centralnih vlada i nadležnih ministarstava koja su im prema svojim ključevima i kriterijima određivala vrstu, namjenu i lokaciju. Financijska su sredstva najčešće utrošena u podizanje ili adaptaciju zgrada i nabavku informatičke opreme i namještaja, a pretpostavljalo se da će uz pomoć stranih konzultanata domaći timovi lako u neko dogledno vrijeme moći preuzeti vođenje takvih centara. Praksa je nažalost pokazala da onog časa kada je smanjen dotok novaca za financiranje i kada su se strani stručnjaci vratili u svoje zemlje domaći stručnjaci nisu u novonastaloj situaciji znali povući prava rješenja i osigurati opstanak tih institucija.

Na sreću postoje neki uspješni primjeri (Slovenija, Mađarska, Hrvatska) gdje su se pojavili razni oblici institucionalne podrške malom i srednjem poduzetništvu, ali isključivo temeljem lokalnih i regionalnih inicijativa koje su prepoznale značaj poduzetništva u njihovu sveukupnom gospodarstvu.

Primorsko-goranska županija (PGŽ) jedan je od takvih primjera gdje se uspjelo tokom nekoliko godina stvoriti mrežu raznih inicijativa za potporu poduzetništvu bez ikakve međunarodne pomoći i uz skromnu državnu financijsku potporu. Iz tog je razloga model u PGŽ postao predmetom izučavanja međunarodnih institucija i načinom kako bi se u buduću trebalo pristupiti razvoju ove ideje. Prema prijedlogu OECD-a u idućem 10-godišnjem razdoblju čitava bi međunarodna pomoć trebala biti usmjerena na poticanje onih projekata koji su nastali uz podršku lokalnih i regionalnih vlasti uz njihovo djelimično financiranje. Uz to predlaže se direktna financijska pomoć onim tvrtkama koje su u proteklom razdoblju uspješno radile na lokalnom tržištu, a sada ih treba internacionalizirati i učiniti lokomotivama razvoja ne samo lokalne zajednice već države u cjelini.

Prema bilateralnom sporazumu koji je Vlada Republike Hrvatske sklopila sa Vladom Kraljevine Nizozemske, a preko Ministarstva gospodarstva, postoje realni izgledi da se dio pojedinačnih projekata realizira uz pomoć povoljnih financijskih sredstava nizozemske Vlade. Također treba istaknuti da su svi potencijalni kandidati kroz projekte međusobno povezani

Pilot-projekt "Održivi razvitak Tramuntane kroz sustavno poduzetništvo"

bez obzira na to što su im djelatnosti različite. Tako je izvorna poljoprivredna proizvodnja u direktnoj sprezi sa turizmom, a posebno eko-turizmom, po čemu otok Cres zahvaljujući nekolicini vrijednih entuzijasta postaje sve prepoznatljiviji na izbirljivom turističkom tržištu.

6.1.2. Domino-efekt ili kako pokrenuti ostale?

Ulazeći u ovaj projekt bilo je jasno da osiguravajući potporu nekolicini otočana neće biti riješen problem revitalizacije Cresa, a posebice ruralnog područja Tramuntane, ali to može imati utjecaja na mnoge koji razmišljaju o odlasku sa otoka ili na one koji premissljaju o povratku na otok. Zašto govorimo o domino-efektu? Jedan pokreće drugog, ako može susjed mogu i ja, ako njima dolaze turisti, dolazit će i nama, itd. Netko tko je uspio može biti itekakav motiv drugome i kao podstrek i kao uzor, pa čak je i doza zavisti i ljubomore produktivna ukoliko je pozitivno usmjerena. Domino-efekt posebno se brzo širi u manjim sredinama gdje se svi međusobno poznaju i zato njegovi efekti mogu biti trenutni. Od ovoga se projekta očekuje da mobilizira ljude upravo po principu domino-efekta, pa čak da po istom ključu mobilizira neke druge općine i gradove koje muče slični problemi kao Grad Cres.

6.1.3. Grozdanje (*clustering*)

Za razliku od domino-efekta gdje nije toliko izražena sama djelatnost kojim se neki obrt ili tvrtka bavi kod efekta grozdanja ona je izrazito naglašena. Kod grozdanja bitna je uloga lidera koji oko sebe okuplja niz srodnih poduzeća ili obrta (obiteljskih gospodarstava) i na taj način stvara se jedan piramidalni sustav. Na taj način danas funkcioniraju veliki sustavi u brodogradnji i automobilskoj industriji, ali također uzgoj činčila u Hrvatskoj i slični projekti. Postoji mogućnost pogotovo na otocima da se koncepcija grozdanja ostvari pri udruživanju manjih seoskih gospodarstava kroz poljoprivredne zadruge (kooperative) ili interesne udruge (asocijacije), a takav primjer na Cresu i nekim drugim otocima već postoji.

Međunaroda pa i regionalna i lokalna zajednica ovakvim primjerima daje punu podršku pa i osjetnu finansijsku pomoć. Treba spomenuti nedavni primjer tzv. krčke skupine, odnosno grupe od 12 poduzetnika Grada Krka koji su se udružili, nastupili zajednički prema Gradu i Županiji i danas pod puno povoljnijim uvjetima grade na ulazu u Krk malu poslovnu zonu i time rješavaju svoje prostorne probleme. U ovom slučaju može se govoriti o kombinaciji domino-efekta i grozdanja, ali što je još značajnije inicijativu koja je krenula odozdo (*bottom approach*) i koju je onda puno jednostavnije realizirati. Sjetimo se svi one narodne "pomozi sebi pa će ti i drugi pomoći". Sada postoji pritisak nove grupe poduzetnika za sličnim projektom, a javljaju se ostale sredine koje bi radile po istom modelu.

6.1.4. Umjesto zaključka

Projekt Tramuntane pokrenut je inicijativom institucija, ali su poduzetnici pokazali veliki interes i kooperativnost i vjerojatno će sami preuzeti inicijativu onog časa kada uvide mogućnost ostvarenja njihovih poslovnih planova, tako da ovo treba shvatiti samo kao prvu fazu u realizaciji projekta. Dobro je da su svi akteri ovog projekta, uključujući i poduzetnike, svjesni da se radi o dugoročnom programu koji, kao i svi tromi sustavi, na početku traži silnu energiju i strpljenje, ali kad se taj težak kotač jednom pokrene u pravom smjeru i uz pomoć onih koji će se putem pridružiti teško ga je zaustaviti. Stvaranje poduzetničke klime osjetljiv je proces, ali neminovan ukoliko se želi vratiti život u napuštena sela i kuće. Zadaća lokalne i regionalne zajednice je da stvori neophodnu infrastrukturu : energetska, prometna , poduzetnička, da potakne razvoj djelatnosti od interesa vodeći računa o održivom razvoju.

Pilot-projekt "Održivi razvitak Tramuntane kroz sustavno poduzetništvo"

Sve prognoze upućuju da će razvojem modernih telekomunikacijskih alata upravo područja slabo naseljenih otoka postati magnet za specifičan oblik tehnološki visoko razvijenog uslužnog poduzetništva koje napušta napućene i sa stajališta kvalitete života upitne urbane prostore. Zadaća koja je pred nama nije jednostavna - očuvati otok i ujedno mu udahnuti novi život. Ljudima koji to žele i mogu treba osigurati egzistenciju danas, da bi generacijama koje dolaze bilo lakše sutra.

6.2. Eko-turizam

Prema studiji "Ekoturizam u Primorsko-goranskoj županiji", koju je tvrtka Orlov let d.o.o. iz Rijeke izradila 1998. godine za naručitelja udrugu Eko Liburnia iz Rijeke, čitavo područje Tramuntane ističe se po čitavom nizu izuzetnih pogodnosti za razvoj ekoturizma budući je još uvijek dovoljno autohtono da takav razvoj ima smisla. Osim Tramuntane na cresko-lošinjskom otočju izdvojena su još područja poluotoka Pernata (središte Lubenice), zaravni Srem (središte Belej), poluotoka Punta Križa uz planinu Osorščicu (središte Osor) te malih naseljenih otoka Susak, Ilovik, Unije i Srakane.

U sklopu aktivnosti organizacije IFOAM AgriBioMediterraneo (regionalna organizacija Međunarodne federacije pokreta ekološke poljoprivrede – IFOAM za Sredozemlje) u 2001. godini bit će pokrenut jadransko-ionski projekt razvitka eko-agri-turizma sukladno regionalno prihvaćenim standardima i certifikacijom objekata koje pružaju usluge ovoga vida turizma u Italiji, Sloveniji, Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori, Albaniji i Grčkoj. Navedena područja, uključujući Tramuntanu, imaju izvanredne izgleda da se nađu u ovom projektu budući su sačuvala autohtonost, nemaju izgrađene objekte masovnog turizma i industrije, bogate su prirodnom i kulturno-povijesnom baštinom. Potrebno je da pružatelji usluga služe autohtona jela i pića proizvedena od sirovina iz ekološke poljoprivrede, koriste isključivo prirodne materijale u opremanju svoga objekta i mogu pružiti usluge ekoturizma i stručnih vodiča.

6.3. Sustav ekološke proizvodnje hrane

Nacionalni program razvitka otoka (1997) predviđa da će ekološka proizvodnja hrane sukladno međunarodno prihvaćenim standardima IFOAM-a uz turizam biti najbitnija razvojna djelatnost na hrvatskim otocima. Zakon o otocima nadalje pravno definira autohtoni otočni proizvod. Budući je područje Tramuntane tipično ruralno područje sa dobro očuvanom prirodnom i kulturno-povijesnom baštinom, razvitak sustava ekološke proizvodnje hrane uz razvitak lokalnog eko- i eko-agri-turizma predstavlja najodrživiju razvojnu varijantu.

Udruga Eko Liburnia iz Rijeke je za naručitelja Eko-centar *Caput Insulae-Beli* iz Rijeke 1998. godine izradila studiju "Razvitak ekološke poljoprivrede na području Tramuntane kao preduvjet eko-turizma". Navedena studija uzeta je kao temelj ovome poglavlju koji u uvodu daje pregled postojećeg sustava proizvodnje hrane na Tramuntani i otoku Cresu te SWOT matricu mogućeg razvitka ekološke poljoprivrede.

Uvod u pregled postojećeg sustava bit će povijesna zabilješka riječkog svećenika i botaničara Josipa Hosta, koji je na svom botaničkom putu po Istri, Kvarnerskim otocima i Dalmaciji posjetio je i otok Cres. Tijekom svog boravka na Cresu od 15-20. lipnja 1802. godine Host je zapisao:

Pilot-projekt "Održivi razvitak Tramuntane kroz sustavno poduzetništvo"

"Na Cresu i Osoru (Lošinju – op.aut.), u nedostatku vina, neki običavaju sebi napraviti zdrav i za nepce ugodan napitak od bobica smriče (*Juniperus oxycedrus*) ili crvene borovice. Crvenim bobicama ispune drveni sud dopola i odozgo uliju vodu.. Potom ga zatvore, te puste da naljev vrije u trajanju od 2 do 3 tjedna, nakon čega bačvu načmu za dnevnu upotrebu. Hrane se sladunjavim voćem od planike (*Arbutus unedo*). Nemajući pšenice, kruh prave od korijenja običnog kozlaca (*Arum maculatum*), nakvašenog malo u vodi, a zatim pretvorenog u kašu. Da bi obojili svoje mreže, umaču ih u naljev sa smrvljenim lišćem od tršlje (*Pistacia lentiscus*), te ih puštaju da se namaču u vodi dok ne dobiju boju. Težaci upotrebljavaju različite ukuhane mlječičke da bi otjerali groznicu. Na Osoru i Cresu nema otrovnih životinja. Priča se da to čudo pripisuju sv. Gaudenciju... Mnogo je ondje tuna, skuša, zubataca i srdela {to se sole i prodaju. Na Cresu je šest lovišta tuna. U Jezeru između Cresa i Osora uhvate se štuke (*Esox lucius*) 20-30 libara, linjaci (*Tinca tinca*) i jegulje (*Anguilla anguilla*)... **Na Cresu ima do 70 tisuća ovaca, ulja, vina a ostaloga vrlo malo.**"

Pregled sustava proizvodnje hrane obuhvaća biljnu proizvodnju, stočarsku proizvodnju i preradu, a daje se za područje bivše općine Cres-Lošinj.

6.3.1. Biljna proizvodnja

Biljna proizvodnja obuhvaća: oplemenjivanje bilja, sjemenarstvo, ratarstvo, povrćarstvo, cvjećarstvo, livadarstvo, voćarstvo, vinogradarstvo i gospodarenje pašnjacima, odnosno sve grane poljoprivredne proizvodnje koje se bave uzgojem biljaka. Kao temeljna grana poljodjelstva biljna proizvodnja osigurava prehranu stanovništva, krmnu osnovu stočarstvu i sirovinsku osnovu mnogobrojnim industrijskim granama. Uspješno poljodjelstvo, a posebice ekološko, u najvećoj mjeri ovisi o što boljoj sprezi biljne proizvodnje i stočarstva čime se osigurava kružni tijek proizvodnje te potpuno iskorištavanje nusproizvoda (recikliranje).

6.3.1.1. Ratarstvo i povrćarstvo

Ove grane biljogojstva vezane su za površine i stupanj zasijanosti oranica i vrtova (vidi tablicu 6.1) kojih je na području bivše općine Cres-Lošinj tek 941 ha, od čega je preko 90% u privatnom vlasništvu.

Tablica 6.1 - Ukupne i zasijane površine na području bivše općine Cres-Lošinj, 1992

<i>Zasijani usjevi</i>	<i>Površina (ha)</i>	<i>Površina (%)</i>
1. Oranice i vrtovi, ukupno	941	100,0
<i>1.1. Zasijane površine, ukupno</i>	<i>158</i>	<i>16,8</i>
1.1.1. Površine pod žitaricama	71	7,5
1.1.2. Površine pod industrijskim biljem	-	-
1.1.3. Površine pod povrćem	57	6,1
1.1.4. Površine pod krmnim biljem	30	3,2
<i>1.2. Ugari i neobrađene ravnice</i>	<i>783</i>	<i>83,2</i>

Izvor: SLJH-93, tablica 36-1

U 1992. godini bilo je zasijano tek 158 ha ili 16,8%, što je izuzetno zabrinjavajući podatak budući da je stupanj zasijanosti oranica i vrtova niži i od ionako niskog županijskog prosjeka (37,1%). Obzirom na izuzetno izraženu oskudnost cresko-lošinjskog područja u oraničnim

Pilot-projekt "Održivi razvitak Tramuntane kroz sustavno poduzetništvo"

površinama, ovako visok stupanj zapuštenosti najvrijednijih poljoprivrednih površina (83,2%) prosto je nevjerojatan i primjereniji regiji nerazvijenog dijela svijeta.

U 1992. godini na cresko-lošinjskim oranicama i vrtovima vodeći usjevi su bili: pšenica (40 ha ili 25,3 % zasijanih površina), mahunarke i povrće (34 ha ili 21,5 %), krmno bilje (30 ha ili 19,0 %), kukuruz (25 ha ili 15,8 %), krumpir (23 ha ili 14,6 %) te ostale žitarice (5 ha ili 3,2 %). Industrijsko se bilje (uljarice, duhan, šećerna repa, biljke za proizvodnju vlakana) na cresko-lošinjskom području ne uzgaja.

Cresko-lošinjska proizvodnja oraničnih usjeva je statistički beznačajna i nedovoljna za zadovoljavanje najminimalnijih potreba lokalnog stanovništva, a da se turistička potrošnja i ne spominje. Primjerice, prosječni prirod krumpira (5,9 t/ha) bio je niži od županijskog (8,5-9,4 t/ha) i hrvatskog prosjeka (7,8-8,4 t/ha). Za usporedbu, iste godine prosječni prirod na otoku Krku bio je 10,1 t/ha, a na otoku Rabu 8 t/ha. Proizvodnja od 11,5 kg po stanovniku mnogo je niža od županijskog (54,7 kg) i hrvatskog prosjeka proizvodnje (106 kg) te hrvatskog prosjeka potrošnje krumpira u svježem stanju (65 kg/capita).

6.3.1.2. Voćarstvo

Voćarstvo i vinogradarstvo su kapitalom i radnom snagom najintenzivnije grane biljne proizvodnje. Voćnjaci se (pretežito maslinici) na cresko-lošinjskom području, prostiru na površini od 540 ha što predstavlja 23 % ukupne površine pod voćnjacima u Primorsko-goranskoj županiji. Predominantno su u privatnom vlasništvu, a nalaze se uglavnom oko Cresa.

Prema ukupnom broju voćnih stabala (službena statistika 1992/1993.) najzastupljenija voćka na cresko-lošinjskom području je maslina (117.100 stabala), a slijede je trešnja (2.005), jabuka (957), kruška (601), šljiva (422), marelica (50) i višnja (21).

Arapska mudrost uči nas da Mediteran seže do tamo dokle raste maslina. Uzgoj maslina od posebnog je značenja budući da se na cresko-lošinjskom području ne zasijavaju uljarice, pa je maslinovo ulje jedina autohtona biljna masnoća u prehrani stanovništva. Maslinarstvo karakterizira usitnjenost posjeda, zapuštenost i dugogodišnje odsustvo primjene suvremenih agrotehničkih mjera. To za posljedicu ima nizak prosječni prirod (2,5-5 kg ploda/rodnom stablu) te nestabilan i neujednačen urod od godine do godine. Primjerice, nakon obilnog uroda u 1999. godini, u 2000. godini nije bilo potrebe otvarati uljaru u Cresu.

Prema ukupnom broju stabala smokva je treća voćna kultura u Županiji (46.735), a najvjerojatnije je druga na području Cresa-Lošinja. Službena statistika ne prati njenu proizvodnju (???), ali karakterizira je isti areal rasprostranjenosti kao i kod masline te zapuštena proizvodnja, uvjetovana prestankom rada pogona za sušenje.

Pored spomenutih voćaka na cresko-lošinjskom otočju uzgajaju se i kesteni (područje Tramuntane) te u manjoj mjeri breskve, orasi, bademi i agrumi.

6.3.1.3. Vinogradarstvo

Dopisnik tršćanske "Naše sloge" iz Belog u napisu "Tko radi taj se nekaje" (10. listopada 1889.) rezonira: "Danas je kod nas najglavniji faktor poljodjelstva vino. Poljodjelac koj ima vino ima svega, a tko neima vino, prodje loše. Od vinogojstva se osobito odlikuje u ovih

Pilot-projekt "Održivi razvitak Tramuntane kroz sustavno poduzetništvo"

stranah gospodin pl. Nikola Petris de Dolammare, kojega treba upravo zato javno pohvaliti, jer je pred nekoliko godina počeo znanstveno saditi trsje i praviti vino dodavajuć, ako što vinu manjka, ili oduzimajuć ako imade u sebi suvišno..."

Vinogradar Nikola Petris iz Belog, koji se koncem XIX stoljeća uspješno borio protiv za mnoge europske vinograde kobne peronospore, za svoja je vina dobio i pregršt nagrada i to, citirano:

- 1886: brončana na izložbi u Bolzanu
- 1888: u Trstu na izložbi od države srebrna, od grada Trsta zlatna.

Kolovoza 1889. godine dobio je od tadašnje C.kr. kemične-fiziološke postaje za vino i voće u Klosterneubergu posebne svjedodžbe i to, opet citirano:

1. od terana
2. od običnog crnog vina
3. od običnog bijelog vina
4. od muškata sladkog
5. od muškata suhog

Međutim, danas se vinogradi se na cresko-lošinjskom području prostiru na površini od svega 25 ha što nije niti 2 % ukupnih županijskih vinograda (1992). Za usporedbu, na otoku Krku je 521 ha pod vinogradima, a na otoku Rabu 197 ha. Trsova vinove loze je svega 129 tisuća (1993). Može se konstatirati da je cresko-lošinjski trend zapuštanja poljoprivredne proizvodnje bio najizraženiji upravo u vinogradarstvu. Danas je organizirana proizvodnja grožđa za proizvodnju kvalitetnog vina na području Cresa-Lošinja ograničena tek na 14 ha vinograda na otoku Susku (Vinarija Cosulich).

6.3.2. Stočarstvo

Stočarstvo je tradicionalno najvažnija gospodarska aktivnost stanovnika Tramuntane i Cresa. Primjerice : "Već 1227. godine bune se Osorani protiv novog kneza Nikole Quirina i ubijaju ga. Na otok je doveden načelnik (*potestas*), a istraga je ustanovila da je knez imao vrlo mnogo stoke, pa su prije pobune stanovnici općine Beli (*homines de Cafisolo*) zaklali **140 kneževih govoda.**" (Munić, 1996). Također vrijedi zabilježiti da je prvo terensko umjetno osjemenjivanje domaćih životinja u Republici Hrvatskoj obavljeno upravo na otoku Cresu u studenom 1947. godine.

U tablicama 6.2 i 6.3 daje se brojnost stoke početkom posljednja dva desetljeća.

Tablica 6.2 - Stoka i perad u sektoru individualnog vlasništva na području bivše općine Cres-Lošinj prema popisu 1981. i 1991., stanje na dan 31. ožujka

Vrsta stoke	1981 (grla)	1991 (grla)	Index (%) 1991/1981
Konji	60	16	26,7
Govoda	5	12	240,0
Ovce	15.962	12.099	75,8
Svinje	27	57	211,1
Perad	6.272	3.772	60,1

Pilot-projekt "Održivi razvitak Tramuntane kroz sustavno poduzetništvo"

Izvor: SLJIPGK-92, tablica 202-9, str.288

Tablica 6.3 - Stoka i perad u društvenom sektoru na području bivše općine Cres-Lošinj prema popisu 1986. i 1991., stanje na dan 31. prosinca

Vrsta stoke	1986 (grla)	1991 (grla)	Index (%) 1991/1986
Goveda	-	-	-
Ovce	8.329	7.690	92,3
Koze	346	498	143,9
Svinje	-	-	-
Perad	-	-	-

Izvor: SLJIPGK-92, tablica 202-10, str.288-289

Prema navedenim podacima početkom 1990-tih na cresko-lošinjskom otočju bilo je ukupno 16 konja, 12 goveda, 57 svinja i blizu 3,8 tisuća peradi u privatnom vlasništvu. Očito je riječ o statistički beznačajnom uzgoju stoke za vlastite potrebe te ove podatke ne treba posebno komentirati. Drugim riječima, danas bi se Bejani namučili dok bi pronašli desetinu krava koje su njihovi pređi zaklali mletačkom knezu prije 770 godina..

Sasvim je drugačiji slučaj sa ovcama kojih je 1991. prema službenoj statistici u oba sektora vlasništva bilo blizu 20 tisuća grla. Pokojni akademik Branko Fučić o autohtonim creskim ovcama pramenkama piše:

“Ovce će vas pratiti cijelim putem. Sprijeteljite se s njima; ako imate pri ruci komad kruha pružite im ga. Možda će negdje najpitomije prići i jesti kruh iz vaše ruke. **Od prethistorije do danas ovca je hraniteljica ljudi na ovom škrtom tlu.** Ovca ih prehranjuje mesom, mlijekom i odličnim otočkim sirom koji morate okusiti. Ona ih odijeva vunom, kožom i runom. Na ovčjoj koži, na pergameni, učeni ljudi ovoga kraja pisali su nekada crkvene knjige, javne zakone, ugovore i dokumente, pisali su pisma i pjesme. U ovčjim mješinama ljudi su prenosili mošt i vino, od mješina pravili gajde, a od ovčjih crijeva sukali strune na guslama da bi otpjevali svoje povijesne radosti i tuge. **Sva civilizacija ovoga kraja stoljećima i tisućljećima stoji u znaku ovce**, pa kad ih iz auta ili autobusa ugledate kako se u kamenjaru upiru s četiri tanke nožice o četiri kamena i brste čuperke oštre trave pod sobom, sjetite se toga, a vi koji ste gurmani, pripremite se za obrok pečene otočke janjetine.”

Josip Host početkom XIX stoljeća navodi: “**Na Cresu ima do 70 tisuća ovaca...**”. U bilješkama uz Hostove putne zapise, prevoditelj Krešimir Čvrljak dodaje: "Radi usporedbe navedimo da je na Cresu prije Drugog svjetskog rata bilo 35.000 ovaca, kada je na otoku živjelo 8.000 stanovnika. Na svakoga stanovnika dolazile su dakle 4,4 ovce. Cres je godine 1950. imao 19.842 ovce". Očito je broj ovaca, koje se na Cresu uzgajaju tradicionalnim ekstenzivnim pašnjačkim načinom na otvorenom, posljednjih desetljeća prilično konstantan (oko 20 tisuća grla iako mnogi neslužbeni izvori drže da ih je više od 30 tisuća). Danas se ovce uzgajaju gotovo isključivo za proizvodnju izuzetno cijenjene janjetine, dok su mlijeko i vuna manje bitni nusproizvodi.

Druga značajna životinja koja može uspijevati u izuzetno teškim uvjetima škrtih creskih kraških pašnjaka je koza. Uostalom, dugo je vladalo mišljenje da je koza upravo simbol siromaštva. Donošenje i tridesetogodišnja primjena Zakona o zabrani držanja koza (1954),

Pilot-projekt "Održivi razvitak Tramuntane kroz sustavno poduzetništvo"

koji je dopuštao samo držanje sanskih koza u stajskom uzgoju, gotovo je istrijebio ovu životinju na području Hrvatske. Na sreću njihov se broj tijekom devedesetih povećava (cca 500 na cresko-lošinjskom otočju u 1991.).

6.3.3. Preradba

Na području Tramuntane ne postoje preradbeni kapaciteti dok se u gradu Cresu nalaze pogon za proizvodnju maslinova ulja (oprema nabavljena 1975. godine) i mala komunalna klaonica u vlasništvu Poljoprivredne zadruge "Cres". Oba pogona imaju zastarjelu opremu i tehnologiju, a nije riješeno ni prečišćavanje otpadnih voda zbog čega im neprestano prijete zatvaranje. Pitanje – ima li Cres uopće preradbenih kapaciteta?

6.3.4. Kapital u sustavu proizvodnje hrane

Agroekološke značajke su manje-više konstantan čimbenik, što znači da se produktivnost poljoprivredne proizvodnje može povećati:

- ◆ sustavom intenzivnim na temelju **rada** (nerazvijene zemlje) ili
- ◆ sustavom intenzivnim na temelju **kapitala**.

Budući da se na Cresu radna snaga smanjuje brže i od hrvatskog prosjeka, povećanje produktivnosti u poljoprivredi treba tražiti jedino u povećanju uloženog kapitala što do sada nije bio slučaj. Kapital u poljoprivredi predstavljaju:

- mjere uređenja zemljišta (održavanje i povećavanje plodnosti tla, reguliranje vodnog režima tla i komasacija, odnosno ukрупnjavanje posjeda);
- selekcija u biljnoj proizvodnji, stočarstvu i ribarstvu;
- primjena suvremenih agrotehničkih mjera u proizvodnji;
- povećanje mehaničke energije u proizvodnji uz smanjenje udjela ljudske i životinjske energije; i
- podizanje pogona za čuvanje, skladištenje i preradbu viškova poljoprivrednih proizvoda.

Bez velikih analiza treba konstatirati kako je poljoprivredna proizvodnja na Cresu daleko od poljoprivrednog sustava intenzivnog na temelju kapitala. Naime, može se govoriti o nešto osuvremenjenom vidu tradicionalne poljoprivrede u koju nitko osim samih malobrojnih poljoprivrednika nije dugo godina ništa ulagao.

6.3.5. Upravljanje sustavom proizvodnje hrane

Upravljanje se u sustavu proizvodnje hrane sastoji iz "kreacije", "obrazovanja" i "primjene". Postojeće hrvatske znanstvene institucije trebale bi u potpunosti zadovoljiti "kreativne" i "visokoobrazovne" potrebe ukupne nacionalne poljoprivrede pod uvjetom da se izvrši regionalizacija poljoprivrednog prostora Hrvatske i uspostave regionalni stručno-znanstveni centri za pojedine grane poljoprivrede. S tom namjerom je i Primorsko-goranska županija u suradnji sa šest otočnih gradova/općina (uključujući Cres i Mali Lošinj) pionirski osnovala županijsku ustanovu Centra za mediteransku poljoprivredu (1999) sa sjedištem u Puntu na otoku Krku.

Obrazovanje je mnogo slabija karika u lancu upravljanja. Na kvarnerskim otocima ne postoji niti jedna poljoprivredna ili gospodarska srednja škola, a i mali broj studenata sa ovog

Pilot-projekt "Održivi razvitak Tramuntane kroz sustavno poduzetništvo"

područja završava Agronomski, Veterinarski ili Prehrambeno-biotehnološki fakultet. A kada se to i dogodi proradi pogubni i nazadni lokalni mentalitet i ne postoji dobra volja da se lokalna stručna radna snaga uposli na otoku (autor osobno poznaje takva dva primjera).

“Primjena “ znanstvenih i stručnih dostignuća dugo godina je predstavljala najslabiju kariku u lancu upravljanja sustavom proizvodnje hrane budući se temeljila na snalažljivosti poljoprivrednika, odnosno praćenju rijetkih specijaliziranih emisija na hrvatskoj i talijanskoj televiziji. Županijske podružnice Hrvatskog zavoda za poljoprivrednu savjetodavnu službu (HZPSS) i Hrvatskog stočarskog selekcijskog centra (HSSC) godinama su kadrovski, tehnološki i financijski neopremljene, tako da su se posjeti njihovih djelatnika cresko-lošinjskom području mogli nabrojati na prste jedne ruke (iz vrlo objektivnih razloga).

Bitan pomak ostvaren je formiranjem privatne savjetodavne službe za ekološku poljoprivredu udruge EKO LIBURNIA u srpnju 1998. godine. Od travnja 1999. godine na cresko-lošinjskom otočju djeluje profesionalni poljoprivredni savjetnik-agronom, a od travnja 2000. godine i veterinar. Rad službe sufinanciraju udruga EKO LIBURNIA (projekt razvoja službi za potporu obiteljskih gospodarstava Vlade RH kreditiran od Svjetske banke i drugi izvori), gradovi Cres i Mali Lošinj te Veterinarska stanica Rijeka. Poljoprivredna služba udruge usko surađuje sa lokalnom udrugama poljoprivrednika i ribara NATURA Cres i BANESTRA Mali Lošinj, otočnim poduzetničkim inkubatorom PLAT-IN te županijskim Centrom za mediteransku poljoprivredu, HZPSS-om, HSSC-om i drugim institucijama iz zemlje i inozemstva.

U lipnju 2000. godine prestaje financiranje projekta iz sredstava kredita Svjetske banke. Hoće li to biti kraj sage o dugo očekivanoj i kratkotrajnoj cresko-lošinjskoj poljoprivrednoj savjetodavnoj službi ili...?

6.3.6. SWOT analiza

Na temelju pregleda zatečenog stanja i izvršene analize čimbenika poljoprivredne proizvodnje na području Tramuntane i cresko-lošinjskog otočja formirana je *SWOT* matrica u kojoj su jasno iskazane prednosti i nedostaci te mogućnosti i ograničenja područja Tramuntane za razvitak suvremene ekološke proizvodnje hrane.

Pilot-projekt "Održivi razvitak Tramuntane kroz sustavno poduzetništvo"

SWOT MATRICA

PREDNOSTI (<i>Strengths</i>) [+]	NEDOSTACI (<i>Weaknesses</i>) [-]
<ul style="list-style-type: none"> • Očuvanost ekosustava i nezagađenost tala pogodnih za ekološku poljoprivredu • Relativno povoljne klimatske karakteristike • Nepostojanje zagađujuće “konvencionalne” poljoprivrede • Tradicija poljoprivredne proizvodnje • Prometna dostupnost područja • Postojanje lokalne savjetodavne službe za ekološku poljoprivredu • Prisutnost političke volje • Usklađenost s međunarodnim, nacionalnim, županijskim i lokalnim programima održivog razvitka 	<ul style="list-style-type: none"> • Rijetka naseljenost i kronični nedostatak radne snage u poljoprivredi • Nedostatak kapitala i temeljnog nositelja poljoprivredne proizvodnje • Zaostalost tehnologije • Nepovoljan udjel obradivih površina u ukupnim poljoprivrednim površinama
MOGUĆNOSTI (<i>Opportunities</i>) [++]	OGRANIČENJA (<i>Threats</i>) [--]
<ul style="list-style-type: none"> • Plasman eko-proizvoda i osiguravanje radne snage kroz eko-turizam • Postojanje i zainteresiranost lokalnih NVO (Eko-Centar “<i>Caput Insulae-Beli</i>” i Eko-Liburnia) • Sjedište IFOAM AgriBioMediterraneo-a u Rijeci – mogućnost povezivanja sa ostalim mediteranskim zemljama 	<ul style="list-style-type: none"> • Nepostojanje odgovarajuće vodoopskrbe • Loše gospodarenje lovištem • Nepostojanje hrvatskih propisa koji reguliraju ekološku proizvodnju hrane

Na temelju *SWOT* matrice može se zaključiti da područje Tramuntane posjeduje više prednosti i mogućnosti za relativno brz razvitak ekološke poljoprivrede kao bitnog segmenta razvitka eko-turizma. Što se nedostataka i ograničenja tiče, jedini čimbenik na koji se objektivno ne može utjecati je nepovoljan udjel obradivih površina u ukupnim poljoprivrednim površinama. Odabirom najboljeg mogućeg nositelja ekološke proizvodnje hrane, koji bi ujedno mogao obavljati ulogu lokalne razvojne agencije, a uz potporu Grada Cresa, Primorsko-goranske županije i državne uprave te lokalnih nevladinih organizacija, nedostaci i ograničenja koja se tiču radne snage, kapitala, upravljanja i lošeg gospodarenja lovištem dali bi se otkloniti ili značajno ublažiti u vrlo kratkom vremenu.

6.4. Projekt «Plan razvoja zasnovan na savjetovanju s lokalnom zajednicom i praktične primjene dogovorenog»

Paralelno uz ovaj projekt, ali potpuno neovisno od njega, na području Tramuntane i Grada Cresa odvija se i navedeni projekt koji za svoju temeljnu odrednicu ima održivi otočni razvitak. Naime, Grad Cres prema odredbama Zakona o otocima Republike Hrvatske treba

Pilot-projekt "Održivi razvitak Tramuntane kroz sustavno poduzetništvo"

izraditi svoj Plan održivog razvitka. Lokalna je vlast uočila da je najbolji put ostvarenja takvog složenog zadatka suradnja s drugim čimbenicima na otoku. Stoga se pristupilo razradi složenog projekta čiji je nositelj Eko-centar *Caput Insulae* – Beli, nevladina organizacija za zaštitu prirodne i kulturne baštine, a suradnici su Grad Cres i PLAT-IN d.o.o., organizacija za istraživanje, razvoj i zaštitu otočja, te razvoj malog poduzetništva. Pored toga u projekt je uključen niz suradnika koji lokalnom stanovništvu prenose praktična iskustva u preradi vune, izradi suvenira od keramike, uzgoju tradicionalnih sorti voća te preradi voća, ljekovitog bilja i maslinovog ulja, čime se prvenstveno želi steći mogućnost za stvaranje šire ponude autohtonih otočkih proizvoda.

Cilj projekta, kojega financira USAID preko američke nevladine udruge AED (Akademije za razvoj edukacije), a provodi se od rujna 1999. do siječnja 2001. godine, je razrada ideje i predispozicije za održanje tradicijske poljoprivrede, prije svega ovčarstva na osnovi zaštite prirodnog i kulturno-povijesnog nasljeđa kao izvora za prihvatljivi turizam.

U navedenom razdoblju organizirano je sedam radnih sastanaka prema predviđenom tematskom rasporedu, a na kojima su predstavljene prijedlozi i smjernice za stvaranje Plana održivog razvitka. Tijekom sastanaka Eko-centar, vladine i druge nevladine organizacije i neovisni stručnjaci predstavili su svoje primjere i rezultate prisutnima i zainteresiranima, na temelju čega je razvijana diskusija na zadanu temu te izvođeni zaključci koji bi trebali biti osnova za izradu Prijedloga plana održivog razvitka otoka Cresa. Gradonačelnik, poglavarstvo grada, zainteresirani stručnjaci i građani nakon svakog takvog sastanka dobili su zapisnik prethodnog sastanka te su mogli naknadno dostaviti svoje prijedloge i odgovore na Plana održivog razvitka u vremenu između dva sastanka.

❖ Prvi sastanak (27. srpnja 1999.)

Tema: Održivi razvoj i Plan održivog razvitka otoka Cresa – predstavnici lokalne uprave, udruga i drugih čimbenika na otoku upoznati su s projektom koji bi na osnovu povratne informacije putem ovakvih sastanaka trebao proizvesti Prijedlog plana održivog razvitka.

Zaključci:

- u projekt uvrstiti pčelarstvo
- u sklopu teme ovčarstvo, stručno analizirati mogućnost obnove pašnjaka, te posebno razmotriti opravdanost i mogućnost proširivanja pašnjaka metodom opožarivanja
- u projekt kao posebne teme uvrstiti ribarstvo, zaštitu mora i marikulturu
- formirati stručnu komisiju sa zadatkom da razvojne projekte predstavi u selima na otoku

❖ Drugi sastanak (26. listopada 1999.)

Tema: Maslinarstvo, voćarstvo i ljekovito bilje – stručnjaci su održali kratka izlaganja u formi stručnih prijedloga o postojećoj i budućoj situaciji razvoja maslinarstva, voćarstva i uporabe ljekovitog bilja na otoku nakon čega je uslijedila rasprava.

Zaključci:

- permanentna suradnja Gradskih tijela uprave s nevladinim organizacijama, gospodarskim subjektima, ekspertima iz pojedinih područja, zainteresiranim pojedincima, županijskim i

Pilot-projekt "Održivi razvitak Tramuntane kroz sustavno poduzetništvo"

državnim institucijama u cilju što kvalitetnijeg sastavljanja podloge za izradu Plana održivog razvitka

- pažljiva izrada kriterija održivosti i implementacija u društveni i gospodarski sustav i aktivno uključivanje lokalne zajednice kod sastavljanja istih
- poštivanje privatnog vlasništva, bez privole vlasnika ne planirati upravljanje nepokretnom imovinom
- izrada programa sustavnog obnavljanja maslinika, uređenje maslinarskih puteva, izrada certifikata za maslinovo ulje, utvrđivanje maslinarskog fonda u suradnji s Centrom za mediteransku poljoprivredu
- očuvanje starih sorti otočnih jabuka, suradnja s Agronomskim fakultetom u Zagrebu
- upotreba zaštitnih sredstava po načelima održive poljoprivrede, tretirati sukladno potrebama i na osnovi praćenja situacija na terenu, suradnja s Hrvatskim zavodom za poljoprivredno savjetodavnu službu
- program zaštite otočnih šuma s posebnom analizom šume divljeg kestena na Tramuntani, suradnja s Hrvatskim šumama – Šumarija Cres-Lošinj
- izrada projekata ovčarstva, suradnja s Poljoprivrednom zadrugom Cres i nadležnim županijskim i državnim institucijama
- preduvjet korištenja ljekovitog bilja otoka je izrada studije o načinima i uvjetima pod kojima će se dozvoliti eksploatacija ovog vrijednog otočnog resursa, suradnja s nadležnim institucijama na svim razinama
- izrada mjera za poticanje pčelarstva na otoku, suradnja s nadležnim institucijama na svim razinama
- izrada legislative o načinima prezentacije i plasmana otočnih poljoprivrednih proizvoda i autohtonih suvenira, suradnja s nadležnim institucijama na svim razinama
- angažiranje stručnjaka adekvatnih usmjerenja na izradi socioloških studija o potvrđivanju i afirmaciji otočne tradicije uz adekvatno oplemenjivanje tradicije suvremenim dostignućima

❖ Treći sastanak (1. veljače 2000.)

Tema: Ovčarstvo, kozarstvo, prerada vune i lov – stručnjaci s ovog područja održali su kratka izlaganja kao stručne prijedloge o postojećoj i budućoj situaciji što se tiče mogućnosti razvoja ovčarstva, prerade vune i mogućnostima zadržanja lova nakon čega je uslijedila rasprava.

Zaključci:

- sačuvati i revitalizirati otočne pašnjake metodama kojima se neće narušiti ekoravnoteža otoka
- organizirati otkup kože i vune
- podučavati ovčare o načinu striženja ovaca kojim bi se pridonijelo većoj mogućnosti otkupa vune
- osigurati zaštitu otočne janjetine kao autohtonog proizvoda

Pilot-projekt "Održivi razvitak Tramuntane kroz sustavno poduzetništvo"

- raspraviti o mogućnostima križanja domaće ovce pramenke radi poboljšanja kvalitete
- kozarstvo organizirati na zatvorenim pašnjačkim površinama kako bi se spriječila devastacija terena
- sadnju bora strogo kontrolirati i jasno razdvojiti pašnjačke zone od zone pošumljavanja, a granice jasno istaknuti u Prostornom planu Primorsko goranske županije
- poticati i organizirano prenositi znanje o starim zanatima na mlađe naraštaje
- odrediti optimalan broj ovaca na otoku
- isključiti lov s otoka i svesti ga na redukcionu lov koji će obavljati lokalna lovačka društva
- odstraniti neautohtonu divljač s otoka

❖ Četvrti sastanak (25. svibnja 2000.)

Tema: Prihvatljivi otočki turizam i autohtoni otočki proizvodi – stručnjaci s područja turizma dali su kratka izlaganja o mogućnostima razvoja ekološki prihvatljivog turizma na otoku Cresu, nakon čega je uslijedila rasprava.

Zaključci:

- Potrebno je najhitnije izraditi Strateško-marketinški plan razvoja turizma na otoku Cresu
- prednosti turističke ponude otoka Cresa trebaju biti upravo u održivom razvitku, očuvanosti prirode i tradicijskog načina života koji bi se trebali pravilno vrednovati i prezentirati kao izvorni turistički proizvod
- masovni turizam koji još nije posve nagrizao otok Cres, treba svakako izbjeći i zamijeniti održivim turističkim razvitkom na gore spomenuti način
- razvijati turističku politiku u tom pravcu da se izbjegne favoriziranje i razvoj samo pojedinih zona kao turističkih odredišta, već cijeli otok i to tijekom cijele godine treba predstavljati kao jedinstveno turističko odredište
- ukinuti lovni turizam na otoku
- poboljšati izletničke programe i sportsko rekreacijske sadržaje u smislu razvoja cjelogodišnje turističke ponude
- odrediti prihvatni kapacitet otoka
- provoditi dugoročno i sustavno planiranje razvoja otočnog turizma i turističke ponude

❖ Peti sastanak (5. srpnja 2000.)

Tema: Infrastruktura i energetika u okviru održivog razvitka – stručnjaci s područja stvaranja županijskog prostornog plana, lokalni stručnjaci s područja vodoprivrede, elektrifikacije i prometnog povezivanja održali su kratka izlaganja o postojećem stanju na otoku te smjernicama razvoja, nakon čega je uslijedila rasprava.

Zaključci:

Pilot-projekt "Održivi razvitak Tramuntane kroz sustavno poduzetništvo"

- cestu D-100 rekonstruirati u postojećoj trasi
- stimulirati zračni i pomorski promet u odnosu na prijevoz osobnim automobilima
- poticati primjenu nekonvencionalnih oblika energije, ali izostaviti izgradnju vjetrenjača jer su neisplative i ne posve ekološki opravdane
- pristupiti izgradnji druge faze kanalizacijskog sustava

❖ Šesti sastanak (22. rujna 2000.)

Tema: Predstavljanje Plana održivog razvitka – okvirna verzija, zaključenje projekta – predstavljeni dosadašnji rezultati projekta (praktični primjerci kao autohtoni creski proizvodi: proizvodi od šumskog voća, ljekovitog bilja, autohtonih sorti voćaka, proizvodi od vune itd.), te prijedlozi za izvorni otočni proizvod (suveniri). Na sastanku sudjelovali predstavnici susjednih županija (Lika i Istra) te slične otočne sredine (Hvar) kao i predstavnici drugih općina u Primorsko-goranskoj županiji što bi trebalo proizvesti raspravu o mogućnostima međusobna prijenosa iskustava u planiranju lokalnog razvoja i proizvodnji autohtonih proizvoda. Sastanak je bio otvoren javnosti, pa su svi zainteresirani mogli iznijeti svoje prijedloge za nadopunu Prijedloga plana ili za izradu autohtonog creskog proizvoda ili za proširenje suradnje s drugim lokalnim zajednicama.

❖ Sedmi sastanak (12. prosinca 2000.)

Tema: Prihvaćanje Plana održivog razvitka – završna okvirna verzija – predstavljena cjelovita verzija Prijedloga plana održivog razvitka proisteklog na osnovu zaključaka prethodnih sastanaka i praktičnih primjera predstavljenih tijekom šestog sastanka u rujnu predstavnicima gradskog poglavarstva, te bi Prijedlog trebao biti i usvojen kao osnova za izradu Plana održivog razvitka Cresa Lošinja i Zeče.

Osim sastanaka projekt je u svom praktičnom dijelu:

- Otvorio jedinstvenu izložbu Povijesti i umjetnosti u prirodi na sjevernom dijelu otoka Cresa (Tramuntana). Riječ je o poučnoj stazi označenoj s dvadeset skulptura akademskog kipara Ljube de Karine na kojima su uklesani stihovi Andra Vida Mihičića, pjesnika iz Belog, a pored svake skulpture nalaze se i interpretacijske tabele koje usmjeravaju šetača na najznačajnije pojave na tom dijelu staze. Pored toga označene su još dvije eko-staze, a one zajedno predstavljaju posebnu turističku ponudu sjevernog dijela otoka.
- Izdat je eko-turistički vodič po Tramuntani ***Tramuntana – povijest i umjetnost u prirodi*** koji je zapravo jedini cjeloviti tiskani materijal o prirodnom i kulturno-povijesnom nasljeđu sjevernog dijela otoka Cresa i trebao bi poslužiti kao model za turističke vodiče.
- U zgradi Eko-centra «Caput Insulae – Beli» u Belom otvorena je izložba «**Biološka raznolikost cresko-lošinjskog otočja**», čime je uspostavljen interpretacijski i znanstveni centar za bioraznolikost Cresa i Lošinja.
- Pripremljen je Priručnik za uzgoj, preradu i distribuciju voća, povrća i ljekovitog bilja – ***Tramuntana – darovi prirode***, a korisnici su obitelji s Cresa koje bi u kućnoj

Pilot-projekt "Održivi razvitak Tramuntane kroz sustavno poduzetništvo"

radinosti trebale upotpuniti turističku ponudu, tj. razviti paletu autohtonih otočnih proizvoda.

- U organizaciji Eko-centra održani su tečajevi tkanja, vezenja i filcanja vune za creske žene, nakon čega je osnovana ženska udruga «Ruta» za poboljšanje položaja otočne žene i kvalitete života na Cresu, a njihova glavna aktivnost je očuvanje tradicionalnih zanimanja naročito što se tiče prerade vune. Svojim dosadašnjim aktivnostima one su razradile još nekoliko prijedloga za autohtoni creski proizvod kao obogaćenje turističke ponude. Njihovi će proizvodi biti predstavljeni na sastanku u rujnu.
- U proizvodnju suvenira i preradu vune uključeno je i desetak djece iz Doma za odgoj djece u Cresu kao dio njihovog rehabilitacijskog programa.
- Predstavljeni su proizvodi suradnice na projektu Vesne Osojnički, likovne umjetnice, koja je razradila nekoliko prototipova creskih suvenira u keramici, glini i drvetu.
- U izradu prijedloga autohtonih creskih suvenira uključeni su i štíćenici udruge «Ozana» iz Zagreba za rad s osobama s lakšom mentalnom retardacijom te će se i njihovi prijedlozi i radovi predstaviti na sastanku u rujnu.
- U tijeku projekta izrađena je i studija o mogućnostima revitalizacije Tramuntane *Tramuntana – nasljeđe za budućnost*. Cilj projekta je usmjeriti razvoj otoka Cresa prema tradicionalnom ovčarstvu koje je u ovakvom obliku tisućljećima očuvalo prirodno nasljeđe i turizmu koji bi bio prihvatljiv, tj. ne bi narušavao postojeće bogatstvo prirodnog i kulturno-povijesnog nasljeđa koje još uvijek nije dovoljno istraženo niti prepoznato, a moguća nekontrolirana ekspanzija masovnog turizma mogla bi ga znatno ugroziti. Turizam bi se na otoku trebao razvijati usporedno, kao komplementarna aktivnost domaćeg stanovništva zajedno uz ovčarstvo i poljoprivredu i to kao turizam koji bi trajao tijekom cijele godine usmjeren ne samo na more i sunce, već i na šetnje šumama kojima obiluje Tramuntana (sjeverni dio otoka), promatranje ptica, rijetkih životinja i biljaka, uključivanje turista u aktivnosti domaćeg stanovništva (branje maslina, obnavljanje gromača i starih putova, aktivnosti u ovčarstvu itd.). Na taj način, ovim se projektom želi usmjeriti domaće stanovništvo na traženje perspektive u jednom drugačijem, održivom obliku turizma koji bi ujedno poboljšao i poljoprivrednu proizvodnju jer bi domaće stanovništvo bilo dodatno motivirano za proizvodnju autohtonih proizvoda koje zahtjeva vlastito turističko tržište.

Pilot-projekt "Održivi razvitak Tramuntane kroz sustavno poduzetništvo"

7. ISPITIVANJE PODUZETNIČKOG POTENCIJALA TRAMUNTANE/CRESA

Uzimajući u obzir specifičnosti sredine, vrlo mali broj stanovnika, činjenicu da vlasnici nekretnina uglavnom žive izvan Tramuntane, mali broj mladog stanovništva, lošu ili nepostojeću fazu infrastrukturu, izuzetno prirodno bogatstvo kao i niz drugih, imali smo poteškoća pri identificiranju i animiranju ciljne skupine. Obzirom na navedene specifičnosti u program ispitivanja poduzetničkog potencijala su ušli svi stanovnici Tramuntane i oni koji žive izvan nje, a usko su vezani uz to područje i imaju ideje i želju za unapređenjem svog kraja kroz pokretanje vlastitog posla.

Svrha ispitivanja poduzetničkog potencijala je poticanje domaćih poduzetničkih talenata i posljedničan rast domaćih poduzeća. To bi s druge strane stvorilo radna mjesta i pridonijelo gospodarskoj vrijednosti ciljanog područja, a istovremeno bi rijetke resurse zadržalo unutar tog područja.

Cilj ispitivanja poduzetničkog potencijala je povećati broj poduzetnika, stvarajući na taj način kritičnu masu prve generacije poduzetnika koji će preuzeti rizike i angažirati se u nesigurnom okruženju stvaranja novih prilika. Cilj je kompleksan i ima niz podciljeva koji se navode u nastavku:

- stvaranje baze podataka poduzetničkih ideja i inicijativa,
- selektiranje kvalitetnih ideja i inicijativa,
- ispitivanje tržišne održivosti ideja i inicijativa kroz poduzetničke programe,
- zaokruživanje poduzetničkih ideja u jedinstven sustav ciljnog područja, tzv. sustavno poduzetništvo,
- savjetodavne usluge u provođenju programa.

Vidljivo je da je ispitivanje poduzetničkog potencijala ciljnog područja Tramuntane samo bazni korak u stvaranju kritične mase poduzetnika iz kojih će se vremenom izdvojiti kvalitetni i spremni za prve poduzetničke korake kroz sustavno poduzetništvo.

Stručno izvješće o ispitivanju poduzetničkog potencijala Tramuntane koje je dano u ovoj cjelini ima tri podcjeline. U prvoj podcjelini dan je prikaz sudionika ispitivanja poduzetničkog potencijala s njihovim osnovnim karakteristikama. Druga cjelina obrađuje ciljnu skupinu kroz statističke podatke. U trećoj cjelini izlažu se i analiziraju ideje i inicijative i shodno tome se daju mišljenja i prijedlozi vezano uz inicijative.

U istraživanju i analiziranju te pisanju ove cjeline korištene su sljedeće metode: anketiranja, intervjua, analize i sinteze, indukcije i dedukcije, statističke, logičke, mozaika, kao i niz empirijskih metoda.

7.1. Kratki prikaz sudionika ispitivanja poduzetničkog potencijala

Osobina pomoću koje razlikujemo poduzetnika od ostalih osoba je *poduzetnički način razmišljanja*. Tako poduzetnika možemo definirati kao osobu koja stvara, uočava ili pak traži dobru poslovnu priliku, bez obzira da li trenutno raspolaže sredstvima. Drugačije rečeno, *poduzetnik je osoba koja stvara nešto iz gotovo ničega*. To stvaranje ovisi o volji i odlučnosti pojedinca da uoči priliku za ulazak na tržište, o njegovoj kreativnosti i inovativnosti, ali i o njegovoj spremnosti za ulazak u rizik. Poduzetnik mora biti spreman preživjeti padove i razočaranja, ali isto tako mora biti snažno motiviran da nešto postigne.

Prilikom ispitivanja poduzetničkog potencijala prvenstveno se pokušava uspostaviti dobra komunikacija s ispitanikom kako bi njegove vrline izašle na vidjelo. Tu se iznose sve ideje i

Pilot-projekt "Održivi razvitak Tramuntane kroz sustavno poduzetništvo"

inicijative te se stvara osobno mišljenje kod ispitivača o razini poduzetničkog duha osobe, koja je pristupila razgovoru.

Ispitivanju poduzetničkog potencijala u Belom, otok Cres, pristupilo je ukupno šesnaest osoba i to u vremenskom periodu od dvije godine. S njima su razgovarali suradnici PORIN-a, Anita Klanac, Nataša Mikić i Duško Radulović.

U nastavku, kratki je prikaz sudionika ispitivanja poduzetničkog potencijala (napomena: objašnjenja vezana uz tipove poduzetnika vezano za rezultate testa o poduzetničkom duhu data su u poglavlju 7.2.1.).

(1) VIKTORIJA BANDERA

Gospođa je po zanimanju tehnički crtač, a zaposlena je u HPT-u na mjestu PT-operatera. Na tom poslu ima jednu i pol godinu radnog iskustva. Udana je i majka dvoje djece. Govori talijanski i engleski jezik.

Svoje slobodno vrijeme koristi za bavljenje s ovčarstvom, vrtlarstvom te za heklanje, pletenje i ručni rad. Smatra da joj heklanje i pletenje najbolje idu od ruke, ali unatoč tome htjela bi se oprobati i u proizvodnji eko-hrane. Suprug joj radi u Italiji i smatra da bi upuštanje u poduzetništvo značilo bolji život jer povlači za sobom mogućnost za ostanak i zarađivanje za život na otoku.

Gospođa ulazi u skupinu "latentnog poduzetnika" (70%).

(2) ANDREJ FILIPOVIĆ

Kandidat je referent u Poreznoj upravi u Opatiji i ima 29 godina radnog iskustva. Oženjen je i otac troje djece. Može se sporazumjevati na tri strana jezika (engleski, njemački i talijanski).

Svestrana je osoba koja se bavi proizvodnjom meda, te čitavim nizom sportova: lov, ribolov, podvodni ribolov, ronjenje, surf, skijanje, klizanje, jedrenje i stolni tenis. Smatra da su pčelarstvo i podvodni ribolov poslovi koje zna najbolje raditi. Poznaje uspješne ljude i s njima ostvaruje prijateljske kontakte.

"Tip potencijalnog poduzetnika" je grupa u koju ulazi gospodin (73%).

(3) FERRUCCIO HRŽIĆ

Po zanimanju je ugostitelj s 29 godina radnog iskustva. Oženjen je i otac troje djece. Od 1984. godine do danas uspio je otvoriti dva ugostiteljska objekta, buffet "Beli" i plažni objekt "Podbeli". Poduzetnički poduhvat je rezultirao uspjehom i sve ideje poduzetnika su usmjerene u tom pogledu. Osim ugostiteljstvom bavi se i numizmatikom, plivanjem, ronjenjem i ribarstvom.

Poduzetnik ulazi u grupu "latentnog poduzetnika".

(4) ZDRAVKO JANKOVIĆ

Kandidat je po zanimanju KV trgovac i ugostitelj. Vlasnik je i direktor poduzeća MONI d.o.o., koje je trenutno u mirovanju. Ima 29 godina staža na raznim poslovima. Razveden je i otac dvoje djece. Govori engleski, a može se sporazumijevati na njemačkom jeziku.

Pilot-projekt "Održivi razvitak Tramuntane kroz sustavno poduzetništvo"

Obzirom da voli more vrlo često je na barci i u ribolovu. Iako rođenjem nije Cresanin, zaljubljen je u ovaj otok i ima namjeru na njemu ostati živjeti. Voli kontaktirati s ljudima i smatra da je to, uz ugostiteljstvo, posao koji zna najbolje raditi. Poznaje uspješne ljude iz gospodarstva i sporta te s njima ima prijateljske kontakte.

Kandidat ulazi u skupinu "latentnih poduzetnika" (70%).

(5) DOUGIE LAWSON

Novi je stanovnik mjesta Beli na otoku Cresu koji je u svojoj ljubavi prema bjeloglavim supovima i ekološki izvredno očuvanim prirodnim ljepotama Tramuntane odlučio prodati svu svoju imovinu u Južnoafričkoj Republici kako bi se doselio u Beli sa svojom suprugom, Norinom Lawson.

Vlada Republike Hrvatske odobrila im je boravišnu vizu u trajanju od godine dana. Za to vrijeme, obitelj Lawson će volontirati u Eko-centru *Caput Insulae*-Beli gdje će se baviti proučavanjem načina života bjeloglavih supova.

Dougie Lawson u braku je s Norinom Lawson 25 godine i nemaju djece. Gospodin je diplomirani inženjer elektrotehnike te ima 25 godina radnog iskustva baveći se informatičkim programiranjem i dizajniranjem softvera u telekomunikacijama i avio industriji. Bio je vlasnik tvrtke koja je proizvodila napravu za mjerenje količine tekućine u posudama koja je bila njegov izum.

Svestrana je osoba koja se bavi jahanjem, streličarstvom, sviranjem gitare, slikanjem, borilačkim sportom kendo te aktivno govori četiri strana jezika (nada se da će uskoro savladati i hrvatski jezik).

Ispitanik nije pristupio testiranju poduzetničkog duha zbog neznanja hrvatskog jezika.

(6) JASMINA MALATESTINIĆ

Gospođa Malatestinić udana je i majka je dvoje djece. Zaposlena je kao voditeljica domaćinstva u pansionu "Tramuntana" kojeg vodi zajedno sa suprugom. Po zanimanju je ugostitelj sa završenom SSS.

U slobodno vrijeme bavi se šivanjem odjevnih predmeta za potrebe dvoje obitelji te voli čitati. Od stranih jezika aktivno govori talijanski jezik.

Kandidatkinja ulazi u grupu "uspješnog poduzetnika" (87%)

(7) ROBERT MALATESTINIĆ

Oženjen je i otac je dvoje djece. Završio je srednju brodstrojarsku školu u Rijeci, a radi kao ugostitelj u pansionu "Tramuntana" kojeg je uzeo u najam te ima 7 godina ukupnog radnog staža.

U sklopu pansiona "Tramuntana" djeluje i ronilački centar koji je nastao u suradnji s njemačkim partnerom, gdje Gospodin Malatestinić, u ljetnim mjesecima, daje instrukcije iz ronjenja pretežito njemačkim gostima.

U slobodno vrijeme, osim ronjenja, bavi se i gljivarstvom, a od stručnih znanja posjeduje dozvolu za voditelja čamca. Od stranih jezika engleski i talijanski govori tečno dok njemački govori djelomično.

Pilot-projekt "Održivi razvitak Tramuntane kroz sustavno poduzetništvo"

Kandidat spada u grupu "potencijalnog poduzetnika" (85%)

(8) VALENTIN MIKIČIĆ

Neoženjen je i nema djece. Po zanimanju je trgovac sa završenom srednjom ugostiteljskom školom. Vlasnik je trgovine mješovite robe u centru Belog te druge trgovine pored plaće koja radi u ljetnim mjesecima. Ima 8 godina radnog staža.

Osim toga bavi se ovčarstvom, maslinarstvom i voćarstvom za svoje potrebe te obnaša dužnost predsjednika mjesnog odbora.

Aktivno govori talijanski jezik dok njemački i engleski govori djelomično.

Kandidat spada u grupu "latentnog poduzetnika" (62%)

(9) NEVIA MOŽETIĆ

Živi u Cresu, rastavljena je i radi u creskoj ambulanti kao medicinska sestra. Posjeduje kuću u Dragozetićima koju namjerava osposobiti za iznajmljivanje turistima. Pohađala je tečajeve tkanja i filcanjate je osposobljena za poduku i izradu proizvoda od vune tim tehnikama.

Kandidatkinja nije ispunjavala test o poduzetničkom duhu.

(10) EUGENIO NAČINOVIĆ

Kandidat je akademski muzičar s 37 godina radnog iskustva, većim dijelom u HNK "Ivan Zajc" u Rijeci. Oženjen je i otac dvoje djece. Govori engleski i talijanski jezik.

Pod specijalistička znanja ubraja dirigiranje koje mu je oduvijek skrivena želja. Inače se bavi ribolovom, a treba mu biti zahvalan za organiziranje muzičkih večeri u Belom i dva spašena Bjeloglava supa. U tom smislu je dobio i zahvalnicu od Eko-centra Beli. Ostvaruje prijateljske, poslovne, i obiteljske kontakte s uspješnim ljudima u sportu i kulturi. Iako ima poduzetničkih ambicija, smatra da je sviranje posao koji najbolje obavlja.

Prema testu o poduzetnosti gospodin spada u skupinu "potencijalnih poduzetnika" (72%).

(11) ALEN PANTIĆ

Neoženjen, po zanimanju je pismoslikar i ima 3 godine radnog iskustva na raznim poslovima. Završio je srednju građevinsku školu i ima registriran soboslikarski obrt. Hobi mu je pisanje romana i uzgoj ovaca. S obzirom da posjeduje kuću na otoku Cresu (Ivanja) želja mu je da tamo i živi.

Kandidat spada u grupu "potencijalnog poduzetnika" (75%).

(12) GORAN SUŠIĆ

Kandidat je doktor bioloških znanosti, zaposlen u Ornitološkoj postaji Cres, Zavoda za ornitologiju HAZU i ima ukupno 18 godina radnog iskustva. Oženjen je i otac dvoje djece.

Govori engleski i njemački jezik te se može sporazumjevati na talijanskom jeziku.

Pilot-projekt "Održivi razvitak Tramuntane kroz sustavno poduzetništvo"

Sudjelovao je na kongresima za razvoj otoka i eko-turizam i u tom smislu je zajedno sa svojom suprugom osnovao Eko-centar *Caput Insulae-Beli*. Zaslužan je za spašavanje populacije bjeloglavih supova, opstanak i daljnje razmnožavanje.

Hobi mu je uzgoj ruža i uspio je uzgojiti oko pedeset različitih vrsta. Smatra da je posao koji najbolje zna raditi instiktivna reakcija na situaciju, što mu uvelike pomaže u poslu kojim se bavi. Kontaktira i poznaje puno uspješnih ljudi iz gospodarstva, politike i kulture.

Kandidat ulazi u skupinu "potencijalnih poduzetnika" (79%).

(13) BRUNO ŠARE

Kandidat je po zanimanju građevinski tehničar, ali ne radi u struci. Odlučio se na poduzetnički pothvat i danas je vlasnik, a ujedno i direktor autokampa "Beli". Oženjen je i otac jednog djeteta. Može se sporazumjevati na engleskom i talijanskom jeziku.

U zimskom periodu više se posvećuje uzgoju ovaca od kojih koristi isključivo meso. Jedan, manji, dio janjaca prodaje, što mu predstavlja dodatan prihod. Hobi mu je praćenje sportskih događaja. Poduzetnik je iskazao i želju za bavljenje ugostiteljstvom. Ostvaruje kontakte s uspješnim ljudima iz sporta i politike (lokalno).

Poduzetnik ulazi u grupu "potencijalnih poduzetnika" (72%).

(14) DARIO TOIĆ

Živi u selu Vodice, oženjen je i ima dva sina koji su također uključeni u poduzetnički pothvat proizvodnje sira i janjetine. Poduzetnik je iskoristio vlastitu kuću i u njoj je organizirao proizvodnju sira prema potrebnim higijensko tehnološkim uvjetima proizvodnje. trenutno ima stado koje broji 350 ovaca i ima namjeru proširiti ga.

Poduzetnik nije ispunjavao test o poduzetničkom duhu.

(15) ALDO VELČIĆ

Kandidat je neoženjen, živi u selu Vodice u zajedničkom domaćinstvu s majkom. Bavi se ovčarstvom i proizvodi visokokvalitetan creski ovčji sir. Poduzetnik prodaje janjce i jedan dio ovaca što je dodatni prihod uz sir. Namjera mu je i nadalje se baviti ovčarstvom i proizvodnjom sira te ostati živjeti u Vodicama.

Poduzetnik nije ispunjavao test o poduzetničkom duhu.

(16) ĐANINA VINKETA

Udana je za gospodina Milana Vinketu te ima dvoje djece. Ukupno ima 27 godina radnog staža, od čega 17 godina u tekstilnoj industriji. Posljednjih nekoliko godina, zajedno sa suprugom, bavi se ovčarstvom, maslinarstvom te uzgojem trešanja i jabuka. Aktivno govori talijanski jezik.

Kandidatkinja nije pristupila testu ispitivanja poduzetničkog duha.

Pilot-projekt "Održivi razvitak Tramuntane kroz sustavno poduzetništvo"

7.2. Rezultati ispitivanja poduzetničkog potencijala kroz statističke podatke

Tijekom ispitivanja poduzetničkog potencijala ispitivač stječe osobno mišljenje o ispitaniku, njegovim idejama i inicijativama. Također, tijekom razgovora, on prikuplja sve relevantne podatke o ispitaniku koristeći standardizirana pitanja. Ti podaci daju statističku sliku pojedinca, ali i cjelokupne sredine koja se znanstveno istražuje.

Statistički podaci od velikog su značaja za izradu studije jer daju realni prikaz podataka kroz starosnu dob, radno iskustvo, obrazovanje, specijalistička znanja ili pak nivo vlastite sposobnosti daljnjeg poduzetničkog djelovanja, a ujedno pomažu kod donošenja konačne odluke i zaključaka. Time se otklanja mogućnost subjektivnog pristupa prilikom razgovora s kandidatima (kandidat se može, ali i ne mora svidjeti svim ispitivačima podjednako).

Također, radi vjerodostojnije statističke obrade, ispitanicima je dan na ispunjavanje Test o poduzetništvu. Dobiveni rezultati testa pomažu nam da zaokružimo cjelokupnu sliku o ispitaniku, prema određenoj bodovnoj grupi.

U nastavku slijedi statistički prikaz podataka dobivenih na temelju ispitivanja poduzetničkog potencijala:

<u>SPOL</u>	<u>%</u>
muški	75.00
ženski	25.00

<u>DOB</u>	<u>%</u>
20-30 god.	25.00
30-40 god.	16.70
40-50 god.	50.00
iznad 50 god.	8.30

<u>RADNI STAŽ</u>	<u>%</u>
1-10 god	41.70
10-20 god	16.70
20-30 god	33.30
iznad 30 god.	8.30
bez staža	-

<u>KVALIFIKACIJA</u>	<u>%</u>
osnovna škola	-
srednja škola	81,25
viša škola	-
fakultet	12,5

Pilot-projekt "Održivi razvitak Tramuntane kroz sustavno poduzetništvo"

magisterij/doktorat 6,25

BRAČNI STATUS %

oženjen	68,75
neoženjen	18,75
razveden	12,50
udovac	-

BROJ DJECE %

jedno	6,25
dvoje	43,75
troje i više	18,75
nema djece	31,25

STAMBENI STATUS %

stan	31,25
kuća	43,75
podstanar	12,50
stanuje kod roditelja	12,50

ZNANJE STRANIH JEZIKA POTPUNO DJELOMIČNO

engleski	38.50	33,30
njemački	11.00	33.30
talijanski	33.00	33.30
afrikanerski	5.50	-
nizozemski	5.50	-
flamanski	5.50	-

SPECIJALISTIČKA ZNANJA %

da	58,30
----	-------

Pilot-projekt "Održivi razvitak Tramuntane kroz sustavno poduzetništvo"

ne 41.70

<u>RIJETKE VJEŠTINE, HOBI</u>	<u>%</u>
da	83.00
ne	17.00

Iz razgovora s ispitanicima proizlazi sljedeće:

<u>subjektivan osjećaj sposobnosti da se ponudi određenu ideju, inicijativu, prijedlog ili rješenje</u>	
da	100,0
ne	-

<u>TIP PONUDE</u>	<u>%</u>
Novac	75.00
Prostor	25.00
Alati, strojevi, instrumenti	83.00
Vozila, plovila	91.60
Zemljište	66.60

<u>SPREMNOST ZA PODUZETNIŠTVO</u>	<u>%</u>
da	100,0
ne	-
<u>nisam o tome razmišljao</u>	-

Tip podrške potreban za realizaciju vlastite ideje, inicijative

ispitivanje tržišne opravdanosti	25.00
izvor financiranja za početak	41.70
stručna pomoć u vođenju posla	16.70

Pilot-projekt "Održivi razvitak Tramuntane kroz sustavno poduzetništvo"

prostor za obavljanje Vaše djelatnosti	75.00
oprema za obavljanje Vaše djelatnosti	25.00
kompletna podrška dok ne stanete na vlastite noge	16.70
<u>diskrecija (zaštita vaše ideje, prijedloga, rješenja)</u>	<u>8.30</u>

Poznavanje i kontakti s uspješnim pojedincima

da	75.00
ne	25.00

7.2.1. Sažetak statistički obrađenih podataka

- prema statističkim podacima vidljivo je da se ispitivanju odazvao veći broj muške populacije 75% u odnosu na žensku 25%;
- starosna dob ispitanika uglavnom je u rasponu između 28 i 43 godine starosti;
- radni staž se nalazi u granicama od 2 do 30 godine radnoga iskustva;
- većina ispitanika ima SSS, dvoje ih ima VSS, a jedan ispitanik ima završeni doktorat;
- većina ispitanika je u braku s dvoje djece dok je 18,75% ispitanika neoženjeno ili razvedeno.
- većina ispitanika je stambeno situirana
- svi se služe stranim jezicima s manjim ili većim jezičnim barijerama;
- nekolicina ispitanika raspolaže određenim specijalističkim znanjima, a gotovi svi smisleno provode svoje slobodno vrijeme odnosno imaju hobi;
- ispitanici raspolažu određenim novčanim sredstvima, prostorima, alatima, strojevima, vozilima, plovilima i zemljištem koje su voljni uložiti pod određenim uvjetima;
- većina ispitanika poznaje uspjezne pojedince i ima kontakte s njima.

Prema rezultatima testa o poduzetnosti dobili smo tri grupe poduzetnika, jer se rezultati kreću od 62-87%, te u nastavku slijedi prikaz svakog od tri dobivena tipa poduzetnika:

Pilot-projekt "Održivi razvitak Tramuntane kroz sustavno poduzetništvo"

❖ TIP LATENTNOG PODUZETNIKA (51-70 %)

Što znači da oni raspolažu određenim poduzetničkim kvalitetama, ali da još nisu razmišljali o konkretnim mogućnostima. Stoga bi najprije trebali učvrstiti svoju poziciju kao zaposlenik u gospodarstvu, a tek u drugom redu razmišljati o osnivanju vlastitog poduzeća.

❖ TIP POTENCIJALNOG PODUZETNIKA (71-85 %)

Broj bodova govori da bi vjerovatno uspješno vodili jedno poduzeće, ako bi to željeli. U svakom slučaju, one sposobnosti i osobine koje karakteriziraju uspješne poduzetnike kod njih nisu još uvijek dovoljno izražene. Nakon detaljnije analize svojih jačih i slabijih strana mogli bi dodatnim obrazovanjem smanjiti svoje nedostatke. Ne uzimajući u obzir njihove razvojne perspektive moglo bi se reći da njihove sadašnje poduzetničke kvalitete odgovaraju profilu koji zahtjeva pozicija u upravljanju srednje velikim poduzećem.

❖ TIP USPJEŠNOG PODUZETNIKA (86-100%)

Posjeduje upravo one sposobnosti i osobine, koje se očekuju od jednog uspješnog poduzetnika. Spremni su riskirati i prihvatiti odgovornost, mogu strateški razmišljati i postupati, produktivno se orijentirati i posjeduju realizacijske i afirmacijske sposobnosti. Osim toga, tip ovog poduzetnika raspolaže dobrim socijalnim kompetencijama u smislu rukovođenja i motiviranja svojih suradnika, timskog rada i društveno-odgovorne svijesti. Još ih karakterizira rječitost, uvjerljivost, spretnost u vođenju rasprava i kreativnost. Pored toga odlikuje se dobrom fizičkom i psihičkom izdržljivošću.

7.3. Ideje i inicijative

Većina ljudi boji se promjena (pogotovo ako su velike), a sigurnima se osjećaju samo u poznatoj situaciji te pružaju otpor novim idejama i inicijativama. Također, utjecaj sredine u kojoj se djeluje i živi (u našem slučaju Tramuntana) utječe na razinu kreativnosti za razvoj poduzetništva.

Važno je da ideja osim nečeg novog u svojoj daljnjoj primjeni dovede i do ostvarenja neke financijske ili pak društveno-intelektualne dobiti. Kreativniji pojedinci imaju smjelije ideje i inicijative koje mogu u budućnosti biti osnovica razvoja tog dijala otoka Cresa.

Razina kreativnosti naših ispitanika vidi se iz inicijativa i ideja koje su sami osmislili, a koje su prikazane u nastavku.

7.3.1. Prikaz šifriranih ideja i inicijativa

➤ *za nove proizvode*

Pilot-projekt "Održivi razvitak Tramuntane kroz sustavno poduzetništvo"

<i>izrada propagandnog materijala za Beli</i>	<i>RI-1/12/1-0003</i>
<i>uzgoj koza</i>	<i>RI-1/17/1-0007</i>
<i>uzgoj pčela i prerada pčelarskih proizvoda</i>	<i>RI-2/7/1-0010</i>
<i>izgradnja hale za preradu pčelinjih proizvoda</i>	<i>RI-1/5/4-0011</i>
<i>uzgoj magaraca</i>	<i>RI-1/17/2-0013</i>
<i>uzgoj ovaca</i>	<i>RI-1/17/1-0021</i>
<i>izgradnja sirane</i>	<i>RI-1/5/4-0023</i>
<i>povećanje stada ovaca</i>	<i>RI-2/5/1-0024</i>
<i>proizvodnja sira</i>	<i>RI-2/5/1-0025</i>
<i>povećanje stada</i>	<i>RI-2/5/1-0029</i>
<i>proizvodnja sira</i>	<i>RI-2/5/1-0031</i>
<i>tkanje vune</i>	<i>RI-1/6/3-0027</i>
<i>filcanje vunениh proizvoda</i>	<i>RI-1/6/1-0026</i>

➤ *za nove usluge*

<i>farma konja</i>	<i>RI-1/16/2-0001</i>
<i>škola streličarstva</i>	<i>RI-1/16/2-0002</i>
<i>safari izleti po otoku Cresu</i>	<i>RI-1/5/2-0004</i>
<i>održavanje škole u prirodi u Belom</i>	<i>RI-1/5/2-0005</i>
<i>škola ronjenja</i>	<i>RI-1/16/2-0006</i>
<i>otvaranje turističke agencije</i>	<i>RI-1/5/2-0008</i>
<i>koncesija na lučicu</i>	<i>RI-1/17/1-0009</i>
<i>proširenje i modernizacija auto-kampa</i>	<i>RI-2/5/2-0012</i>
<i>izgradnja pansiona</i>	<i>RI-1/5/2-0014</i>
<i>izgradnja i iznajmljivanje sportskih terena u sklopu pansiona</i>	<i>RI-1/16/2-0015</i>
<i>eko-turizam</i>	<i>RI-1/5/2-0016</i>
<i>mreža eko-staza na Tramontani</i>	<i>RI-2/16/2-0017</i>
<i>obnova autentične otočke kuće u selu Frantin s ugostiteljskom uslugom i uslugom prenoćišta</i>	<i>RI-1/5/2-0018</i>
<i>preuređenje starine u ugostiteljski objekt s autoktonom hranom</i>	<i>RI-1/5/2-0019</i>
<i>seoski turizam</i>	<i>RI-1/5/2-0020</i>
<i>održavanje tečajeva tkanja i filcanja</i>	<i>RI-1/11/2-0028</i>

Pilot-projekt "Održivi razvitak Tramuntane kroz sustavno poduzetništvo"

pružanje usluga u domaćinstvu

RI-1/5/2-0030

7.3.2. Kratki prikaz ideja i inicijativa

IDEJE	SAŽETAK IDEJE
RI-1/16/2-0001	- farma konja u vidu nove turističke ponude na otoku Cresu
RI-1/16/2-0002	- novi oblik sportske rekreacije mladih kroz školu streličarstva
RI-1/5/2-0004	- safari izletima turistima bi se pokazala jedinstvenost i ljepota flore i faune otoka Cresa
RI-1/16/2-0006	- školom ronjenja tijekom čitave godine bili bi ponuđeni sportski sadržaji na otoku Cresu
RI-1/17/1-0007	- uzgoj koza za kvalitetno mlijeko i meso proširilo bi ponudu obzirom da prevladava samo uzgoj ovaca
RI-1/5/2-0008	- otvaranjem turističke agencije pokušali bi se privući turisti koji će uživati u autentičnosti ovoga kraja
RI-1/5/4-0011	- izgradnjom hale za preradu pčelinjih proizvoda povećala bi se kvaliteta meda, a ujedno bi se rješio problem brojnih pčelara
RI-1/17/2-0013	- uzgoj magaraca za obilazak otoka predstavljao bi atraktivan i nov oblik turističke ponude
RI-1/5/2-0014	- izgradnjom pansiona želi se pružiti kompletna usluga gostu
RI-1/16/2-0015	- ideja se nadovezuje na predhodnu jer bi se gostu osim pansiona ponudili i sportski tereni
RI-1/5/2-0019	- preuređenje starine u ugostiteljski objekt a autoktonom hranom svakako je originalni način ugostiteljske ponude
RI-1/17/1-0021	- pokrenuti proizvodnju ovčjeg sira u sklopu ponude zdrave i prirodne hrane

INICIJATIVE	SAŽETAK INICIJATIVE
RI-1/12/1-0003	- turističku ponudu Belog i Eko-centra u njemu potrebno je prezentirati primjerenim propagandnim materijalima (brošure, kalendari, web stranice, itd.)
RI-1/5/2-0005	- prirodno okruženje Belog idealno je za održavanje škole u prirodi riječkih osnovaca
RI-1/17/1-0009	- poduzetnik je zatražio koncesiju na lučicu kako bi se uveo red i nekakav sistem naplaćivanja

Pilot-projekt "Održivi razvitak Tramuntane kroz sustavno poduzetništvo"

RI-2/7/1-0010	- uzgoj i prerada pčelinjih proizvoda nastalih od kaduljinog cvijeta, specifičan je jer kadulje na otoku ima u izobilju pošto joj ovce čiste teren za rasprostranjivanje
RI-2/5/2-0012	- postojeći autokamp bi se proširio i modernizirao kako bi mogao zadovoljiti standarde suvremenog turizma
RI-1/5/2-0016	- eko turizam kao oblik razvoja sveukupnog hrvatskog turizma izvrsna je inicijativa koju svakako vrijedi podržati
RI-2/16/2-0017	- mreža eko staza na Tramuntani već postoji i obogaćuje turističku ponudu ovog kraja
RI-1/5/2-0018	- obnova autentične kuće u kojoj bi se nudila autoktona hrana i mogućnost spavanja dio je zamisli eko turizma
RI-1/5/2-0020	- oblik ruralnog turizma gdje bi se gostima prikazao uzgoj ovaca uz degustaciju domaćih specijaliteta.
RI-2/5/2-0022	-s obzirom na dva ugostiteljska objekta želi se investirati u kvalitetu objekata (nove sanitarije, povećanje prostora) te raditi i u zimskom periodu kada bi se orjentirao na lovni turizam
RI-1/5/4-0023	-izgradnjom sirane poboljšali bi se uvjeti proizvodnje sira te podigla kvaliteta
RI-2/5/1-0024	-postojeće stado od 350 ovaca se želi povećati za 200 novih ovaca što implicira stado od 550 ovaca
RI-2/5/1-0025	-proizvodnja sira
RI-2/5/1-0029	-postojeće stado bi se povećalo za 50 ovaca, ali osnova ovog programa je povećati iskoristivost postojećeg stada
RI-2/5/1-0031	-proizvodnja sira na tradicionalan način koji se primjenjuje na otoku Cresu
RI-1/6/3-0027	-tkanje vune, skupljala bi se vuna s kojom ovčari trenutno ne znaju što bi naptavili i zatim se čistila i tkala
RI-1/6/1-0026	-filcanje vunениh proizvoda je specifičan postupak izrade vunениh proizvoda uz upotrebu vode i sapuna
RI-1/11/2-0028	-održavanje tečajeva tkanja i filcanja jer je poduzetnica prošla obuku i dobila dozvolu za održavanje tečajeva
RI-1/5/2-0030	-obnoviti staru kuću u Dragozeticima i pružati usluge smještaja i prehrane

7.3.3. Mišljenja i prijedlozi vezani uz inicijative

Tijekom razgovora s ispitanicima, ispitivači su stvorili određena mišljenja i prijedloge vezano za izrečene inicijative. Svaka ideja ili inicijativa prihvaćena je te joj se posvetila potpuna pažnja uz dužno poštovanje prema njenom nosiocu. Neke od navedenih inicijativa

Pilot-projekt "Održivi razvitak Tramuntane kroz sustavno poduzetništvo"

možda zvuče bizarno ili nerearno no ipak zaslužuju našu pažnju jer upravo one mogu biti ključ razvitka otoka Cresa.

Prilikom obrade podataka smatrali smo za shodno da damo vlastito mišljenje jedino o inicijativama. Naime, mišljenje o idejama je bespredmetno davati jer one kao takve nisu uopće razrađene s jedne strane, dok s druge strane kandidati uopće nisu sigurni da li ih žele realizirati kao poduzetnički program.

U nastavku slijedi kratak opis inicijativa uz komentar.

➤ *farma konja*

Kandidat se godinama bavi jahačkim sportom i radom s konjima. Zajedno sa svojom suprugom, učiteljicom jahanja, vodio je tečajeve jahanja u Južnoafričkoj Republici (JAR). Došavši u Beli, uvidio je da bi u cilju razvoja autentičnog eko-turizma, na otoku Cresu, od posebnog značaja bilo osnovati farmu konja. Farma konja osim sportsko-rekreativnog značaja imala bi edukativni te naučno-istraživački karakter koji bi se idealno uklopio u turističku ponudu otoka Cresa.

Stručno znanje u radu s konjima, ispitanik i njegova supruga, stekli su godinama rada u konjičkom sportu. Smatraju da bi se u takavom projekatu, kao što je farma konja, otvorila najmanje tri nova radna mjesta vezano uz trening, čišćenje i hranjenje konja.

Smatram da postoji opravdanost kreditiranja ovog projekta s aspekta nove, kvalitetne, turističke ponude otoka Cresa, koja ujedno zadovoljava i najstrože ekološke standarde.

➤ *streličarstvo*

Radeći kao trener streličarstva u Južnoafričkoj Republici kandidat je postigao vrijedne rezultate. Njegova supruga osvojila te titulu državnog prvaka u streličarstvu JAR-a. Želja mu je da osnuje školu streličarstva u Belom kako bi stanovnicima otoka, prvenstveno mladima, ponudio novi vid sporta i rekreacije. Streličarstvo je sport koji zahtjeva boravak na otvorenom, po mogućnosti u ekološki očuvanoj sredini. Zbog toga kandidat smatra da bi takav vid rekreacije pozitivno utjecao i na turističku ponudu otoka Cresa.

Opravdanost inicijative postoji sa stanovišta novih sportskih i uslužnih sadržaja no potrebno je istražiti da li postoji interes mladih otoka da se bave tim vidom rekreacije.

➤ *izrada propagandnog materijala*

Kandidat smatra da je s propagandnog gledišta mjesto Beli, kao i Eko-centar u njemu, nedovoljno prezentirano turistima. Nedostaju odgovarajuće razglednice, kalendari, majice, web stranice na internetu te adekvatne oznake eko-staze. Dosadašnjim radom, kao i stečenim iskustvima marketinške prezentacije izrada web stranica i ostalog propagandnog materijala ne bi mu predstavljala problem dok bi se oko izrade oznaka eko-staze trebao konsolidirati sa savjetnikom.

Pilot-projekt "Održivi razvitak Tramuntane kroz sustavno poduzetništvo"

Prethodno navedene inicijative pripadaju gosp. Dougie Lawsonu. Važno je napomenuti da ove inicijative predstavljaju nov i perspektivan izazov razvoju eko-turizma na otoku Cresu. Također treba reći, da se prije odluke o eventualnoj kreditnoj pomoći, treba ispitati njegova pozicija, s pravnog gledišta, kao stranog državljana u Republici Hrvatskoj.

➤ *safari izleti po otoku Cresu*

Kako bi se obogatila turistička ponuda otoka Cresa kandidati smatraju da bi se trebali organizirati safari izleti po otoku Cresu kopnenim i morskim putem. Prirodne ljepote i raznolikost faune otoka Cresa i njegovog priobalja predstavljale bi jedinstveni doživljaj eko-turistima. Da bi se ta ideja sprovela u djelo potrebna su novčana izdvajanja za nabavku minibusu, za postavljanje safari puteva i ruta, modernizaciju smještajnih kapaciteta te bolju organizaciju cijelokupne ponude Belog (duži radno vrijeme trgovine, više prodajnih artikala, itd.)

Turističke ponude ovoga tipa vrlo su popularne u cijelom svijetu te donose vuliku novčanu dobit organizatorima. Prirodni uvjeti za safari izlete postoje no cijelokupni projekat samo je djelomično osmišljen upravo zbog lančane povezanosti sa svim ostalim sadržajima i djelatnostima koje bi trebale biti uključene u ovaj projekt.

Uspješnost ovog projekta osim kreditne ispomoći također ovisi o konzaltingu, planiranju i organizaciji projekta u čemu bi od velike pomoći mogao biti poduzetnički inkubator PLAT-IN.

Navedena inicijativa pripada Jasmini i Robertu Malatestinić.

➤ *održavanje "škole u prirodi"*

Sustav školskog obrazovanja Republike Hrvatske podržava održavanje "Škole u prirodi" u trajanju od tjedan dana u jednoj školskoj godini. Želja je djecu osnovnih škola grada Rijeke, okolnih mjesta s priobalja, kao i njihove učitelje, usmjeriti ka samom Belom gdje bi u jedinstvenom okruženju gotovo netaknute prirode i raznolike faune mogli održavati nastavu.

Za ostvarenje te inicijative potrebno je investirati u preuređenje i proširenje postojećeg pansiona "Tramuntana" kako bi se smještajni kapaciteti povećali na cca 40 osoba (1 autobus gostiju). Osim toga, potrebno je prezentirati ideju Gradskim vlastima u Rijeci kako bi svoje osnovce preusmjerili k novom vidu škole u prirodi.

Navedena inicijativa potiče od gospođe Jasmine Malatestinić.

➤ *škola ronjenja*

Kandidat u ljetnom periodu vodi ronilački klub, zajedno s njemačkim partnerom koji je nabavio svu potrebnu opremu te koji animira i propagira ronilački klub u sklopu kluba "Tramuntana" (oglasi u specijaliziranim časopisima, osobne poznanstava s ronionicima).

Pilot-projekt "Održivi razvitak Tramuntane kroz sustavno poduzetništvo"

Klub djeluje samo tri mjeseca godišnje dok ostali dio godine jednostavno nema zainteresiranih osoba za ovaj vid rekreacije. Kandidat želi pokrenuti inicijativu pokretanja "škola ronjenja" koja bi djelovala tijekom čitave godine. Program škole bi se prvenstveno temeljio na radu s djecom i mladima kako bi po riječima kandidata "Maknuli djecu s ulice".

Za ostvarenje ovog projekta potrebna su novčana sredstva za najam prostora u kojoj bi djelovala škola ronjenja. Kandidat smatra da bi idealno mjesto za takvu školu bio grad Cres no ujedno smatra da bi većinska ulaganja za prostor škole ronjenja trebale dati gradske vlasti, upravo zbog općeg interesa stanovnika Cresa, dok bi ronilačku opremu pribavio on sam.

Ekološki gledano projekt zadovoljava sve kriterije očuvanja čovjekove okoline, uz organizirano praćenje ronjenja jer u suprotnom može doći do devastiranja flore i faune podmorja.

Navedenu inicijativu predložio je gosp. Robert Malatestinić.

➤ *seoski turizam*

Kandidatkinja i njezin suprug već više od 20 godina bave se poljoprivredom i ovčarstvom. Osim kuće u gradu Cresu, u izgradnji je kuća u Poljanama na Tramuntani gdje bi organizirali ugostiteljsku ponudu vezanu uz seoski turizam. Gostima bi se nudio boravak u autentičnom pastirskom okružju uz domaće specijalitete. Kandidatkinja potražuje kredit u iznosu od 5.000 DEM-a koji joj bi pomogao za dovršenje kuće u Poljanama.

Seoski turizam vrijedna je zamisao koja bi se odlično uklopila u turističku ponudu otoka Cresa, upravo zbog te svoje jednostavnosti ponude i ekološke osviještenosti. Međutim, inicijativa je tek djelomično osmišljena te bi se za daljnje korake trebalo posavjetovati s poduzetničkim inkubatorom PLAT-IN.

Navedena inicijativa potiče od gospođe Đanine Vinketa.

➤ *koncesija na lučicu u Belom*

Postoji inicijativa za dobivanje koncesije na lučicu u Belom. U tom smislu budući poduzetnik je razgovarao s Gradonačelnikom Cresa gosp. Gaetanom Negovetić koji mu je obećao da će razgovarati s nadležnima u Rijeci. Svrha dobivanja koncesije je napraviti red u lučici kako bi nautičari i turisti plaćali za boravljenje u lučici.

Inicijator ovog projekta smatra da nisu potrebna gotovo nikakva ulaganja u lučicu, osim eventualno srediti vezove. Inicijativa bi trebala biti realizirana sljedeće godine.

Mišljenja smo da je ideja realno ostvariva i predstavljala bi solidan prihod za poduzetnika, ali i za Beli. Ipak, ako kandidat dobije koncesiju trebalo bi mu uvjetovati i uređenje lučice kao što su npr. vezovi, čišćenje, pristup pitkoj vodi i sl.

Inicijativa je potjecala od gosp. Eugenia Načinović.

➤ *uzgoj pčela i prerada pčelinjih proizvoda*

Pilot-projekt "Održivi razvitak Tramuntane kroz sustavno poduzetništvo"

Treba istaknuti da poduzetnik već posjeduje tridesetak košnica s pčelama, koje su tijekom godine na paši u Stepićima, Sv. Petru i Podgoru. Proizvodi med od kadulje, kestena i vrijesa te propolis i rakiju medicu.

Plan je razmnožavati pčele kako bi se došlo do 150-ak košnica kao optimuma za jednog pčelara. U planu je i izgradnja hale od 100-150 m², na društvenom terenu, koja bi služila kao točionica meda. Za sada to je samo ideja. Poduzetnik nema namjeru osnovati obrt ili d.o.o., već zadržati uzgoj pčela u okviru poljoprivredne proizvodnje. Za brže razmnožavanje pčela potrebna su financijska sredstva, uz uvjet da su nepovratna. U suprotnom, neće tražiti kredit i nastaviti će razmnožavanje pčela vlastitim sredstvima i sporijim tempom.

Mišljenja smo da ideju treba podržati, jer je med jedan od autoktonih proizvoda ovog dijela otoka. Međutim, ako se poduzetniku budu dala nekakva financijska sredstva, ona svakako ne bi trebala biti bespovratna, pa čak ni beskamatna. Iskustveno je utvrđeno da se upravo beskamatna sredstva najčešće ne vraćaju.

Inicijativa potječe od gosp. Andreja Filipović

➤ *proširenje i modernizacija autokampa*

Inicijativa se sastoji u poboljšanju funkcionalnosti postojećeg autokampa. Vlasnik ima namjeru proširiti autokamp, modernizirati sanitarije te urediti nekoliko sportskih terena, kao npr. teren za odbojku i bočalište.

Osnovni problem jesu sporni vlasnički odnosi jer je uobičajeno da zemljište zajednički nasljeđuje rodbina od koje danas veći dio ne živi u našoj zemlji. Drugi veliki i trenutno nerješivi problem je pitka voda koje nema dovoljno, pa se problem djelomično rješava na način da se more koristi svugdje gdje nije neophodna pitka voda (npr. ispiranje vodokotlića).

Mišljenja smo da je program dobar, što poduzetnik i dokazuje kroz višegodišnje uspješno poslovanje. Iako posjeduje financijska sredstva njegova ideja je trenutno neostvariva zbog prethodno navedenih problema. Možda postoji mogućnost da poduzetnici kao npr. prethodno spomenuti, financijski sudjeluju u rješavanju infrastrukture jer im je to nužan uvjet za širenje njihova poslovanja.

Inicijativa je plod višegodišnjeg rada gosp. Bruna Šare.

➤ *eko-turizam*

Ova inicijativa je, zapravo, model razvoja ovog nerazvijenog dijela otoka na način da se iskoristi i očuva prirodna i kulturna baština. U tom smislu, napravljena je studija za prezentacijski centar koji bi bio smješten u Predošćici. Prezentacijski centar je zamišljen kao katnica čiji projekt je izradio kipar i ona u potpunosti "imitira" tradicijski oblik kuće (izgrađena od kamena s uskim prozorčićima i mediteranskim crijepom). Zamišljeno je da u prizemlju bude prezentacijski centar u kojem bi turisti na svom jeziku putem monitora dobivali informacije. Također, bilo bi moguće dobiti autoktone proizvode te kušati tradicionalne gastronomske specijalitete, jer bi u prizemlju bio smješten i ugostiteljski objekt. Na katu je predviđen smještaj za posjetioce.

U okviru ovog projekta je i mreža eko-staza, preuređenje stare kuće u etnološki muzej koje će se razraditi kao zasebne ideje.

Pilot-projekt "Održivi razvitak Tramuntane kroz sustavno poduzetništvo"

Gosp. Goran Sušić je nosioc ove ideje i smatra da će projekt uspjeti samo ako ga Ministarstvo turizma prepozna kao projekt od nacionalnog interesa i model za razvoj turizma na našim otocima. Tada bi ono moglo većim dijelom financirati projekt, dok bi jedan dio osigurao Grad Cres, eventualno Županija primorsko-goranska i joint venture kroz SEAF CROATIA i US AID.

Iako je uobičajeno u našim analizama da dajemo mišljenje u ovom dijelu, to će se ovaj put izostaviti jer će se na kraju analize dati mišljenje o cijelom projektu koji bi mogao ujediniti sve prethodno iznesene inicijative, ali i ideje koje imaju tenziju pretvaranja u poduzetnički pothvat, naravno, uz uvjet pokretanja projekta eko-turizma.

➤ *mreža eko-staza na Tramuntani*

Ovaj projekt već postoji i staze su markirane. Gosp. Goran Sušić je označio staze na način da poveže raznovrsnost biljnog i životinjskog svijeta s autohtonim selima koja su uglavnom napuštena.

➤ *etnološki muzej u selu Frantin*

U selu Frantin je odabrana kuća koju bi trebalo renovirati, ali na način da kuća zadrži izgled od prije 200 godina. U kući bi bili izloženi autoktoni alati i stvari koje su se koristile u to vrijeme. U kući bi se nudili i sendviči i pića proizvedena na autoktoni način (npr. pivo od nara koje su proizvodili fratri u srednjem vijeku). Postoji mogućnost i iznajmljivanja kuće, ali po vrlo visokim cijenama.

Problem koji se javlja u realizaciji ovog projekta je što vlasnik kuću želi dati u najam na rok od 20 godina. Vlasništvo se javlja kao nerazrješiv čvor.

➤ *proizvodnja ovčjeg sira*

Želja mu je da na svom imanju u Ivanji pokrene modernu proizvodnju ovčjeg sira. U porodici je postojala tradicija proizvodnje sira koja je trenutno zamrla i on je želi pokrenuti. Posjeduje osnovno stado od 30 ovaca, ali zajedno s djedovom iznosi 130 ovaca.

Do svoje kuće u Ivanji iznajmio bi teren od šumarija i izgradio montažni objekt (za koji postoji suglasnost) u kojem bi bila smještena mala obiteljska sirana. Za proizvodnju su mu potrebne muzilice, kotlovi za kuhanje mlijeka te sušara. Količina potrebnih novčanih sredstava još nije poznata, ali radi na tome da dođe do potrebnih informacija. Dobiveni ovčji sir ponudio bi ugostiteljskim objektima na otoku. Također bi iskoristio tekućinu dobivenu nakon cijedenja sira za dohranjivanje janjaca i prasaca.

Navedena inicijativa potiče od gosp. Alena Pantić.

➤ *podizanje razine kvalitete ugostiteljskih objekata*

Želi se unaprijediti poslovanje kroz povećanje kvalitete postojećih objekata (bolja opremljenost, modernije sanitarije), ali i proširenje prostora (namjera je buffet pretvoriti u

Pilot-projekt "Održivi razvitak Tramuntane kroz sustavno poduzetništvo"

pansion izgradnjom joššjednog kata gdje bi bile sobe za goste). Time se nada privući vansezonske goste dubljeg džepa koji se bave lovom. Poduzetnik jedini na otoku štampa prospekte svojih ugostiteljskih objekata kojima informira turiste.

Potrebna mu je suglasnost općinskih vlasti za realizaciju tog projekta te stručna pomoć vezana uz sastavljanje projekta i troškovnik.

Prethodno navedena inicijativa potiče od gosp. Ferruccia Hržića.

➤ *proširenje stada ovaca, proizvodnja sira i izgradnja sirane*

Poduzetnik ima stado od 350 ovaca i ima ga namjeru povećati na 500 ovaca. Povećanje stada je potrebno kako bi povećao proizvodnju domaćeg creskog sira. Do sada je sir proizvodio u vlastitoj kući gdje je organizirao proizvodnju prema potrebnim higijensko tehnološkim uvjetima proizvodnje. Obzirom da ima namjeru povećati proizvodnju sira potrebno je izgraditi siranu koja će osigurati i vrhunsku kvalitetu sira.

Za uspjeh ovog programa potrebno je osigurati koncesiju na pašnjačke površine. trenutno ovce napasa na unajmljenim privatnim pašnjacima što dovodi u pitanje planove jer su uvjeti korištenja pašnjaka svake godine drugačiji.

Inicijativa pripada gosp. Dariu Toiću.

➤ *povećanje stada i proizvodnja sira*

Poduzetnik ima stado ovaca i namjerava ga povećati za pedeset-ak ovaca. Osnovna namjera poduzetnika je povećati iskoristivost postojećeg stada kako bi povećao proizvodnju sira.

Da bi to postigao neophodno je osigurati dodatne pašnjačke površine, jer je velik dio zemljišta, na kojem sada drži ovce, pod borovinom ispod koje ne raste bilje za ispašu, tako da potrebu prehrane ovaca dopunjuje nabavom sijena i djeteline. To predstavlja veliko opterećenje u poslovanju, jer se stočna hrana dobavlja s kopna, a polovica troškova otpada na prijevoz trajektom.

Inicijativa pripada gosp. Aldu Velčiću.

➤ *tkanje vune i filcanje*

Potencijalna poduzetnica je završila tečajeve tkanja i filcanja te je osposobljena za poduku i izradu proizvoda od vune tim tehnikama. Namjera je skupljati vunu od creskih ovčara koja se trenutno baca i predstavlja problematičan otpad te izrađivati vunene proizvode. Gospođa već izrađuje proizvode od vune (papuče, haljetke, šešire, kape, torbe itd.) i do sada je zajedno s ostalim proizvođačima organizirala prodajne izložbe koje su bile vrlo uspješne. Tržište je zrelo i sposobno apsorbirati ove proizvode.

➤ *održavanje tečajeva tkanja i filcanja*

Pilot-projekt "Održivi razvitak Tramuntane kroz sustavno poduzetništvo"

Gospođa bi održavala tečajeve tkanja i filcanja u Dragozetićima, u starinskoj kući koju bi obnovila. Tečajevi tkanja i filcanja bi bili dodatna turistička ponuda na Tramuntani. Ideju bi trebalo podržati upravo iz tih razloga.

➤ *pružanje usluga u domaćinstvu*

Posjeduje kuću u Dragozetićima koju namjerava osposobiti za iznajmljivanje turistima. Namjera je nuditi smještaj i prehranu u domaćinstvu. Za ostvarenje ove ideje potrebno je urediti kuću za prihvatanje gostiju, urediti postojeću šternu za osiguranje dodatnih količina pitke vode, osposobiti u istoj kući prostor za tečajeve te nabaviti tkalački stan. Planiranom adaptacijom i uređenjem kuće osigurao bi se smještaj za šest osoba.

Sve ideje su zaokružena cjelina. Baza usluga bi bilo pružanje usluga u domaćinstvu, prenoćište i prehrana, a kao dodatna turistička ponuda su tečajevi tkanja i filcanja. U mjesecima u kojima ne bi imala turiste gospođa bi pojačano izrađivala proizvode od vune i plasirala ih na tržište.

Navedene inicijative pripadaju gđi. Neviji Možetić.

8. PRIJEDLOG PODUZETNIČKIH INICIJATIVA I PODUHVATA

Ispitivanje poduzetničkog potencijala je baza za stvaranje kritične mase potencijalnih poduzetnika. Selekcija njihovih ideja i inicijativa, poštujući principe održivog razvoja i koristeći elemente sustavnog poduzetništva je mnogo kompleksniji postupak.

U predmetnoj cjelini su dvije podcjeline: relevantne značajke održivog razvoja kroz sustavno poduzetništvo i sustavno poduzetništvo Tramuntane. U prvoj podcjelini se razmatraju kategorije održivog razvitka i sustavnog poduzetništva te mogućnosti njihovog usklađenja. Druga cjelina je empirijska, odnosno na praktičnom primjeru malog ruralnog područja se prikazuje mogućnost njenog rasta i razvoja kroz održivi razvitak i sustavno poduzetništvo.

8.1. Relevantne značajke održivog razvoja kroz sustavno poduzetništvo

8.1.1. Održivi razvoj

Održivi razvoj nejjednostavnije se objašnjava kroz načela koja promiče:

- **Okoliš:** Fizička "izdržljivost" okoliša postavlja granice mnogim ljudskim djelatnostima i kazuje da moramo smanjiti potrošnju prirodnih bogatstava. Moramo živjeti unutar tih ograničenja kako bismo svom potomstvu mogli predati ovaj planet u stanju u kojem će i dalje moći podržavati zdrav ljudski život.
- **Budućnost:** Moralna nam je dužnost ne ugroziti budućim generacijama mogućnost da namiruju svoje potrebe.
- **Kvaliteta života:** Ljudska dobrobit, uz materijalne ima i društvene, kulturne, moralne te duhovne dimenzije.
- **Pravičnost:** Bogatstvo, povoljne prilike i odgovornost trebali bi se pravično raspodijeliti među zemljama kao i među različitim društvenim skupinama unutar pojedine zemlje, uz poseban naglasak na potrebe i prava siromašnih te ljudi koji se iz bilo kojeg razloga nalaze u slabijem položaju.
- **Načelo predostrožnosti:** Nismo li sigurni u to kakav će utjecaj neki postupak ili razvoj događaja imati na okoliš, trebali bismo primijeniti ovo načelo i radije pogriješiti na drugu stranu.
- **Holističko (sveobuhvatno) razmišljanje:** Rješavanje složenog problema održivosti zahtijeva da u proces rješavanja budu uključeni čimbenici koji utječu na problem.

Održivi razvoj je sadržan u svim aspektima življenja i svodi se na usklađivanje gospodarskog rasta i prirodnog eko sustava. Stoga možemo zaključiti da je čovjekov razvitak održiv jedino ako prirodni eko sustavi služe kao resursi stalna rasta proizvodnje i potrošnje, a idućim naraštajima ostaju nesmanjene kakvoće i stupnja iskoristivosti.

Pilot-projekt "Održivi razvitak Tramuntane kroz sustavno poduzetništvo"

8.1.2. Sustavno poduzetništvo

Poduzetništvo se smatra jednim od strateških čimbenika za razvoj male sredine, kao što je primjerice ruralna sredina. Ono je pokretač za poboljšanje kvalitete života pojedincima, obiteljima i zajednici, kao i za održavanje zdravog gospodarstva i okruženja. U svojoj biti ruralno poduzetništvo se ne razlikuje od poduzetništva u urbanim sredinama. Poduzetništvo u ruralnim područjima znači iznalaženje jedinstvenog spoja resursa, bilo unutar, bilo izvan poljoprivrede. To se može postići proširenjem osnove poslovanja poljoprivrednog gospodarstva tako da ona uključi sveukupno nepoljoprivredno korištenje raspoloživih resursa, ili putem bilo kakve veće promjene u korištenju zemljišta ili drukčijom razinom proizvodnje od one koja je vezana isključivo za poljoprivredu. Prema tome, ruralni poduzetnik je netko tko je spreman ostati u ruralnom okruženju i pridonjeti stvaranju lokalnih dobara. Međutim, u stanovitoj su mjeri gospodarski ciljevi jednog poduzetnika i društveni ciljevi razvoja sela jače povezani nego u gradskim područjima. Iz tog razloga poduzetništvo se u ruralnim područjima obično temelji na užoj zajednici, karakteriziraju ga jako proširene obiteljske veze i relativno jak utjecaj na ruralnu zajednicu.

Unošenje raznolikosti nepoljoprivrednim korištenjem raspoloživih resursa kao što je ugostiteljstvo za turiste, kovački obrt, tesarstvo, predenje, itd. kao i raznolikost u djelatnosti drukčijoj od onih koje su isključivo vezane za korištenje u poljoprivredi, na primjer, korištenje ostalih resursa, osim zemlje, kao što su vode, šume, zgrade, postojeće kvalifikacije i lokalna obilježja, spadaju u ruralno poduzetništvo. Poduzetničke kombinacije ovih resursa jesu, na primjer: turizam, sportski i rekreacijski objekti, stručno i tehničko usavršavanje, maloprodaja i prodaja na veliko, dodana vrijednost (mesni i mliječni proizvodi, proizvodi od drva itd.) i mogućnost rada izvan poljoprivrednog posjed. Isto tako se poduzetničkim smatra i novi način korištenja zemljišta, što omogućuje smanjenje intenziteta poljoprivredne proizvodnje, na primjer, organska proizvodnja.

Sustavno poduzetništvo promatrano s aspekta ruralne sredine je skup, odnosno zaokružena cjelina usklađenih poduzetničkih programa i aktivnosti, koje se međusobno dopunjuju, a u svrhu rasta i razvoja ruralne sredine. Shodno tome, sustavno poduzetništvo promatrano u širem kontekstu je cjeloviti sustav poduzetničkih programa čiji se dijelovi međusobno dopunjuju te koristeći sinergijski efekat pojačano djeluju na rast i razvoj lokalne zajednice, regije ili države.

Razvoj sustavnog poduzetništva osim pojedinačne i grupne poduzetničke inicijative pretpostavlja okruženje koje omogućuje i podržava takve inicijative. Svjetski primjeri pokazuju kako iza svake priče o uspješnom poduzetniku obično postoji neka vrsta institucijske podrške.

Stvaranje okruženja koje omogućuje i podržava poduzetničke inicijative započinje već na državnoj razini, s donošenjem politike za makroekonomsku stabilnost i za ispravno definiranje vlasničkih prava kao i za međunarodnu orijentaciju. Prema tome, potrebne su mjere i programi usmjereni posebno na razvoj i kanaliziranje poduzetničkog talenta. Mjere koje će povećati ponudu poduzetnika, mjere koje razvijaju tržište za druge inpute u uspješno poduzetništvo, mjere za povećanje djelatnosti poduzetnika i mjere za povećanu potražnju poduzetništva mogu značajno ubrzati poduzetničke djelatnosti na državnoj, regionalnoj i lokalnoj razini.

Održivi razvoj kroz sustavno poduzetništvo za određenu lokalnu zajednicu i šire moguć je, ako dotična zajednica prihvaća odrednice Agende 21 (temeljni dokument o održivom razvoju) i stvara poticajno okruženje za razvoj sustavnog poduzetništva. **Održivi razvoj kroz**

Pilot-projekt "Održivi razvitak Tramuntane kroz sustavno poduzetništvo"

sustavno poduzetništvo je dinamična kategorija i podrazumjeva stvaranje cjelovitog sustava poduzetničkih programa čiji se dijelovi međusobno dopunjuju te koristeći sinergijski efekat pojačano djeluju na rast i razvoj lokalne zajednice, regije ili države poštujući principe i načela održivog razvitka.

8.2. Sustavno poduzetništvo Tramuntane

Tramuntana obuhvaća područje sjevernog dijela otoka Cresa. Iznimno je bogato prirodnim potencijalima i to prilično neuobičajenim za Jadranske otoke. Mjesto Beli ima najveću koncentraciju stanovnika time i potencijalnih poduzetnika. Kako je navedeno ispitivanjem poduzetničkog potencijala je obuhvaćeno 17 potencijalnih i postojećih poduzetnika. Oni su naveli niz ideja i inicijativa od kojih je prema određenim kriterijima izabrano 10 programa. Kriteriji za izbor programa su slijedeći:

- održiv je na tržištu,
- zadovoljava kriterije održivog razvoja,
- uklapa se u cjelinu dugoročnog razvoja i napretka Tramuntane.

Tih deset programa čini zaokruženi sustav. Dijelovi sustava se međusobno dopunju čime se postiže sinergijski efekt. Međutim, prije svega je bitno da su programi održivi na tržištu. Nekoliko programa je na granici održivosti na tržištu, ali su uvršteni u projekt. To je stoga što su programi od iznimne važnosti za uspjeh projekta i procjenjuje se da će uz dobar marketing projekta, programi biti profitabilni.

Programi koji čine sustav "Održivi razvitak Tramuntane kroz sustavno poduzetništvo" su slijedeći (poduzetnički programi su opširno obrađeni u prilogu-poslovni planovi):

1. Proširenje pansiona i kuhinje

U postojećem objektu bi došlo do proširenja smještajnih kapaciteta (uređenje nova četiri apartmana uz već postojećih šest) te poboljšanja ugostiteljskih usluga kroz izgradnju i opremanje nove kuhinje.

2. Revitalizacija maslinika i izletišta

Revitalizirat će se maslinik s oko 400 stabala i kupiti stado od 100 ovaca. Namjera je prodavati kvalitetno cresko ulje te na zemljištu koje se nalazi na području Tramuntane će se organizirati picknic izleti. U tu svrhu poduzetnik ima namjeru izgraditi brvnaru i organizirati picknic izlete s ponudom domaće janjetine, pršuta, sira i vina.

3. Pansion i škola ronjenja

Smještajni kapaciteti se proširuje na ukupno 40-45 ležajeva. Međutim, prema novoj kategorizaciji usluge noćenja se pružaju kao usluge noćenja u domaćinstvu, jer se ne zadovoljavaju kriteriji kategorizacije. Uz usluge noćenja pružaju se i usluge prehrane za goste smještene u domaćinstvu te vanjske goste. Uz pružanje usluga noćenja i prehrane, poduzetnik vodi školu ronjenja i ronilačke ture.

4. Sirana

Pilot-projekt "Održivi razvitak Tramuntane kroz sustavno poduzetništvo"

Poduzetnik ima stado i proizvodi sir. Ima namjeru nabavit još 30 novih ovaca, urediti pašnjak, kupiti cisternu za vodu i prešu za pravljenje sira, što bi rezultiralo proizvodnjom od 1500 kg sira. Namjera je povećati iskoristivost postojećeg stada.

5. Ovčarska farma, sirana

Poduzetnik se bavi stočarstvom i želi izgraditi i opremiti siranu kako bi poboljšao kvalitetu sira, proširiti stado za dodatnih 200 ovaca što bi rezultiralo s proizvodnjom od 1500 kg sira.

6. Škola streličarstva i farma magaraca

Poduzetnik u potkrovlju kuće želi urediti dva apartmana (6 ležajeva) i pružati usluge smještaja. Uz pružanje smještaja, obzirom na dugogodišnje poduzetnikovo iskustvo u streličarstvu, organizirat će se škola streličarstva, natjecanja, te će se nabavkom dva magaraca omogućiti obilazak eko staza na magarcima, gađanje lukom i strijelom s magaraca te prijevoz na magarcima od lučice do Belog.

7. Proizvodnja meda

Poduzetnik ima namjeru proširiti stado na 150 košnica i izgraditi halu koja bi služila kao točionica meda.

8. Seoski turizam

Poduzetnik je na području Tramuntane sagradio seosku kuću i želi urediti dva apartmana s 6 ležajeva. Uz usluge smještaja u seoskom domaćinstvu nudila bi se domaća hrana karakteristična za ovaj kraj te bi gosti sudjelovali u svakodnevnom životu seoskog domaćinstva.

9. Pružanje usluga u domaćinstvu

Poduzetnica u Dragozeticima posjeduje staru kuću s kaminom i šternom i želi ju obnoviti kako bi mogla pružati usluge noćenja. Uz usluge noćenja pružale bi se usluge prehrane u domaćinstvu, radili bi se tečajevi tkanja i filcanja te bi se proizvodili i prodavali vuneni proizvodi.

10. Programi koji će se razvijati u budućnosti ovisno o uspjehu projekta.

Kako bi projekt u potpunosti bio zaokružen i uspješan Platin kao nositelj projekta bi trebao voditi i koordinirati projektom. To podrazumjeva dobru razradu marketinga projekta te jak naglasak na promociju. U perspektivi, ovisno o uspješnosti projekta, Platin bi mogao razviti i dodatne poduzetničke programe kao što su trgovina prehrambenim proizvodima na Tramuntani, izložbeni prostor proizvoda s Tramuntane, internet shop i slično o čemu će biti više riječi u prilogu.

Poduzetnički programi su usmjereni na razvoj turizma na području Tramuntane. Radi se o specifičnom obliku turizma odnosno o seoskom turizmu. To je jedini oblik turizma koji je na Tramuntani moguće poticati i to zbog smještajnih kapaciteta koji su većim dijelom smještaj u domaćinstvu, zbog cesta koje nisu na Europskom nivou, a do nekih naselja je moguće doći

Pilot-projekt "Održivi razvitak Tramuntane kroz sustavno poduzetništvo"

samo terenskim vozilima. Na razvoj seoskog turizma povoljno djeluje i razvoj tradicionalnih djelatnosti kao što su ovčarstvo i proizvodnja sira, maslinarstvo i proizvodnja maslinovog ulja, pčelarstvo i proizvodnja pčelinjih proizvoda, tkanje i filcanje tj. proizvodnja proizvoda od vune. Tradicionalne djelatnosti se dopunjavaju s modernom rekreacijom, za koju treba naglasiti da se odvija u prirodi: podmorje-ronjenje, šume-streličarstvo, eko staze-jahanje na magarcima.

Za razvoj ovog oblika turizma značajno je što nije ograničen na tri ljetnja mjeseca. On je moguć u svim godišnjim dobima i može predstavljati stalni prihod obiteljima koje žive na Tramuntani. Indirektno ovaj projekt će utjecati i na privlačenje drugih obitelji u ovo područje jer je za Tramuntanu karakteristično da je broj kuća značajno veći od broja stanovnika.

Kako je već naglašeno ovaj oblik turizma je moguć kroz cijelu godinu jer područje Tramuntane obiluje prirodnim bogatstvima, morem i šumama, a njihove plodove uz dobro osmišljene djelatnosti može se ubirati kroz cijelu godinu. U ljetnim mjesecima broj stanovnika Belog se povećava nekoliko puta, a i vrlo je velik broj izletnika. Šume obiluju gljivama i kestenima u jesen, brda su u kasno proljeće prekrivena ljekovitim travama, a nešto prije toga može se uživati u berbi šparoga. U prvim mjesecima godine turisti mogu pomagati u janjenju ovaca, početkom ljeta u pravljenju sira, a u zadnjim mjesecima godine mogu uživati u berbi maslina i izradi maslinova ulja. Tijekom cijele godine mogu tkati i filcati te se rekreirati kroz već spomenute oblike rekreacije i biti smješteni u domaćinstvu gdje će naučiti pripremati tradicionalna jela, saznati o djelovanju ljekovitih trava, spremiti obrok od skupljenih plodova iz obližnje šume ili pašnjaka. U Tramuntani je markirana i eko staza, a nalazi se i međunarodni centar "*Caput Insulae-Beli*" koji se brine o otočnoj koloniji bjeloglavih supova.

Bogato organiziran boravak, smještaj u domaćinstvu i bliski susret s drugom kulturom življenja, opuštajuća atmosfera, svjež zrak, život bez stresa i svakodnevna rekreacija opuštajuće djeluju na čovjeka koji živi u gradu i do najsitnijih detalja ima isplaniran svaki dan. Upravo ta ciljna skupina predstavlja potencijalno tržište projekta, a može mu se pridružiti i skupina avanturista koji su u stalnoj potrazi za nečim novim. U tom smjeru bi trebalo djelovati u promocijskom smislu bilo da će se promocija organizirati putem turističkih sajмова, interneta, kataloga ili na neki drugi način.

Pilot-projekt "Održivi razvitak Tramuntane kroz sustavno poduzetništvo"

ZAKLJUČAK

Polazna pretpostavka projekta bila je da je područje Tramuntane pogodno za osmišljavanje i provedbu projekta održivog ruralnog razvitka. Poglavlja u kojima su prezentirana prirodna i kulturno-povijesna obilježja i bogata baština ovoga prostora, kao i cijeloga otoka Cresa, išla su u prilog takvoj pretpostavci. Također je vidljivo da je Tramuntana još uvijek daleko od premašivanja svoga prihvatnog kapaciteta te da joj je ekosustav, ako se izuzme dugogodišnje loše gospodarenje lovištem, ostao izuzetno očuvan i pogodan za provedbu planiranih gospodarskih ekološki prihvatljivih aktivnosti.

S druge strane demografski podaci nišu išli u prilog konceptu održivog razvitka kroz sustavno poduzetništvo. Kako kreirati sustav od planiranih 8-12 poduzetnika na prostoru na kojem obitava tek 100 registriranih stanovnika? Objektivne šanse za uspješnu provedbu projekta bile su izuzetno male pa je projektni tim na početku rada previđao i alternativno rješenje uključivanjem poduzetnika iz Cresa u poduzetnički sustav.

Iznenadjenje je uslijedilo već nakon prvih kontakata s lokalnom zajednicom te tijekom uspješne provedbe ispitivanja poduzetničkog potencijala. Poslovne ideje i poduzetničke inicijative naprosto su prštale, bez obzira na starost, spol, stručne kvalifikacije i porijeklo ispitanika. I dogodilo se čudo, projektni tim je uspio u lokalnoj zajednici probuditi dugogodišnji pritajeni poduzetnički duh i zanos. Rezultat toga procesa je devet poslovnih planova sadržanih u privitku ovoga projekta, vjerojatno jedini mogući poljubac kojim bi se uspravna ljepotica Tramuntana mogla ponovno probuditi, a pri tom ne izgubiti niti djelić svoje prirodne ljepote. Ostati ono što jeste – rijedak dragulj u sve tanjoj i kraćoj nisci europskih očuvanih ruralnih prostora.

Poduzetničke ideje također su potvrdile polazne pretpostavke projektnog tima – lokalni ljudi su se i sami odlučili ili za ekoturističke usluge (pansioni, škola ronjenja i streličarstva, farma magaraca, tečajevi tkanja i filcanja vune) ili za suvremenu proizvodnju autohtonih prehrambenih proizvoda (ovčiji sir, maslinovo ulje, med i drugi pčelinji proizvodi). Projekt je nesumnjivo potvrdio da dobrih i realističnih poduzetničkih ideja lokalnoj populaciji ne nedostaje. Nedostaju im dobra fizička infrastruktura (dobra cesta, dobra vodoopskrba), pravno reguliranje zemljišnog posjeda, bespovratni novčani poticaji i povoljna kreditna sredstva. A to im mogu i moraju osigurati gradske, županijske i državne vlasti jer su stanovnici Tramuntane, bez obzira na njihov trenutni broj i malu političku snagu, ravnopravni stanovnici i Grada Cresa i Primorsko-goranske županije i Republike Hrvatske.

U prilog uspješnoj provedbi projekta idu i slijedeće činjenice:

- ❖ Uspješna koordinacija projekta od strane poduzetničkog inkubatora PLAT-IN koji je dokazao da će bez većih problema, a u suradnji sa ostalim suradnicima na projektu, uspješno preuzeti ulogu razvojne agencije koja će koordinirati rad i suradnju od projekta odabranih te novih potencijalnih poduzetnika. Normalno, tu će ulogu PLAT-IN moći preuzeti od momenta osiguranja potrebnih financijskih sredstava za nesmetanu provedbu projektnih poslovnih planova, što uključuje i sredstva za nesmetani rad samoga inkubatora.
- ❖ Lokalni partneri PLAT-IN-u u ostvarivanju ove zadaće, ponovno uz uvjet osiguranja potrebnih sredstava, bit će:

Pilot-projekt "Održivi razvitak Tramuntane kroz sustavno poduzetništvo"

- udruga Eko-centar *Caput Insulae*-Beli koja je u posljednje dvije godine u suradnji sa PLAT-IN-om i Gradom Cresom, a putem projekta financiranog od strane USAID/AED-a učinila bitne pomake u stvaranju budućeg poduzetničkog sustava Tramuntane i otoka Cresa: te
  - savjetodavna služba za ekološku poljoprivredu udruge Eko Liburnia sa svoja dva stručna djelatnika (agronom i veterinar) locirana na cresko-lošinjskom otočju te ostalim stručnim članicama (rasadničarstvo, kooperantski uzgoj voća, povrća i ljekovitog bilja, itd).
- ❖ Na regionalnoj razini PLAT-IN i poduzetnici mogu i dalje očekivati nastavak stručne potpore od strane djelatnika županijskog Centra za mediteransku poljoprivredu te djelatnika županijskih podružnica HZPSS-a i HSSC-a (kreditiranje i novčani poticaji Ministarstva poljoprivrede i šumarstva) u pitanjima vezanim uz poljoprivredu, a od županijskog Upravnog odjela za gospodarstvo u pitanjima vezanim uz ostale djelatnosti (kreditiranje poduzetničkih poduhvata, šumarstvo, lovstvo,...).
- ❖ Postojeća linija za kreditiranje poduzetništva (osnovna i obrtna sredstva), koju su zajednički pokrenuli Ministarstvo za obrt, malo i srednje poduzetništvo, Primorsko-goranska županija i gradovi/općine u suradnji s odabranim poslovnim bankama, može u 2001. godini bez problema povoljno riješiti financiranje projektnih poslovnih planova, što je preduvjet stvaranja održivog poduzetničkog sustava Tramuntane.
- ❖ Budući je Tramuntana otočni ruralni prostor za očekivati je i aktivnu ulogu Uprave za razvoj otoka Ministarstva za javne radove, obnovu i graditeljstvo u provedbi ovoga pilot-projekta s ciljem njegova uspješnog transfera na ostale hrvatske otoke sa sličnim razvojnim mogućnostima i problemima. Ne treba zaboraviti niti Ministarstvo turizma (poticanje programa seljačkog turizma), a ni Ministarstvo zaštite okoliša i prostornog uređenja.
- ❖ Na međunarodnoj razini poduzetnički sustav Tramuntane bi se bez velikih problema mogao uključiti u:
- provedbu jadransko-jonskog pilot-projekta razvitka eko-agri-turizma organizacije IFOAM AgriBioMediterraneo koji će biti promoviran tijekom međunarodnog skupa u Opatiji u siječnju 2001. godine; te
  - mrežu projekata održivog ruralnog razvitka pod pokroviteljstvom Regionalnog ureda FAO-a za Europu, a koja će neslužbeno biti promovirana tijekom međunarodnog skupa u Sloveniji u siječnju 2001. godine.

Konačno, u zaključku se može reći da su u slučaju Tramuntane sve karte nakon dugo vremena dobro posložile. Poduzetnici i prateće službe su identificirani, uspostavljen je pravni okvir za djelovanje (Zakon o otocima, Zakon o ekološkoj poljoprivredi), kreditni i poticajni mehanizmi na razini Županije i države postoje i dobro funkcioniraju, politička volja za brzim i uspješnim promjenama nabolje izjednačila se na svim razinama vlasti, a stvorene su i mogućnosti za uključivanje ovoga projekta u međunarodne programe ruralnog razvitka. Projekt jednostavno ne smije propasti - mora biti uspješno proveden. Za početak je u 2001. godini dovoljno osigurati povoljno financiranje i započeti praktičnu realizaciju početnih devet projektnih poslovnih planova.

Pilot-projekt "Održivi razvitak Tramuntane kroz sustavno poduzetništvo"

LITERATURA

1. Fučić, B. (1995): Apsyrtides – Kulturno-povijesni putopis po otočju Cresa i Lošinja, TZ Općine Mali Lošinj / TZ Općine Cres, Rijeka
2. Glogović, M. (1990): Područje današnje općine Cres-Lošinj u napisima tršćanske naše Sloge 1887-1889, Otočki ljetopis Cres-Lošinj 7, Mali Lošinj-Rijeka
3. Host, J. (1993): Botanički put po Istri, Kvarnerskim otocima i Dalmaciji, Matica Hrvatska – Ogranak Rijeka, Rijeka
4. Hrženjak, J. (1993): Lokalna samouprava i uprava u Republici Hrvatskoj, Informator, Zagreb
5. Matvejević, P. (1987): Mediteranski brevijar, GZH, Zagreb
6. Mavrović, N. (1997): Cres i Lošinj - Šetnja otocima, otočićima i hridima, Nerezine
7. Mešl, Mateja; Tadić, R. (2000): Report of the Workshop on Partnership and Networking for Rural Development, 13th International Rural Development Summer School, Wales, FAO Regional Office for Europe, Rome
8. Stražičić, N. (1981): Otok Cres - prilog poznavanju geografije naših otoka, Otočki ljetopis Cres-Lošinj 4, Mali Lošinj
9. Sušić, G. (1998): Ekoturizam i ekološka proizvodnja hrane, Orlov let, Rijeka
10. Tadić, R. (1998): Razvitak ekološke poljoprivrede na području Tramuntane kao preduvjet eko-turizma, Eko Liburnia, Rijeka
11. X X X (1975): Otočki ljetopis Cres - Lošinj 2, Mali Lošinj
12. X X X (1982): Informacija o potrebi uređenja zemljišta na dijelu općine Cres-Lošinj, Agrozavod, Rijeka
13. X X X (1983): Statistički godišnjak Zajednice općina Rijeka 1983, Zavod za statistiku, Rijeka
14. X X X (1988): Projekt Cres-Lošinj, Studija tala i površina pogodnih za poljoprivredu i šumarstvo, Poljoprivredni i Šumarski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb
15. X X X (1989): Statistički godišnjak Zajednice općina Rijeka 1989, Zavod za statistiku, Rijeka
16. X X X (1992): Biologija Cresa i Lošinja, Otočki ljetopis Cres - Lošinj 8, Mali Lošinj-Rijeka
17. X X X (1992): Statistički ljetopis Istre, Primorja i Gorskog kotara 1992, Zavod za statistiku, Rijeka
18. X X X (1993): Statistički ljetopis Republike Hrvatske, Državni zavod za statistiku, Zagreb
19. X X X (1994): Pregled stanja i strategija razvoja poljoprivrede Republike Hrvatske, Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva / FAO, Zagreb
20. X X X (1995): Ekološko-gospodarsko vrednovanje tala Županije primorsko-goranske za potrebe razvitka poljoprivrede, Agronomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb
21. X X X (1996): Plan gospodarenja okolišem creso-lošinjskog otočja, Državna uprava za zaštitu okoliša - Odjel za zaštitu Jadrana, Rijeka
22. X X X (1997): Nacionalni program razvitka otoka, Ministarstvo razvitka i obnove, Zagreb